

Kasteel in Ierland

Jan Gerhard Toonder

bron

Jan Gerhard Toonder, *Kasteel in Ierland*. Commissie voor de Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, z.p. [Amsterdam] 1970

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/toon001kast01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Proloog

Nog niet lang geleden, in 1964 om precies te zijn, werd, door bemiddeling van de makelaar Dermot Ryan te Perthmoore, het landgoed Kilconlagh Castle, in het Westen van Ierland, aangekocht door Dr. Franz Krause uit Oltdorff am Neckar, Duitsland.

Het zogenaamde kasteel was ook toen al niet veel anders dan een ruim, maar onbeduidend buitenhuis, waar tamelijk veel grond bij hoorde dat zich in een lange strook uitstrekte tot aan de baai, Doonderry Bay, die uitkomt op de Atlantische Oceaan. De enige merkwaardigheid van het landgoed is een oude toren, waar een kleine geschiedenis aan verbonden is.

In 863 voer de Noorman Waldemar de Woeste met drie lange schepen en omstreeks negentig volgelingen Doonderry Bay binnen, en wist zich na een korte strijd in het omliggende gebied te vestigen. De Koningen van Munster (of Mumu, zoals het eigenlijk heette), die in naam over deze streek heersten, waren, als leden van de vervallende dynastie der Eoganacht, te zeer verwickeld in de intriges van hun onderhorigen en de aanvallen van hun machtige burens om zich veel aan te trekken van een Noorman meer of minder aan de kust; en de omwonende Ieren, die aanvankelijk wel enige pijlen hadden afgeschoten, gaven hun verzet op toen zij merkten dat deze geen doel troffen en dat bovendien de gedisciplineerde Vikings (of ‘zwarte heidenen’) niet alleen overmachtig waren, maar bovendien zich beperkten tot het heffen van een lichte schatting en het verkrachten van alleen maar de alleraantrekkelijkste dochters, wie dat lot tóch overkomen zou zijn, wie nu ook de overheerser was. Slechts één plaatselijke boer, genaamd Neill Ui Reilly, volhardde in een zeker verzet; maar dat kwam omdat Waldemar zijn land had gekozen om er een kasteel op te bouwen, en zijn dochter Bronwen om die er als bijzit in te laten wonen. Naar verluidt schudde

Neill Ui Reilly altijd de gebalde vuist wanneer hij Waldemar de Woeste zag passeren; en dat deze die groet meestal met een lichte speerprik beantwoordde scheen niet het minste verschil te maken voor de verbitterde Ier, zodat hij al van voren en van achteren met kleine littekens overdekt was voordat het kasteel (een plumpe, vierkante toren) in 865 zijn voltooiing begon te naderen. De monniken, die in het Latijn de kronieken bijhielden, vermelden dat zij Ui Reilly tot geduld en berusting maanden, maar verzwijgen wat de mondelinge overlevering, vol Keltisch bijgeloof, aan deze verwoede patriot toeschrijft; hij zou zich namelijk verbonden hebben met een zekere Dairmuid, die alleen in het woud woonde, zich Druïde of tovenaars noemde, en door de bevolking gevreesd en vermeden werd. Op een nacht van volle maan verschenen de beide mannen, zo zegt de overlevering, voor de bijna voltooide burcht om er vreemde dansen uit te voeren en onverstanebare spreuken te schreeuwen, waardoor de Noormannen (van wie men had mogen verwachten dat zij met een dracht stokslagen een eind aan de vertoning maakten) tot onmachtige dronkenschap vervielen, terwijl geheimzinnige zwarte en groene schimmen in razende wervelingen om de toren zweefden; tot Dairmuid met grote stem waarvan de heuvels beefden een eeuwige vervloeking over het bouwwerk en de vreemden uitsprak. Wij kunnen dit verhaal laten voor wat het is. Het schijnt, dat Bronwen korte tijd later het leven schonk aan een mismaakt dochttertje, waarna zij door Waldemar verstoten werd, en van Neill Ui Reilly wordt gezegd, dat hij stierf aan wondkoorts veroorzaakt door een van Waldemars speerpikken; het zijn de monniken die met enige voldoening melden, dat Dairmuid, Bronwen en het misvormde kind uitvoeren naar een onbekende bestemming in het Westen. Voor ons is echter van een zeker belang, dat door een toevallige omstandigheid de Noormannenburcht nooit geheel voltooid werd. Op een herfstdag in 865 stond Waldemar de Woeste aan de voet van zijn toren om toe te zien hoe de laatste steen op de trans zou worden aangebracht; maar door een onhandigheid van een der werkkrachten (een geronselde Ier, die daarna ter dood gebracht werd) kantelde de steen, viel, en verpletterde de geduchte Noorman. Zijn zoon Erwin, die onmiddellijk het bestuur over de ne-

derzetting overnam, besliste dat er op de plaats van die steen een leegte in de trans moest blijven ter nagedachtenis aan zijn vader.

Het bouwwerk bleek van weinig betekenis meer nadat de Vikings eenmaal gekerstend en onderworpen waren; toen tweehonderd jaar later een zekere Philip le Triqueur, in de golf van de Anglo-Normandische veroveringen, er bezit van nam, was de sterkte al zover vervallen dat hij er geen gebruik meer van maakte maar in de onmiddellijke nabijheid ervan een eigen, nieuw kasteel stichtte, Kilconlagh Castle. Het is evenwel merkwaardig dat, terwijl in de aanhoudende troebelen die Ierland door de eeuwen heen teisterden, Kilconlagh Castle keer op keer afgebrand of anderszins vernield werd, de afgebrokkelde toren van Waldemar (door de inheemsen, tengevolge van een verdraaiing der historie, 'Dairmuid's Tower' genoemd) bleef staan, zij het dan overwoekerd met klimop en ander onkruid, met een ingestorte westelijke muur, en bekroond door talloze nesten van kauwen en raven.

De geschiedenis van het landgoed is overigens weinig interessant; weliswaar werd Kilconlagh Castle herhaaldelijk - en in steeds andere stijlen - herbouwd, maar de eigenaars schenen nooit in staat enig profijt uit hun bezit te trekken, en gingen meestal of naar de Amerika's om hun fortuin te zoeken, of naar Londen om het er door te jagen, terwijl het grondgebied door verschillende verkopen aanhoudend slonk. Tegen het einde van de negentiende eeuw bouwde de Engelsman Sir Alfred Plate een landhuis op de grondvesten van het kasteel (en in de schaduw van de Noormannentoren), maar hij beleefde er niet lang plezier van aangezien zijn verhouding tot een Ierse actrice hem eerst tot buitensporigheden, daarna tot bankroet en tenslotte tot zelfmoord leidde. Zijn erfgenaam, Major Thomas Edwards, voorheen van de Queen's Bengal Rifles, streefde er energiek naar het landgoed weer tot bloei te brengen, maar zijn pogingen waren zó energiek dat hij tijdens de troebelen van 1919 door pachters en dagloners werd doodgeknuppeld. Sindsdien stond Kilconlagh Castle meestentijds leeg, hoewel het door Edwards' erfgenamen voor verdergaand verval behoed werd. Elfhonderd jaar na de landing van Waldemar de Woeste werd het gekocht door Dr.

Franz Krause, die de bedoeling had er een aardig, klein toeristenhotel van te maken.

1

‘...als dichter was mijn grootvader ook niet helemaal onbekend; ik heb ergens nog een boekje waar een paar van zijn verzen in staan, en toen mijn oom destijds ten strijde trok, dat moet in twintig geweest zijn...’ Dermot Ryan, de makelaar, zweeg een ogenblik om een slokje van zijn whisky te nemen, en Dr. Franz Krause maakte van de korte stilte gebruik om te zeggen:

‘Ik wilde graag de sleutels, alstublieft.’

‘...in twintig, ja; hij sloot zich aan bij het regiment van Kolonel Mulligan, dat nog in datzelfde jaar een trein vol Black and Tans liet ontsporen bij Kilkenny, en daar de Engelsen in de pan hakte; maar toen mijn oom afscheid kwam nemen - geweer op de schouder, bajonet aan de zijde, toen zong mijn grootvader als volgt...’ Dermot Ryan sloot zijn ogen om zich de regels beter te herinneren, en Dr. Franz Krause, stijf tegenover hem op een rechte stoel, herhaalde: ‘Ik wilde graag de sleutels, alstublieft.’

Er stak niets vreemds in dit verzoek, dat hij de laatste tien minuten al vier keer herhaald had. Hij kwam alleen maar om de sleutels, om niets anders. Hij had bij binnenkomst een korte buiging gemaakt, een hand geschud, geruisloos plaats genomen, een glas whisky met dank afgewezen; hij had alleen in de stiltes van Ryans aanspraak om de sleutels gevraagd, dus niet echt in de rede gevallen, en goed opgepast dat hij zich uitsluitend bediende van het correcte Engelse accent, hem aan de Realschule te Mainz door Dr. Albrechts onderwezen (de Ieren spraken een slordig dialect, maar moesten zuiver Engels toch waarachtig wel herkennen als ze het hoorden), en hij had zich dus niets te verwijten; het was dan ook een dubbele schok toen Dermot Ryan nu plotseling de oogleden optrok, een groene steekblik op hem vestigde, en op beschuldigende toon zei: ‘Zo. Wel. Dus u houdt niet van poëzie.’

Achter Ryan was een venster waarop biggelende regendruppels kronkelwegen zochten door het vuil; daarachter een kleine binnenplaats met het wrak van wat eens een handkar geweest kon zijn, daarachter een blinde muur met een blauwe verflaag waar gaten in zaten die een roze verflaag toonden waar gaten in zaten die een grijze verflaag toonden.

‘Ah, poëzie is wonderbaarlijk, op zijn tijd,’ sprak Dr. Franz Krause, terwijl hij met een haastige lipbeweging zijn plastic tanden toonde, ‘maar ik wil nu graag de sleutels hebben.’

‘Wonderbaarlijk, dat is poëzie,’ knikte Ryan, enigszins verzoend. “‘Oh, sons of Eire, esmerald land...’” Zo begon wat mijn grootvader zong toen mijn oom afscheid kwam nemen, die dag in negentientwintig; ik was nog een kind, maar dit zal ik nooit vergeten, ik wist dat ik getuige was van een trots moment in de historie; mijn oom met de hand in militair saluut aan de rand van zijn hoed, en de oude man, hoog opgericht, die hem toezong met zijn krachtige stem: “‘Oh, sons of Eire, esmerald land’”... hoe ging het ook weer verder?’ Hij maakte, denkend, een kwart slag op zijn draaistoel om ten einde de whiskyfles uit de open brandkast te pakken, en Dr. Franz Krause veroorloofde zich ongeduldig met de voeten te schuifelen. Het ging niet eens om hemzelf, hij had geen haast; het ging om Hilda, die buiten in de auto wachtte, in de onophoudelijke loodrechte regen, in die doodstille, lege hoofdstraat van Perthmoore met links en rechts de druipende, roze en lila en groen geverfde, monsterlijke huizen; hij hoefde niet eens zijn ogen te sluiten om haar voor zich te zien, hij wist hoe zij daar zat, rechtop en roerloos en onbeweeglijk voor zich uit kijkend naar niets in het bijzonder, en blond en bleek; Hilda.

“‘...whose future depends on the strength of your hand...’” zong Ryan, terwijl hij inschonk. ‘Weet u zeker, niet één klein glaasje? Op zulke natte dagen is het zaak, van binnen warm te blijven.’

‘Mijn vrouw wacht buiten, in de auto,’ zei Krause.

‘...whose future... zoiets was het. Ik zal het nooit vergeten. Ik moet het weer eens even opzoeken. Hoe ging het ook verder? Er was een regel, een onvergetelijke regel, over het bloed dat het groen van de heuvels ontkleurt...’ Hij sipte, knikte, en vroeg

verbaasd: ‘Waarom laat u uw vrouw niet binnen komen? Misschien lust ze een kleine verversing. Het is nat en koud buiten. Waarom laat u haar op straat wachten?’

‘Zij wil graag verontschuldigd worden. Ze spreekt geen Engels - tenminste, ze spreekt het gebrekkig. Ik wou haar liever niet te lang laten wachten. Dus...’

‘Wat hindert een taal?’ vroeg Dermot Ryan. ‘Er is de taal van het hart. Dat zei mijn vader altijd. Mijn vader was in veertien-achttien in Frankrijk, als vrijwilliger in het Engelse leger; hij heeft het tot sergeant gebracht. Nooit last met de Fransozen. Daarom was hij in negentien niet thuis, toen mijn oom uittrok om de Engelsen te verjagen; anders was mijn vader, Sean Ryan, zaliger, met hem meegetrokken, maar die rot-Engelsen hadden hem nog niet gedemobiliseerd. De taal van het hart, zei hij. Nooit last met de Franzosen. “Parlez-vous...” hoe is dat liedje ook weer? U kent het toch wel? “Mademoiselle de Armentière...” is het zo niet? Ah - toen hebben de moffen klopp gehad...’

Dr. Franz Krause kwam tot de slotsom dat hij bewust beledigd werd, aanhoudend, en stond op. ‘Ik wil graag de sleutel,’ zei hij koel, maar correct.

‘Natuurlijk, de sleutel. De sleutel van Kilconlugh Castle,’ knikte Ryan. Hij tilde zijn glas op ten einde het niet om te gooien terwijl hij met de andere hand een dreunende slag op zijn bureau gaf en bulderend riep: ‘O’Toole!’

O’Toole was een kleurloze oude juffrouw die binnenkwam door een kleurloze oude deur waaraan een kalender van 1961 slingerde.

‘O’Toole, geef mr. Krause de sleutel van Kilconlugh Castle. Mr. Krause is de nieuwe eigenaar van Kilconlugh Castle, O’Toole, hij moet de sleutel hebben.’

‘Ja, mr. Ryan,’ zei O’Toole, en ze hield de deur voor Krause open.

‘Dank u,’ sprak Krause, met een kleine buiging tegen Ryan. ‘Het was een genoegen u te ontmoeten -’ precies zoals Dr. Albrechts hem dat onderwezen had.

Ryan bleef zitten. ‘Dit is een slechte dag om een nieuw huis te gaan bekijken,’ zei hij; ‘dit is geen goede dag voor Kilconlugh Castle. Op een dag als deze, wanneer de regen zonder einde is...’

mijn grootvader heeft een gedicht gemaakt: “The Western rain when meeting our eternal hills...” maar, ah - u houdt immers niet van poëzie. En uw vrouw wacht buiten omdat zij de taal niet verstaat. Jammer. Vaarwel, mr. Kraute, en veel geluk met Kilconlagh Castle.’

Buiten wachtte Hilda zoals hij had geweten dat ze wachten zou; in de loodrechte regen, in de lege straat met de monsterlijke huizen, rechtop, roerloos, en blond en bleek.

Het was wat Gottlieb gezegd had; een ouderwets maar niet verwaarloosd huis van vijftien kamers, licht gepleisterd, behoorlijk in de verf, met broeikas en serre en een paar erkers en een poging tot torentje, een laag glooiend leiendak; daaromheen een grote tuin, enigszins verwilderd, en dan een langgerekte lap grond waarover een voetpad zich tussen de struiken doorslingerde helemaal tot aan de baai; maar waar dit voetpad begon, en goed in het gezicht van het huis, stond een rij oude bomen en daartussen - zo verbijsterend dat Gottlieb het niet had kunnen uitleggen en dat geen foto er een beeld van kon geven - de toren; Dairmuid's Tower; hoog, donker, dreigend. Franz Krause, in zijn plastic regenjas, keek er tegenop en rilde. Die toren was nu voortaan van hém. De oostelijke muur was één vlakke steenwand, zo plomp en hecht dat hij ook in een volgende duizend jaar niet leek te kunnen brokkelen; maar de zijwanden waren op de helft van de overweldigende hoogte - dertig meter, veertig meter? - ingestort, en de westelijke muur was een steile puinhelling, donkergroen overwoekerd met klimop en te halver hoogte zelfs met een paar struiken en kleine bomen begroeid; en om de top, die bijna het bewegingloze dek van regenwolken leek te raken, zweefde, of vibreerde, een krans, zoals heiligen een krans om het hoofd hebben... maar deze krans was van anti-licht, gemaakt van zwarte vogels die in zinloze patronen langs en door elkaar vlogen, alle met een schorre roep die de een van de ander overnam zodat er geen seconde stilte zijn kon, een kreet die geen doel had, geen antwoord verwachtte, zich met een korte, hopeloze boosheid in het ruisen van de regen mengde, alsof, dacht Krause, de doden nog eens spreken mochten en niet wisten wat te zeggen. Hij rilde weer; een huivering van clandestien

genot. Dit was mooi. Er was geen ander woord voor. Schön. De hoge steenklomp, de dreigende lucht, de regen, de zwarte vogelkrans, het verloren krijten. Schön. Ook zijn rilling was in wezen mooi; hij kon dit tot in het merg ervaren. Het wekte een verlangen in hem op, terugverlangen, heimweh naar... oh, vergeten dingen, gruwelijke, wondermooie dingen, grootsheid... en ineens keerde hij zich om, snel voor iemand van zijn dikte, omdat een andere huivering hem zei dat er naar hem gekeken werd; en terugkijkend naar het huis zag hij, dat een raam op de bovenverdieping geopend was en nu weer gesloten werd, met daarachter schimmig zichtbaar Hilda bleek en blond en in haar lichte regenmantel, als een geestverschijning, dacht Krause; van haar gezicht was niets te zien.

Hij wendde zich weer naar de toren - zijn toren - om opnieuw de betovering te ondergaan, maar het was nu niet meer hetzelfde, het ging niet zo diep meer, en hij werd geërgerd door de herinnering aan die idiote Ier die dacht dat hij, Dr. Franz Krause, niet van poëzie hield omdat hij, die de helft van Schillers, en een kwart van Goethes werk uit het hoofd kon opzeggen, onbewogen bleef tegenover de goedkope rijmelarij van een halfzachte grootvader; die zatladder van een Ier, die te beroerd was om hem eenvoudig de sleutel te geven en wilde dat Hilda binnenkwam omdat ze de taal van het hart wel zou verstaan - Hilda en de taal van het hart... Hij keek nog eens om, behoedzaam nu, en zag haar achter een ander raam van het huis en wist dat zij weer naar hem keek, en hij trok de kraag van zijn plastic jas wat hoger, drukte het tiroler hoedje dieper over zijn rond gezicht, en kuierde alsof hij helemaal op zijn gemak was langs de voet van zijn toren en tussen de bomen door, het paadje op dat naar de zee leidde.

Het had hem, een maand of vier, vijf eerder, grote ergernis gegeven in de krant te lezen hoe Gottlieb geprezen werd als een ferm zakenman die velen tot voorbeeld kon strekken en die het Duitse belang in de wereld uitdroeg. Gottlieb! Gottlieb had kantoren in Buenos Aires en New York, een vestiging in Johannesburg, een filiaal in Cairo en een fabriek in Ierland. Gottlieb, een man die van ferm aanpakken wist, waar de buitenlanders met

ontzag naar opkeken, die miljoenen marken aan deviezen binnenbracht en ontelbare arbeiders een eerlijk loon en een Volkswagen verschaft; uit het puin overeind gekomen met niets dan zijn onblusbare voortvarendheid, vooruitziende blik en scherp vernuft, en nu, binnen de twintig jaar, het beeld van het nieuwe, progressieve Duitsland! Dat was Gottlieb, en het gaf hem, Krause, diepe ergernis zo over hem te lezen, in dat naar bier, zweet en pis stinkend kroeglokaal te Oltdorff am Neckar waar hij zich dagelijks zijn ene pils veroorloofde. Herr Gottlieb, de financier Gottlieb, het zakengenie Gottlieb, zelfs unser Ernst Gottlieb; allemaal goed en wel, maar waarom werd er niet verwezen naar de Oberstandartenführer Gottlieb die hij, Krause, zich herinnerde - die jonge, kekke vent, krakend van het leer, met de pet wat scheef op de strakke kop, die onbewogen 'Vuur!' zei toen de gijzelaars tegen de muur stonden? Geen woord. En hij, Krause, Dr. F. Krause, die nooit een mens had kwaad gedaan (integendeel), mocht zich nu gelukkig prijzen met zijn ondergeschikte betrekking bij de gemeentesecretarie, en lag 's nachts soms uren wakker bij de gedachte dat Iemand daar in Bonn, een van die verbeterden jongeren die zich belangrijk wilde tonen, in een archief zou rommelen en daar zijn, Krause's, naam zou vinden op een plek waar hij liever niet gestaan zou hebben, en met dreigende documenten en, wie weet, zelfs geüniformeerde politie in een snelle auto naar Oltdorff zou komen razen; uren wakker liggen 's nachts naast het stuk steen dat Hilda heette; en één pilsje per dag; en één avond per week kegelen met vrienden die geen kameraden waren en waartussen elk persoonlijk woord vermeden werd uit angst het Ongewenste aan te roeren; en verder alleen maar, avond aan avond, de boeken over historie die hij al tien keer gelezen had, met zijn rug naar het blauwe televisieflimmer waar Hilda naar keek zonder iets te zien, en met terzijde van hem op de schoorsteenmantel de foto van Joni met de donkere ogen. Gottlieb. Het gaf hem grote ergernis. En Gottlieb was in Mainz, het Rhein Hotel.

Krause legde de krant neer, en zette zijn leeg bierglas neer, heel voorzichtig, niet met een klap zoals hij dat vroeger gedaan zou hebben; hij had beheersing geleerd - dát had de tijd tenminste

voor hem gedaan; en hij hield zijn stem zacht en vriendelijk, als altijd, en zijn bleekblauwe ogen geloken (vroeger staal, en wijd!) terwijl hij Gernholt, de kastelein, betaalde; maar de ergernis zat in hem. Die droeg hij mee naar zijn donker-behangen en over-gemeubelde flat, die voelde hij nog toen hij zwijgend aan tafel ging zitten en zwijgend de koolstampot met worst at die Hilda zwijgend voor hem neerzette; en die was zo sterk dat hij zich tenslotte niet weerhouden kon om, toen zij de televisie al had ingeschakeld en hij de biografie van Maarschalk Ney al voor zich had liggen, te zeggen: ‘Gottlieb is in Mainz. De krant staat er vol van.’

‘Gottlieb?’

‘De hoop van het vaderland. Een voorbeeld voor iedereen. Uit het puin opgeklommen. Kantoren in Noord- en Zuid-Amerika, in Azië en Afrika, een fabriek in Ierland...’

‘Dat moet een mooi land zijn, Ierland.’

‘Ach, Quatsch! Gottlieb wordt geïnterviewd, men looft Gottlieb...’

‘Ik heb er een film over gezien, op de televisie. Ik heb er over gelezen. Het is er niet zo vol met mensen als hier. Ze dringen er niet tegen elkaar en er wordt niet geschreeuwd. Het is er leeg en stil, las ik, en ik zag dat het heel groen is.’

‘Ik praat over Gottlieb, niet over Ierland!’ Dit was nu typisch Hilda. Ze sprak haast nooit, en als ze ooit iets zei, dan bleek dat ze niet begreep waar hij zich geestelijk mee bezighield. Ze deed niet eens moeite geestelijk met hem mee te komen; het interesseerde haar niet. ‘Wat mij ergernis geeft,’ zei hij, ‘dat is dat Gottlieb openlijk geprezen wordt terwijl andere lieden, betere lieden, er tevreden mee moeten zijn in het verborgene een kleine post te bezetten. Er is al jaren geen moraal meer in de wereld, en de rechtvaardigheid zoekt men vergeefs. Dat geeft mij ergernis.’

Hij sloeg het hoofdstuk op dat over Ney bij Friedland handelde, om, nu hij gezegd had wat er te zeggen was, een einde aan het nutteloze gesprek te maken; maar Hilde verraste hem (zoals zij heel zelden, al te zelden, deed) door voort te gaan.

‘Jij zou de journalisten nog wel iets anders van Gottlieb kunnen vertellen,’ zei ze, met haar ogen op het blauw-flikkerende

wereldnieuws gericht (rellen in het decadente Amerika).

‘Dat zou ik zeker! Jawel! Hah!’ De gevangenen in dat schoolgebouw in Aardenbosch. De vluchtelingen in de Oekraïne. Die jodenjongen die vergat zijn petje af te nemen. De strafexercities op de binnenplaats. De gijzelaars. Om maar eens iets te noemen. ‘Ik zou ze iets anders kunnen vertellen, verdomd nogmaals! Ja ja.’

‘Jij bent misschien de enige.’

De enige? Laat eens zien. Jörgen was aan de Maas gevallen; Conrad was de lucht in gegaan met die brug over de Moezel; Heinz was in handen van de partizanen geraakt; Johann - ach - de Johann hadden ze te hoog aangeslagen, die was opgehangen na een schijnprocess... en de Kapitein Kupfernagel, geen kameraad, die kon het niet aan, die was al aan de drank voordat het afgelopen was en die zag uit zijn natte, doorlopen ogen alleen nog maar schimmen... Er moesten er meer zijn, maar niet vele; hij, Dr. Franz Krause, was misschien de enige die werkelijk de journalisten nog wel eens iets anders over Gottlieb zou kunnen vertellen.

‘Gottlieb zou best eens iets voor je kunnen doen.’ Dat was nu typisch Hilda. Nooit zei ze iets, maar nu praatte ze maar onzinnig door terwijl hij geestelijk bezig was met een interessant plan dat plotseling bij hem opgekomen was.

‘Stil,’ zei hij. Hij liet Ney bij Friedland liggen en liep naar de telefoon.

‘Ik wil wel weg van hier,’ zei ze. ‘Ik zou wel naar Ierland willen.’ Typisch Hilda.

Hij draaide het Rhein Hotel in Mainz en kreeg een secretaresse aan de telefoon die koel zei dat het haar speet, maar de heer Gottlieb was in conferentie. Krause vroeg haar vriendelijk, de heer Gottlieb te zeggen dat der Franzerl, uit Aardenbosch in Holland, belde, en toen had hij binnen de minuut Gottlieb aan de lijn.

‘Franzerl, beste kerel! Wat een verrassing! Waar blijft de tijd? Ik heb zo lang niets van je gehoord - ik zou je bijna vergeten!’

‘Ik ben jou niet vergeten, Ernst. En Aardenbosch, dat zal ik nóóit vergeten. Ik hoor dat het je goed gaat.’ Zo begon het nieu-

we leven van Franz Krause.

Halverwege het pad hield het struikgewas op; daar stond een hekje, en achter het hekje was grasland waar koeien op liepen. Krause fronste zijn wenkbrauwen. Dit was, had hij al gezien, een der mooiste punten van zijn terrein; vóór zich kon hij nu over het neerglooiende land heen de baai zien - een blauwe watermassa die zich uitstreckte naar de verten van de Atlantische Oceaan maar vooreerst nog omsloten was door zachtgevormde heuvels van een donkerder blauw; ah! het einde van Europa, de grens waar het oude werelddeel vermoeid en verlangend de armen strekte naar het onbekende Westen waarheen de helden en goden uitvoeren en 's nachts de sterren zich dompelden in de eeuwige zee (hij, Krause, zou ongevoelig zijn voor poëzie!) - en achter hem stak nog steeds de onvermurwbare gestalte van de toren boven de boomkruinen uit; een der mooiste punten van zijn terrein; maar wat moest dan dat hekje hier, wat betekenden die koeien? Gottlieb had hem, lang voor de aankoop, een kadastrale kaart laten zien, verstrekt door de makelaar Ryan, en daar stond toch waarachtig dit stuk land op als behorend tot Kilconlagh Castle; hij had, verdomme, persoonlijk al die Engelse acres in vierkante meters omgerekend, hij wist toch, nogmaals verdomme, precies wat zijn eigen land ging zijn nog voordat hij er ooit een blik op had geslagen; dus vanwaar dit hek, vanwaar die koeien? Krause wipte met zijn tong zijn kunstgebit los en liet de valse tanden binnensmonds tegen elkaar kleppen - een slechte gewoonte, iets dat hij deed wanneer hij ergernis had en diep moest denken. Het was duidelijk dat iemand zijn land gebruikte. Zonder pacht, zonder contract, zonder vragen waarschijnlijk; anders zou hij het wel van Gottlieb of van Ryan gehoord hebben. Daar moest, natuurlijk, een einde aan gemaakt worden. Hij zou dit uitzoeken en de betrokkene opdracht geven, deze koeien te verwijderen. Tenslotte had hij zijn bedoelingen met dit terrein; wanneer hij eenmaal het pensionbedrijf dat hij zich had voorgenomen aan de gang had, zou het van grote waarde zijn in het prospectus te kunnen vermelden, dat het riante en romantische Kilconlagh Castle gelegen was in een ruim eigen park met grote speel- en zonneweiden en wandelpad

naar de schilderachtige baai. Trouwens, wat een onzin! Hij klapte zijn gebit krachtig vast op zijn kaken. Een Ierse idioot, een brutale hond, had eenvoudig een stuk ingepikt van zijn terrein, zijn park; had ongevraagd een hek gezet, en vette koeien losgelaten op zijn gras, werd slapend rijk van zijn... zijn bedrijf!

‘Maar Franzerl, jij moet toch een eigen bedrijf beginnen,’ had Gottlieb gezegd. ‘Beambte! Secretarie! Dat is toch niets voor een mens met ondernemingsgeest en intelligentie; dat is toch niets voor een mens die geleerd heeft ferm te zijn, te veroveren, te doen; niets voor een Man!’

Dat was in het Rhein Hotel, nadat Dr. Franz Krause nog eens met een brede, allerm minst vrolijke glimlach had gezegd dat hij Aardenbosch nooit zou vergeten. Hij wist dat Gottlieb wist dat het chantage was, maar Gottlieb liet niets merken. De kop was zwaarder geworden en nog altijd hard; in plaats van met een welgesneden uniform en krakende bandelieren was zijn, nu ietwat gezet, lichaam omspannen door een verjongend Italiaans maatkostuum van een of andere glanzende kunststof, zijdeachtig, lichtblauw; wit overhemd en iets donkerder blauwe das; man van de wereld en toch ook van gezag. Het elegante Rhein Hotel (alles glanzend, nieuw en efficiënt; dat was tenminste één goed ding dat van de bombardementen was overgebleven - in Duitsland was alles moderner en beter dan in de zogenaamd overwinnende landen) stond om hem heen als de fluwelen cadeau-cassette om een parel; geruisloze deuren, diepe stoelen, indirect licht; een enkele druk op een knop, een enkel woord door een intercom, en correcte maar bijna onzichtbare figuren brachten zonder gerucht koffie, cognac, sigaren, fruit, gebak, wat je maar wilde. Ernst Gottlieb keek er nauwelijks naar om, controleerde niets, nam alles als vanzelfsprekend aan; hij wist dat het goed was; een geboren leider, als altijd, nog altijd de commandant.

Want, waarachtig, denk eens aan de Kommandantur daar in Aardenbosch; die gevorderde school, altijd daverend van het geweld van dichtgeslagen deuren en ferme rappe schreden met ijzerbeslag door de stenen gangen, gesnerp van telefoons en de galm van bevelende stemmen; ja, waarachtig; zelfs als daar on-

der het raam de zware auto's startten, of in het wachtlokaal tien- of twintigstemmig gezongen en gelachen werd, of gevangenen in de kelder tekeergingen, zelfs dan had Ernst Gottlieb die rust om zich heen, de kring van stilte die alleen door volstreckte zelfverzekerdheid gegeven wordt. Wat Gottlieb zei, dat deed je.

Zoals zesentwintig jaar geleden, in Mainz, toen de jonge Franz Krause eindelijk, eindelijk dan, gepromoveerd was en Dr. (jur.) voor zijn naam mocht zetten, en Gottlieb - een jaar ouder, allang in uniform, en geen Dr. (jur.) maar drager van zilver en leer - gezegd had: 'En nu, beste Franzerl, de SS!' - toen had hij het gedaan, hoewel hij in zijn hart (dat kon hij nu, na al die jaren, wel bekennen) zijn oude studiemakker er om haatte, want hij wilde niet bij de SS, hij had aanleg tot platvoeten en, ondanks zijn warme politieke overtuigingen, een beetje angst voor, of tenminste afkeer van, al die gewelddadigheid die er bij hoorde. Hij had het gedaan, omdat Ernst Gottlieb het zei, zelfs terwijl die andere autoriteit uit zijn leven, zijn vader, er ernstig op tegen was. Maar Vati had niets meer te vertellen. Vati had hem door de universiteit gedreven, zo onwillig als hij was; die strenge man met de doordringende blik boven de snor en de commandostem ('Mijn zoon zal tot de intellectuelen horen, dat is de toekomst! Pruil niet, dat is niet manlijk! Als je pruilt - de kelder in!' Mijn God, wat had hij veel uren in de donkere lage kelder gezeten - altijd voor pruilen, en hij wist nóg niet wat dat eigenlijk was) en die had nu afgedaan. De tijden waren veranderd. Jongere mannen met nog hardere ogen hadden de leiding overgenomen van die snorredragers die de wereld, het land, het volk, hadden laten versloffen; de intellectuelen had niemand nodig; wir marschieren! Hij meldde zich. De onvermijdelijke ruzie kwam, tot en met bedreiging met de kelder; maar hij, godbetert drieëntwintig jaar, en onder een andere leiding, en geestdriftig (ja, verdomd, dat was hij), kon er onverschillig de schouders bij ophalen, waarop de donderende Vati zienderogen ineenschrompelde tot een machteloze oudere burger. Natuurlijk vonden ze dat van zijn voeten en hij kwam terecht op een administratieve post, maar wel in uniform zodat hij militant door de volgende jaren, die jaren van onvergelykelijke grootsheid, marcheren kon

- vreemd genoeg altijd in dezelfde eenheid als (maar lager, steeds lager dan) de omhoog stormende Gottlieb; tot in Aardenbosch; tot op de dag (en het was waarachtig nog een stralende, zonnige dag geweest ook, in dat anders zo kille Holland) waarop ze afscheid namen, niet met de fiere armzwaai maar met een eenvoudige handdruk - Gottlieb om in gestolen burger op een gestolen fiets naar het Zuiden te peddelen, Krause om fantasieloos onder te duiken in Hilda's kelder. 'Sla je er door!' zei Gottlieb, als een bevel, en zelfs dat bevel had hij naar beste weten uitgevoerd. Alleen - zijn beste weten was niet goed genoeg geweest.

'Je te begraven in Oltdorff! Jij, Franzerl, als ondergeschikte beambte - dat is te gek!' zei Gottlieb in het Rhein Hotel. 'Je moet een eigen bedrijf beginnen. Doe als ik. De wereld in! Op eigen benen staan!'

'Daar is het te laat voor,' zei Krause. Ze waren nu allebei in de vijftig en de wereld was opnieuw veranderd, er waren opnieuw jongere mannen opgestaan. Hij voelde dat Gottlieb hem weer een bevel gaf en wilde het wel opvolgen, maar zag niet hoe. Een dikke buik, een kunstgebit; en jaren van behoedzame gediensstigheid achter zich.

'Kom kerel, praat geen onzin! Waar is je kracht? Waar is je geestdrift? Jij, Franz, jij hebt je toch niet klein laten krijgen door dat belachelijke zootje nieuwlichters? Komaan, kerel, waar heb je zin in? Ik zal je helpen.'

'Hoe bedoel je, de wereld in?'

'Dit land uit, natuurlijk! Dit land uit waar al die jonge papzakken het voor het zeggen hebben - die slungels die nog nooit gemarcheerd hebben, nog nooit een flinke soldatenschap tegen hun kont hebben gehad, die nu vragen wat je vroeger wel gedaan hebt omdat ze je dood willen zien, omdat ze je plaats willen hebben. Hah! Dood! Wij zijn nog lang niet dood! Kom, kerel - het land uit, en dan? Waar heb je zin in?'

Dus dat was al beslist, dat bevel was al gegeven; het land uit. En waar had hij zin in? Een eigen bedrijf. Ook een bevel. Maar daar had hij zin in; een éigen bedrijf. Wat voor bedrijf? Iets administratiefs? Hij was een beetje moe, ook van de cognac en van de glans die Gottlieb omgaf in het Rhein Hotel; zonder dat hij

het wist had hij zijn tanden losgewipt en zat er mee te kleppen.

‘Weet je waar toekomst in zit?’ vroeg Gottlieb. ‘Verdomd, ik heb het! Toerisme. Het hotelbedrijf. Over de hele wereld. Duitsers reizen overal; voor zaken, voor plezier, alleen, met familie. Een goed Duits hotel, klein maar modern en gezellig. Duitse keuken. Duitse dranken. Waar? Laat eens kijken... de Libanon? Argentinië, als je wilt... Nee, dichterbij huis. Ierland! Ongerept, veel zee, de natuur - ver genoeg weg om alleen de betere soort toeristen te trekken, dicht genoeg bij om niet onbereikbaar te zijn. Ik heb land in Ierland, wist je dat? Fabriek in Limerick, en land, zo maar aangekocht, voor de aardigheid. Eens kijken... ik ben overal geweest; de westkust, die ken ik als mijn broekzak, daar moeten we iets voor je zoeken... Hoeveel geld heb je?’

‘Weinig.’

‘Je hebt toch wel iets? Een kerel als jij? Jij bent altijd overlegzaam geweest, je hebt wel een spaarpotje. En je vrouw, hoe heet ze ook weer, die heeft ook wel wat meegenomen; nee, maak mij maar niets wijs. En een levensverzekering die je kunt afkopen - een man als jij heeft een levensverzekering. Tel eens op.’

Krause nam een oude envelop op zijn knie, gehoorzaamde, en begon op de achterkant te tellen. Hij hoorde hoe Gottlieb een knop indrukte en op zachte toon zei: ‘Fräulein Ilse. Landaankopen Ierland.’ Hij telde. De bevelen waren gegeven en werden duidelijk. Er was niet veel te tellen, maar hij moest het goed doen, correct, optellen en aftrekken tot een onbetwifelbaar bedrag bereikt werd, onaantastbaar voor elke controle door hogergeplaatsten. Ook de binnenkomst van weer een geruisloze, bijna onzichtbare figuur leidde hem niet af van de uitvoering van zijn taak; pas toen hij de uitkomst had - de rotsvaste, onschendbare uitkomst - keek hij op en zag hij Fräulein Ilse staan naast het bureau van Gottlieb, die zich over een map met papieren gebogen had. Haar donker kapsel was, haar voor haar, door een beeldhouwer samengesteld, haar blank gezicht met groot gemak door een cameeënmaker gesneden; haar volmaakte korte grijze jurk omsloot een lichaam dat zelf een volmaakte, gestileerde verpakking leek, met alles op zijn plaats en precies volgens voorschrift; geen okselhaar, geen zweet, geen geuren, harde borsten, slank middel, gestroomlijnde heupen, voorgevormde be-

nen; draadloos bestuurd, sprak muzikaal en verstandig, zweeg op tijd en welluidend. Hilda - vroeger? Nog? Hilda, ook de ideale verpakking, niet door Rembrandt ontworpen maar door een frisse jonge en héél knappe reclametekenaar...

‘Ik heb het,’ zei Gottlieb. ‘Daar zullen we nog een cognac op drinken. Ik heb het precies, Franz. Kilconlagh Castle. Dank u, Fräulein Ilse.’

Dus dat was beslist; Kilconlagh Castle. Met Hilda. Dr. Franz Krause probeerde het in zijn brein te ordenen, maar keek intussen Fräulein Ilse na terwijl ze de deur uitging. De ideale verpakking van wat elke man verlangt. Net Hilda, vroeger, en nog. Maar deze was van rubber, en Hilda was van steen; niet eens marmer - gips. Ierland. Kilconlagh Castle. Hotel. Met Hilda. Hij was moe en kon wel grienen; maar toen Gottlieb bevelend vroeg; ‘Wel?’ schoot hij stram overeind, en ineens zag hij het helder voor zich - het land uit en een nieuw, fris begin, een kasteel in romantische omgeving, en zijn eigen bedrijf; weg van Oltdorff en de secretarie en Gernholts stinkende kroeg en het blauwe televisiegeflinker in de avond; en zijn éigen bedrijf, zijn EIGEN BEDRIJF.

2

En op zijn eigen bedrijf had nu iemand, verdomd nog aan toe, koeien gezet. Hij opende het hek en stak behoedzaam het grasveld over. Twee van de beesten lagen onverschillig in de regen te herkauwen en volgden zijn bewegingen met doffe ogen; een derde keek op van het grazen (was dat misschien een stier?) en maakte een lauwe staartbeweging en graasde weer door. Ze deden alsof ze hier hoorden. Aan de andere kant van het veld, waar de bodem te stenig en dor werd voor gras, stond weer een hek. Het was hier verdomme ingericht alsof het voorgoed was, voor de eeuwigheid. Wie was er nu eigenlijk de grondbezitter hier? Hij moest die godsbrutale Ier vinden die hem dat geleverd had, dan zou hij hem niet alleen van zijn grond laten smijten, maar hem ook aanspreken voor achterstallige pacht en schade, een bedrag om van te duizelen; hij, Franz Krause, Dr. jur., kende waarachtig de wet en wist wat recht was! Ieren! Zuiplappen en leugenaars waren het, dat wist iedereen; maar deze ene had nu een lesje tegoed in onversneden, ouderwets Duits recht...

Het pad slingerde om een groep struiken heen, en daar zat een Ier. Je zag meteen dat dit een Ier was omdat hij een veel te ruime, versleten jas droeg en een minstens twintigjarige vilthoed, waar slordig rood haar onderuit kwam en een rond, rood gezicht.

‘Lekker weer,’ zei de man.

Krause aarzelde een ogenblik. Hij voelde zich het meest gestemd om zwijgend en met zijn eigen gedachten naar het einde van zijn eigen terrein, aan de baai, te wandelen; maar aan de andere kant is het altijd aanbevelenswaardig (dat hadden ze hem bij de SS al geleerd), op goede voet te verkeren met de plaatselijke bevolking. Hij glimlachte dus en zei op vriendelijke toon: ‘Goedemiddag. Het regent.’

‘Goedenavond. Lekker weer,’ hield de man vol. ‘Nog tien mi-

nuten, dan is het droog.’

‘Droog? In tien minuten? Dat is onmogelijk.’

‘Kijk.’ Zonder zich te verheffen van de steen die hem als zitplaats diende, wees de rode man naar de heuvels die de verre overkant van de baai vormden, en met een kringbeweging van zijn vinger duidde hij een plekje lucht aan dat misschien iets lichter was dan de rest. ‘Om te beginnen,’ zei hij, ‘als de regen doorgaat kun je van hieruit de overkant niet eens zien. Als je hem ziet onder een egale grauwe lucht, dan mag je nog op een uur of wat rekenen. Maar zodra daar een lichte plek zit - tien minuten. Het is maar een weet. Omgekeerd geldt het ook. Ik herinner me - vorige week was ik in Perthmoore, om iets te kopen voor haarzelf, bij de chemist. Zijzelf heeft last met aambeien, niet erg, maar toch, er moet soms iets voor gekocht worden. Nu is die chemist - Brady is zijn naam, een nieuwkomer hier van Sligo of daar uit de buurt, maar geen onaardige vent - wel, die is, laat me zeggen, wat lang van stof. Hij begint over aambeien, en voor je het weet is hij bezig het hele menselijk lichaam te ontleden en alle kwalen op te sommen die u en mij te wachten staan; de man is een halve geleerde, hij is zo goed als een dokter, maar wat lang van stof, zoals ik al zei. Wel, ik sta daar dus, en we waren net toe aan de dunne darm, waar machtig veel aan mankeren kan; maar toevallig kijk ik uit zijn open deur, vanwaar je in de verte dezelfde bergen kunt zien, en ik zeg: “Brady, die dunne darm, daar wil ik meer van weten, maar een andere keer dan maar; als ik nu meteen op mijn fiets stap ben ik nog net voor de bui binnen.” Maar die Brady, die is van Sligo of zo, als je het mij vraagt een man uit de stad, en die schiet in de lach en zegt: “O'Reilly, je ziet spoken. Een bui? Man, O'Reilly, het is stralend weer, het is in weken niet zo mooi geweest, en mijn barometer loopt vooruit...” want hij is zo'n man die op barometers kijkt; een geleerde - niet dat ik iets op geleerden tegen heb, maar ik zeg: “Brady, er ligt een wolk als een bierglas op de Ben Sieve, en dat wil zeggen dat ik nog net voor de bui binnen kan zijn wanneer ik nu op mijn fiets stap, barometer of geen barometer, dus als je zo goed wilt zijn me te zeggen wat je krijgt voor je aambeienzalf, dan kan ik mezelf een nat pak besparen...”’

De man keek Krause vol verwachting aan, en deze voelde dat hij nu vragen moest of die verwachte bui inderdaad losgebarsten was - maar hij wist het antwoord al; natuurlijk was die bui gekomen, dus het zou onzin zijn er verder op in te gaan. Hij zei, met een glimlach:

‘Interessant. Woont u hier in de buurt?’

‘Zeker.’ Hij wees met zijn duim over zijn schouder naar het heuvelland achter hem, in het algemeen. ‘Ben jij de mof die hier is komen wonen?’ (Of misschien zei hij dat niet. Krause ondervond hier een taalmoeilijkheid; wat de man zei was: ‘Are you the Gerry who came to live here?’ - en ‘Gerry’ hóeft niet ‘mof’ te zijn; het is goedmoediger dan het Engelse ‘hun’ of het Amerikaanse ‘kraut’ ... maar tóch; het was gemeenzaam, niet zoals dat onder vreemden past, en daarom vertaalde Krause het ‘you’ dan ook met ‘jij’ en niet met ‘u’. Het is een gebrekkige taal waarin geen respect en onderscheid tussen rangen en standen tot uitdrukking gebracht kunnen worden.)

Hij zei afgemeten: ‘Mijn naam is Krause. Doctor Frans Krause.’

‘Een dokter, hè? Wel, wel, dat is een aanwinst. Die oude MacLaughlin hier, dat is een beste man, uit Dublin in de buurt, of zo, maar een óude man. Hij heeft haarzelf nu al drie jaar voor haar aambeien behandeld, en als je het mij vraagt is ze er niet veel mee opgeschoten. Ik vroeg laatst nog aan Brady, je weet wel, de chemist, ik vroeg: “Jij bent een halve geleerde. Wat denk jij nou - en zeg me dat als man tegen man, draai er niet om heen; daar houden wij in deze buurt niet van, wij spreken de waarheid tegen elkaar - wat denk jij nou,” vroeg ik, “van die aambeienzalf die de oude MacLaughlin nu al drie jaar voorschrijft voor haarzelf?” Maar dat is iets eigenaardigs, hè - die geleerden vallen elkaar nooit af. Enfin, daar weet jij natuurlijk alles van, als je zelf in het vak zit...’

‘Ik ben geen doctor in de medicijnen.’

De man - O'Reilly - keek hem met opgetrokken wenkbrauwen aan; de uitdrukking van de boer die denkt dat hij voor de gek gehouden wordt.

‘Ik ben doctor in de rechtswetenschap.’

En nu knikte O'Reilly begrijpend. ‘Recht, hè? Ik heb altijd wel geweten dat daar heel wat mee gedokterd wordt. Ik herinner me

nog hoe mijn vader me vertelde van een rechtszaak waar hij eens bij betrokken was. Dat was nog in de tijd van de Engelsen; toen was het strafbaar om in je eigen rivier te vissen, het was strafbaar om in je eigen bos een konijn te strikken, het was strafbaar om over je eigen veld te lopen; o, dat was een gekke tijd, de tijd van de Engelsen. Dol op wetten. Verbodsbepalingen ook. En steeds maar met hun dienders in de weer. Je kon geen hoek omgaan of je struikelde over een Engelse diender. Om kort te gaan...'

'Het wordt al droger,' zei Dr. Krause. 'Ik denk dat ik nog even verder loop.'

'Hah! Ik begrijp het al,' zei de man, blijkbaar niet beledigd. 'Dat is net als met Brady en MacLaughlin. Van je eigen vak wil je geen kwaad horen. Maar het ging, in dat geval van mijn vader, om een weiland...'

'Dat weiland hier achter,' zei Krause, ineens op een gedachte gebracht, 'dat is van mij. Wie heeft daar koeien op gezet?'

'Ik natuurlijk,' zei O'Reilly. 'Wie anders? Ik woon dáár, en ik heb koeien, en hier ligt een weiland. Naast mijn huis, bij wijze van spreken. Een bést weiland, trouwens, daar heb je een goede koop aan. Wat nu mijn vader betreft...'

'Wacht eens even.' Krause sperde zijn geloken ogen enigszins open en bracht er iets van het oude staal in terug. 'Dat gaat zo maar niet. Dat is mijn weiland. Die koeien moeten er af. Ik zal het gebruik tot nu toe door de vingers zien, maar voor elke dag dat ze er nog staan eis ik een pond, en als ze er aan het eind van de week nog staan laat ik ze door de politie verwijderen.'

'Door O'Shaughnessy?' O'Reilly keek hem verwachting aan, en begon, toen hij geen antwoord kreeg, te lachen - werkelijk hartelijk te lachen terwijl hem zo juist ernstig een rekening en een ultimatum gepresenteerd waren. 'Die dikke O'Shaughnessy in zijn garda-pak achter de koeien aan; Jezus en de Heiligen, dat wil ik zien; lieve Maria, wat zou hij zweten, en je kunt er donder op zeggen dat hij er nog bang voor zou zijn ook...'

'Recht is recht,' onderbrak Dr. Krause.

'...en waar moet hij er mee naar toe? Daar komt hij het bureau binnen, en daar zit die zure Bourke, een protestant uit Dun Loghaire nog wel, en die zegt:

'O'Shaughnessy, waar ben je nu

weer geweest, wat heb je al die tijd gedaan?” en dan stappen me daar die drie koeien naar binnen en schijten de hele boel onder... O grote God, Doc, dat wil ik meemaken.’

‘Dit is geen grap!’ snauwde Krause, en hij hoorde met voldoening dat zijn stem weer de metalen klank van vroeger had. ‘Er valt hier niets te lachen! Ik gelast u die koeien van mijn land te halen!’

‘Ah,’ zei O'Reilly, ‘dus je meent het?’ Hij lachte niet meer, maar de blik waarmee hij opkeek naar Krause was nog steeds open en onbevangen. ‘Dat is natuurlijk iets anders. Luister, Doc, wij zijn burenen, en jij bent een Gerry en je bent hier net aangekomen... Hee, merk je dat het droog is? Nou? wat heb ik je gezegd? Tien minuten. Over - laat eens kijken - ik denk een minuut of twintig, dan schijnt de zon. Maar wat ik zeggen wilde, jij weet nog niet zo goed hoe we hier met elkaar omgaan. Er is niets om je over op te winden, het komt allemaal voor elkaar. Laten we het nu eens zó bekijken... Hier ligt een lap gras, en ik heb koeien, en die vreten mijn eigen veld kaal en vlak naast mijn deur ligt deze lap en daar begint het gras veel te hoog op te schieten, dus wat doe ik?’ Hij wachtte, retorisch, gereed om zelf het antwoord te geven, maar Krause was hem voor:

‘Je zet je koeien op mijn veld. En dat is nu afgelopen. Ze gaan er af.’

‘Ik zet mijn koeien op jouw veld,’ knikte O'Reilly. ‘En als ze dat kaal gevreten hebben is mijn eigen gras weer opgekomen en dan zet ik ze op mijn veld. En zo is dat gegaan sinds negentien-negentien, sinds mijn vaders tijd, sinds Major Edwards, God hebbe zijn smerige ziel, kreeg wat hem toekwam. Dat was er een voor voorschriften, Major Edwards; die had hier altijd en eeuwig de Engelse dienders ronddraven om een man te hinderen als hij viste in zijn eigen rivier of een konijn strikte in zijn eigen bos, of over zijn eigen veld liep...’

‘Dit is niet je eigen veld!’

‘Wat is van mij, wat is van jou? Sinds negentien, sinds mijn vaders tijd, ligt dat grasveld ongebruikt. En nu zien wij het zo, als burenen; de goede God heeft de wereld geschapen, en daarin Ierland dat Hij aan ons gegeven heeft, en daarin een grasveld, en dat heeft Hij niet gedaan opdat een Engelsman of een Duitser

zeggen zou: “Dat is van mij”. Daar ligt een grasveld, en ik heb koeien... Wacht eens even, Doc, daar bedenk ik iets.’ Hij stond plotseling op en bleek veel groter te zijn dan hij, ineengedoken op die steen in zijn belachelijke wijde jas, had laten vermoeden, zodat Krause tegen hem op moest zien. ‘Daar bedenk ik iets. Al meer dan veertig jaren ligt dat veld daar maar, Gods eigen grond, en als ik er mijn koeien niet op had laten lopen, en mijn vader voor me, en als ik er het onkruid en de struiken niet uitgestoken had, en mijn vader voor me, dan was het nu één stuk wildernis, en waar was je dan, Doc? Daar bedenk ik nu toch wat. Als ik nu eens uitreken wat het je gekost zou hebben om die rotzooi op te ruimen en een goed grasveld te krijgen... Wat zei je ook weer? Een pond per dag? Nee, daar bedenk ik nu toch wat. Veertig jaar onderhoud van een terrein. Wat zeg ik? Vijfenvieftig jaar... nu ja, laten we als burens niet op een kleinigheidje kijken. Veertig maal, laat me zeggen, tien pond...’

‘Maar dat is...’ begon Krause, en stakte toen hij niet zo gauw het Engelse woord voor ‘ongehoord’ kon verzinnen (‘unheard of’ had lang niet de kracht van ‘unerhört’). O'Reilly schoot weer in de lach.

‘Dat soort dingen, daar hoor je wel eens van. De joden uit Dublin halen zulke streken uit.’ (Dr. Franz Krause rilde van afgrijzen. Antisemitisme ook nog!) ‘Maar wij doen het hier anders. Kijk, we laten die koeien daar staan, doodgewoon. En als jij nu dat terrein voor iets nodig hebt, dan kom je eens bij me langs en dan praten we daar over en dan vinden we er wat op. Nou, dat is dan afgesproken. Wat heb ik je gezegd? De zon. Zijzelf zal de thee wel zowat klaar hebben - eet je mee? Nee? Een andere keer dan maar.’ O'Reilly keerde zich om, maar bedacht zich. ‘Zeg - Dairmuid's Tower, die is nu ook van jou, hè? Laat ik je nu een raad geven, als buurman. Kijk daar mee uit.’

‘Wat...’

‘O, niks bijzonders. Ik ben niet bijgelovig, zoals de oude wijven hier in de buurt. Ik ben naar school geweest en ik ga elke zondag naar de mis. Maar ik houd me aan wat mijn vader me geleerd heeft, en dat is: je kunt nooit weten. En daarom zeg ik, als buurman, kijk er een beetje mee uit...’

O'Reilly verdween door de struiken en niets weerhield Dr.

Franz Krause zijn wandeling te vervolgen. Miljoenen regendruppels speelden, op het schoongespoelde groen, met de zonnestralen dat ze diamanten waren; het grijze water van de baai werd lachend blauw met goud, en in de hemel, naar het oosten, stond een zevenkleurige triomfboog opgericht (met aan elk einde op de rijke grond een pot met goud). Maar de plastic regenjas scheurde toen Krause hem te ruw uittrok, en hij smeed hem op de grond en trapte er op. Godverdomme! Die vent had hier op hem zitten wachten! Het was allemaal opzet! En die stomme koeien op zijn grond, zijn éigen grond...

‘En?’ vroeg Krause.

‘Het is goed,’ zei Hilda.

‘Is het schoon gemaakt?’ (Dat had Ryan schriftelijk beloofd toen de ongeziene koop gesloten werd.)

‘Ja.’

‘Is er licht?’

‘Ja.’

‘Water?’

‘Ja.’ Ze zette een kop thee voor hem neer op de kale tafel, die nog vrijwel het enige meubelstuk in de keuken was.

‘Hm. Dat valt me mee. Ik zal direct eens een ronde maken.’

‘Er zijn muizen.’

‘Muizen?’

‘Of ratten.’

‘Onwaarschijnlijk. Er is hier niets te eten, al jaren niet.’

‘Toch zijn ze er.’

‘Heb je iets gevonden - sporen?’

‘Gehoord.’

‘Ach wat. Overdag...’

‘Er is geritsel.’

‘Dat krijg je altijd in een oud, leeg huis. Als het eenmaal weer bewoond is, en er wordt gestookt...’

‘Er gaan deuren open en dicht, als je in de andere kant van het huis bent.’

‘Muizen doen geen deuren open en dicht. Dat is de tocht.’

Zij stond zwijgend, tegen de aanrecht geleund, naar buiten te kijken, en hij slurpte zijn thee.

‘Ik zal een paar rattevalen kopen,’ zei hij vergoelijkend, ‘en we kunnen een kat in huis nemen.’

‘Dat geluid...’ zei ze.

‘Welk geluid?’

‘Die beesten...’ Ze wees vaag naar de top van Dairmuid's Tower met zijn lichtloze krans, vanwaar onophoudelijk de kreet van hopeloze boosheid kwam.

‘Ze zullen wel stil worden nu het weer opklaart.’

‘Ik heb het ergens eerder gehoord,’ zei ze dof. ‘Nog thee?’

‘...the once green mountains turning red - with blood the noble sons of Eire shed...’ zong Dermot Ryan; ‘zo was het; dat is het wat mijn grootvader zong toen mijn oom, Kenneth Ryan, afscheid kwam nemen om te dienen onder Kolonel Mulligan. Ik herinner het me nu weer. “Oh sons of Eire, esmerald land...” daar begint het mee.’

‘En bijzonder prachtig is het,’ zei Brendan, van Brendan's Bar, terwijl hij Ryan zijn volgende Guinness toeschoof. ‘En dat waren tijden, God is mijn getuige.’

‘Ik heb Kenneth Ryan, je oom, goed gekend voordat hij die nacht in de rivier verzoop,’ vertelde Lorcan Murphy, opduikend uit een glas; ‘nooit zal ik dat vergeten, waarachtig; hij droeg mijn broek toen hij in de rivier lazerde, en als christen kon ik niet de broek van een dode vragen, dus die was ik kwijt. Ah, ik heb hem nog gezien; hij droeg mijn broek, goed gedroogd en gestreken, toen wij de dodenwake hielden, en voor zover ik weet is hij er in begraven, God hebbe zijn ziel.’

‘Dat was een wake,’ knikte Seamus Monk. ‘Die herinner ik mij nog goed. Dat wil zeggen, het begin, dat herinner ik mij. Zijzelf vond mij na de begrafenis naast het varken in de schuur, dus dat weet ik niet goed meer; maar het begin; dat was een wake. Twee vaten whisky...’

‘Drie,’ verbeterde Dermot Ryan. ‘Ik heb de rekening nog. Ik beheer alle familiepapieren.’

‘Dat kwam zo,’ vervolgde Lorcan Murphy; ‘Kenneth was die nacht aan het werk geweest om Mike Sullivan te helpen; een man met een hart van goud was Kenneth, een man die nooit te lui was om een buurman te helpen wanneer dat nodig was...’

‘Dat zal geweest zijn,’ veronderstelde Tommy Driscoll, ‘toen Mike nog potheen distilleerde, voordat de garda zijn installatie vernielde...’

‘Laat de garda er buiten,’ verzocht O’Shaughnessy uit zijn hoek; ‘wij doen ook maar wat ons opgedragen wordt van hogerhand.’

‘Ah! Wat had het gekost om Mike van tevoren te waarschuwen? Maar het was voor jouw tijd, O’Shaughnessy. Laten we niet persoonlijk worden. Nog één, Brendan, dat zal me niet schaden.’

‘Nog één en het is sluitingstijd,’ waarschuwde Brendan.

‘...en ze hadden hard gewerkt en het was een beetje laat geworden,’ ging Lorcan Murphy voort.

‘En reken maar dat ze geproefd en gekeurd hadden wat ze maakten,’ oordeelde Seamus Monk. ‘Dat moesten ze als goede vaklui wel doen. Je kunt nooit zeggen dat Mike geen goede vakman was.’

‘...en bij het naar huis gaan wilde Kenneth een stuk van de weg afsnijden, daar bij die haarspeld op Ben Sieve; maar om een of andere reden stond hij niet stevig op zijn voeten, en zo donderde hij de helling af door de doornstruiken heen, en dat kostte hem zijn broek; pijnlijk was het ook. Dus klopte hij midden in de nacht bij mij aan, want ik was toen nog vrijgezel, en bij wie kon hij zich anders vertonen? En hij vroeg mijn goede broek te leen omdat hij zó niet bij haarzelf thuis kon komen. Nog een voor mij ook, Brendan. En wie ben ik, om een christenman in moeilijkheden een broek te weigeren? Maar hij stond die nacht niet vast op de voeten, Kenneth, en hij lazerde in de rivier en verzoop, en waarachtig, bij de wake was het de laatste keer dat ik mijn goede broek zag, gekocht hier in Perthmoore bij Roche's, voor vijf guineas.’

‘Hij was een bijzonder mens, Kenneth,’ zei Seamus Monk. ‘Twee vaten herinner ik me, maar het zullen er drie geweest zijn, Dermot.’

“...whose future depends on the strength of your hand...” Dat zong mijn grootvader hem toe, toen hij met het geweer op de schouder afscheid kwam nemen. Dat moet in twintig geweest zijn; ik was nog een kind, maar ik zal het nooit vergeten. “Oh,

sons of Eire...” En die mof zei dat het geen poëzie was.’

‘Tijd, heren, alstublieft,’ riep Brendan.

‘De mof?’ vroeg O'Reilly. ‘Doc? Mijn buurman?’

‘Mister Kraute. Ik zong het hem voor en hij zei dat het geen poëzie was.’

‘Tegen mij zei hij; koeien van het land, boete en politie. De mof.’

‘Ben jij al bij hem geweest, O'Shaughnessy?’

‘Tijd, heren, alstublieft!’

De garda keek op zijn horloge en knikte; nauwkeurig elf uur. De sluitingswet werd hier in acht genomen. Hij was de eerste die opstond, en hij bleef wachtend bij de deur staan tot de anderen betaald hadden en het lokaal ontruimden. O'Shaughnessy luisterde buiten controlerend toe hoe Brendan de deur op slot deed en aan de binnenkant met luiken en grendels beveiligde. Het was donker, hoewel er sterren genoeg stonden om de huizen aan de overkant te kunnen zien en, daar achter, de slapende vorm van de heuvels. Terwijl de oude Seamus Monk tegen de muur zijn pijnlijk belaste blaas ledigde, keken de anderen naar boven en zagen dat het morgen goed weer zou zijn; tot O'Shaughnessy, als eerste, de hoek omging, en het donkere steegje tussen twee huizen door, om, half op de tast, Brendans achterdeur te vinden. Die stond al open, en Brendan had de flessen al overgebracht naar de keuken. Toen ze allemaal weer zaten vroeg O'Shaughnessy: ‘En wat is dat, met die mof?’

In Weckebach, de kleine plaats waar Krause geboren was (een paar jaar voordat Vati, toen nog een krachtige jonge man, een winkelier, de Pickelhaube op het besnorde gelaat drukte en voor Vaderland en Keizer vechten ging - eerst drie maanden lang alle dagen over stoffige wegen marcheren zonder een schot te lossen, daarna drie jaar in de modder liggen, schietend en beschoten, tot een door God geleide Franse kogel hem kreupel maakte aan de linkervoet en hem, voor het leven mank, naar huis zond) in Weckebach hadden ze een kasteel, waar de jonge Franz met groot ontzag naar opkeek, evenals zijn dorpsgenoten. Het stond op een heuvel. De Von Zierenturms woonden er, tot de revolutie, de republiek en de geldontwaarding hen naar een kleine

burgermanswoning in het dorp dwongen, naast het garagebedrijfje dat de jonge Heer Oskar trachtte te drijven en waar niemand als klant heen durfde te gaan uit angst hem te beledigen; de oude Heer Baron en de Genadige Vrouwe, die vroeger vaak in een landauer door het dorp heen toerden - zij buigend en glimlachend, hij met een hoed vol sigaren, om uit te delen - vertoonden zich nooit meer op straat; het kasteel werd eerst een kazerne voor de terugkerende frontsoldaten, daarna een soort museum met café en speeltuin, en ook daar weigerden de meeste Weckebachers heen te gaan, omdat de ontluistering hen meer kwetste dan de vlucht van de Keizer en het muiten der matrozen gedaan hadden. Het Kasteel bleef voor hen het Kasteel, een symbool van grootheid en gezag; en in al Franz Krause's jeugdherinneringen torende het hoog boven de kleine gebeurtenissen uit.

En nu had hij zelf een kasteel. Het stond wel niet trots op een heuvel boven een gehoorzaam dorp; het stond, ach!, niet eens op de heilige grond van het vaderland; het was ook eigenlijk maar een klein kasteel en voorbestemd een middenstandshotelletje te worden; maar toch - het was een kasteel. Al Krause's spaargeld, zijn levensverzekering, Hilda's kleine erfenis en een grote lening van Gottlieb waren er in gestoken of zouden nog in de verbouwing verdwijnen; in de periode tussen de koop en de aankomst van de eerste gasten was Krause een straatarm man; maar hij was ook, die eerste dagen, trots als nooit tevoren. Wanneer hij door de brede, galmende stenen gangen schreed, de marmeren trap met zijn sierlijke zwenking besteeg, of door het torenvenster uitzag over zijn tot aan de majesteitelijke baai strekkende gronden, dan was het alsof hij zichzelf kon zien met een soort Alziend Oog, zoals God hem diende te zien, zoals de mensen hem zouden moeten zien - de vroegere leermeesters die hem net op voldoende waardeerden, de schoolvrienden die hem vaak vergaten uit te nodigen bij hun meer belangwekkende ondernemingen, de medestudenten die zich zijn naam nooit herinnerden, de SS-kameraden die hem hun ruige grappen nooit vertelden en nooit op een biertje onthaalden, en Vati die hem bij pruilen naar de kelder stuurde (Muti hoefde hem zo niet te zien, die had het altijd wel geweten), en de vrouwen, de vier of vijf

die hij teleurstellend bezeten had en die het van onverschilligheid schijnbaar niet eens echt gemerkt hadden als hij zich terugtrok - hem, gegroeid, hoog opgericht, eenzaam maar onverschrokken, bevrijd van burgerdom en angst en kleine baantjes; hem, Franz Krause, Dr. jur. und Schlosseiner. Dat hij zichzelf zag in verhevenheid moest hem genoeg zijn; de anderen - Dr. Albrechts; Carl, Heiner, Willy, Jörgen; Vati; Clara, Martha en die Leni - die droomde hij er bij en schreed dan in een wolk van glorie. Maar wie hem zag, de enige, was Hilda.

Mijn God! Was er dan niets dat haar ooit blij kon maken, kon doen lachen? Hij had haar bevrijd van de donkere driekamerflat met televisie en de lucht van zuurkool; hij had, door zijn daad (met Gottlieb), haar naar een ver, breed, groen land gebracht en tot kasteelvrouw gemaakt; was er dan niets dat de gipsen korst kon splijten om te tonen dat er warm, levend mensenvlees onder verborgen was? Ze bond een lap om haar hoofd en trok haar oudste jurk aan en maakte van een lange stok een ragebol omdat de ramen niet naar haar zin gelapt waren. Ze lachte niet. Ze sprak maar zelden wanneer haar niets gevraagd werd; maar toen hij, na de voortreffelijke en royale smaak van de bouwer (Sir Alfred Plate) geprezen te hebben, twee kamers aanwees die zij voor eigen gebruik zouden houden - de mooiste natuurlijk - zei ze dat één genoeg moest zijn, een slaapkamer onder het dak die te min was om te verhuren, en verder moesten ze dan maar in de keuken wonen. Het bleek dat ze in haar onwezenlijk aandoende stilte alles al bedacht en uitgerekend had; de hal moest ontvangst- en conversatieruimte worden, het kleine kamertje daarnaast raakten ze kwijt als kantoortje, de grote kamer met uitzicht op de baai en Dairmuid's Tower werd de eetzaal, minstens twee zijkamers waren tot badkamers voorbestemd, de beide andere zolderkamers zouden de meid en de knecht huisvesten die ze toch minstens moesten hebben om de gasten enige service te bieden, en dat liet, welgeteld, maar acht kamers over, plaats voor zestien gasten, en had hij goed uitgerekend, vroeg ze met haar klankloze stem, welke prijzen er gevraagd moesten worden wanneer ze door het jaar heen gemiddeld op halve bezetting rekenden? Zij - als enige - zag hem wel degelijk wanneer hij in zijn glorie schreed, dat was hem duidelijk; en op haar eigen rim-

pelloze manier (nooit een klemtoon, nooit protest, nooit goedkeuring, nooit ruzie, nooit een lach) wilde ze hem neerhalen van zijn kasteelheerschap naar de staat van een bij voorbaat al half mislukte kleine hotelhouder. Zij gunde hem zijn droom niet. Zij wilde hem in plaats daarvan (maar dat zag hij pas veel later) een nachtmerrie geven.

O'Shaughnessy kwam, de garda, een dikke, vrolijke politieman. Krause ontving hem in de keuken, nog het enige vertrek waar een paar meubelstukken stonden.

‘Ik dacht, ik ga eens bij die nieuwe Duitse heer langs, dat spaart hem tijd,’ zei O'Shaughnessy. ‘Het is prettig om kennis te maken, en we kunnen hier net zo goed de papieren doornemen als op het bureau.’

‘De papieren?’

‘Ja, u weet wel; allereerst de passen, natuurlijk, en dan de verblijfsvergunningen, de werkvergunningen, de vestigingsvergunning, de bedrijfsvergunning, verlofscertificaat, aangelegd hotelregister... een mooi plan, om hier een hotel te beginnen; menigmaal heb ik tegen mezelf gezegd, of tegen mijn collega, een zekere Bourke - een man uit Dun Laoghaire, maar die ziet het niet zo; de stedelingen hebben daar weinig oog voor blijkbaar - maar menigmaal heb ik gezegd; wat we hier nodig hebben in deze buurt, dat is een goed klein hotel, een niet te duur hotel, maar ook weer niet te eenvoudig; gewone pensions, kosthuizen eigenlijk, zijn er wel in Perthmoore, en daar is natuurlijk Wynan's Hotel, lang niet slecht, ik loop er wel graag eens binnen; maar een aardig klein hotel voor de buitenlandse toeristen, dat is nu net wat we hier nodig hebben. Maar papieren, ah, papieren. Daar zijn ze in Dublin sterk in; voorschriften maken, en bij elk voorschrift horen dan weer ambtenaren om het uit te voeren, en elke ambtenaar verzint weer zijn eigen formulieren, en die moeten wij dan maar weer controleren. Ik noem het werk máken. Alsof het leven nog niet ingewikkeld genoeg is. Maar ja, we moeten onze plicht doen. Als we nu eens even die papieren kunnen doornemen...’

(‘En een voordeel van Ierland is,’ zei Gottlieb toen in Mainz, ‘dat je er zo weinig te maken hebt met die hele papierenrotzooi

waar je hier stapelgek van wordt. Ze nemen het daar nogal makkelijk.’

‘Bedoel je dat er geen voorschriften zijn, en zo?’

‘Ach! Voorschriften genoeg, maar niemand let er op. Je drinkt een borrel met die kerels en dan is alles in orde.’

Krause had dat gelukkig niet geloofd. Hij was zelf administratief ambtenaar; hij was administratief officier geweest; hij was jurist; het was hem bekend dat de wereld door voorschriften op haar plaats wordt gehouden, dat de naleving van voorschriften het werk van ambtenaren vergt, en dat ambtenaren ter controle het zwart-op-wit behoeven. Hij had zich, eerst via het consulaat, en later zelf in Dublin, tot alle betrokken instanties en burelen gewend, maar er, ondanks zijn ordelievend aandringen, weinig medewerking ondervonden - ook geen tegenwerking; eigenlijk niets.)

‘Ik heb geen papieren,’ zei hij bitter.

‘Wát?’ O’Shaughnessy was een ogenblik sprakeloos van verbazing. ‘Geen papieren? Een stoel. Dank u, dat mag ik niet afslaan...’ hoewel Krause hem geen zitplaats had geboden. ‘Zo, zo Geen papieren. Dat is moeilijk, hè? Daar moeten we dan eens even over denken.’

‘Ik ben overal geweest, in Dublin. Alle ministeries, alle afdelingen. Ze zeiden overal dat het wel in orde kwam; ik zou er wel van horen, zeiden ze, ze zouden de papieren opzenden, zeiden ze, maar er is nog niets gekomen.’

‘Aha. Net wat ik dacht. Zal ik u eens iets vertellen, Mr Kraute?’

‘Krause.’

‘Dat is nu waar Ierland aan ten onder gaat. Wat u me nu vertelt, dat is nu typisch Iers. Ik ben zelf een Ier, en daar ben ik trots op, maar dit noem ik toch typisch Iers; ik ben niet blind voor de tekortkomingen van mijn land. Eerst maken ze allemaal voorschriften waar papieren bij te pas komen, en dan gaan ze allemaal een glas bier drinken en vergeten het weer; en wie krijgen er tenslotte de schuld als alles misloopt? Mensen als ik. “O’Shaughnessy, waarom heb je Mr Kraute’s papieren niet ingekeken? O’Shaughnessy, waarom heb je Mr Kraute niet gecontroleerd?”’

‘Krause.’

“O'Shaughnessy, waarom ben je niet tijdig naar Mr Kraute toegegaan, O'Shaughnessy, waarom heb je Mr Kraute niet gewaarschuwd?” Ik hoor het die Bourke al zeggen, zo'n stijve man uit de stad. “O'Shaughnessy, hier zal ik een rapport van moeten opmaken; hier zul je nog wel meer van horen, O'Shaughnessy...” Hij zat droevig kijkend voor zich uit te staren tot Hilda's binnenkomst hem een stralende glimlach ontlokte. ‘Ah! Dus dat is Mrs Kraute!’

‘Krause,’ zei Krause.

‘Welkom in Perthmoore, Mrs Kraute, welkom aan de boorden van Doonderry Bay. Vind u onze baai niet schitterend? Ah - en dan in de herfst, Mrs Kraute! Er is maar één Ierland, en in Ierland is maar één Doonderry Bay!’

‘Wat die papieren betreft...’ begon Krause, maar O'Shaughnessy zong Hilda toe: ‘...amidst the splendor of New York, our lad was heard to say; “Oh! how do I long for a glimpse of Doonderry Bay, just one glimpse of Doonderry Bay!” Dat is zoals wij dat voelen, Mrs Kraute. Koffie? Dank u, dat mag ik niet afslaan...’ hoewel Hilda hem niets had aangeboden, alleen de pot maar had opgetild; en ze verstond hem natuurlijk niet, maar schonk hem tóch een kop in. De garda snoof goedkeurend de geur op, en strekte vervolgens de hand uit naar het doosje dat op tafel lag en haalde er een sigaartje uit. ‘Dank u, dat mag ik niet afslaan.’

‘Die papieren...’ begon Krause opnieuw.

‘Kom, maakt u zich geen zorgen. Zorgen maken, dat doe ik. Dat is mijn baan. Als die Bourke niet achter me zat, dan zou ik zeggen; laat het maar, wat kan het ons schelen, wij zijn allemaal vrije mensen en fatsoenlijke mensen, nietwaar? Maar die Bourke, daar moet ik rekening mee houden. Die papieren moeten er komen, Mr Kraute. Als ik u een raad mag geven, begin dan meteen er om te schrijven. Misschien zou het wel goed zijn eens even naar Dublin te rijden...’

‘Dat is driehonderd mijl,’ zei Krause.

‘Naar Limerick dan misschien,’ opperde O'Shaughnessy hoopvol; ‘daar zijn ook verscheidene overheidsinstanties gevestigd, de provinciale instanties. Het is altijd het beste persoonlijk werk van zulke dingen te maken. Het zou heel mooi zijn, wanneer ik

hier terug kom, dat u me kunt zeggen; “O'Shaughnessy, hier zijn de papieren...”

‘Ik kom er wel mee naar het bureau zodra ik ze heb.’

‘Doet u dat nu toch niet, want wie zit daar de hele dag? Bourke. Een aardige man, maar heel formeel. Laat die nu toch niet merken dat de boel hier niet in orde is.’

‘Maar alles is in orde. Ze hebben me alles toegezegd...’

‘Ja, maar tussen toezeggen en doen is een groot verschil. Leer mij de Ieren kennen, Mr Kraute! Lui. Luiheid, dat is waar dit land aan lijdt. En mensen als ik worden er de dupe van. Ik hoor het Bourke al zeggen: “O'Shaughnessy, waarom....”

‘Die papieren komen er wel,’ zei Franz Krause driftig (Dr. jur. und Schlosseinhaber). ‘Er is iets anders waar ik het over wil hebben nu u hier tóch bent. Er is een boer, een zekere O'Reilly, die zijn koeien laat lopen op mijn land.’

‘Ah?’ vroeg O'Shaughnessy. Hij schoof zijn kopje vooruit over de tafel en zei: ‘Nog meer koffie? Heel graag, dat mag ik niet afslaan...’ hoewel hem niets aangeboden was; en Hilda, die hem niet verstaan kon, glimlachte en schonk in.

‘O'Reilly laat zijn koeien lopen op mijn land.’

‘Ah.’ O'Shaughnessy nam een slok koffie, en bekeek zijn sigaartje, en zei verder niets.

‘Daar protesteer ik tegen. Ik wens dat die beesten verwijderd worden.’

‘Ah? Wel, dat zijn mijn zaken niet, natuurlijk, dat moet u dan maar eens met O'Reilly bepraten. Aardige vent, O'Reilly. Daar ben ik nog mee op school geweest. Maar nu u zo zegt, Mr Kraute, van úw land, hè... daar hebt u misschien wél papieren van. Misschien dat we die eens even samen kunnen doornemen...’

Dr. Franz Krause stapte kwaad en stram, en zonder droom, naar boven om de tas met papieren onder het bed in de slaapkamer uit te halen, en verloor toen nog een half uur aan O'Shaughnessy, omdat deze blijkbaar nog nooit een koopcontract van dichtbij had gezien, en een beetje moeite had met lezen.

‘Het is een eigenaardige taal die notarissen gebruiken,’ zei de garda tenslotte; ‘je vraagt je af waarom ze niet gewoon opschrijven waar het op neer komt, maar ik moet toegeven, het staat er

allemaal in. Het huis, en de grond, het is allemaal beschreven. En Dairmuid's Tower ook. Nu moet ik nog iets zeggen over Dairmuid's Tower. Er is in Perthmoore een beweging gaande om die tot nationaal monument te laten verklaren. Professor Donovan, die beroemde man uit Galway, is hier helemaal naar toe gekomen om hem te bekijken, en toen hebben we een mooie vergadering gehouden in Wynan's Hotel. De professor heeft gesproken, en Lorcan Murphy heeft gesproken, wel een uur lang, en dat is een schitterende spreker, Lorcan; ah! die heeft de gave van het woord. Een uur lang. Je kon een speld horen vallen. Daarna heeft Tommy Driscoll nog het woord gevoerd; dat viel tegen, want Tommy is oorspronkelijk een Wexfordman, en die hebben het niet zo, dat is minder begaafd volk, maar wel praktisch; Tommy maakte een vereniging van de bijeenkomst en liet ons stemmen bij opstaan en zitten, heel kundig. Dus nu is er de Vereniging tot Behoud van Perthmoore's Oudheden, en als die zijn zin krijgt wordt Dairmuid's Tower gerestaureerd; misschien wordt er wel een museum van gemaakt...'

'Maar hij staat op mijn grond! Daar heeft niemand iets van gezegd! Daar zal ik tegen protesteren!'

'Ja - dan zult u toch naar Dublin moeten. Aan de andere kant - als er dan veel bezoekers komen, blijven die hier misschien een kopje thee drinken, of iets anders. Dat zou aardig voor u zijn, Mr. Kraute. Maar dat bespraken we eigenlijk niet. Er is voorlopig alleen nog maar één bepaling over Dairmuid's Tower, en ik moet er op toezien dat die wordt nageleefd; daar staat Bourke op. Er is een deur onder in die toren, en die moet versterkt worden, en dan afgesloten met een hangslot, en die mag nooit meer open voordat er gerestaureerd is. Het zou het beste zijn als ik de sleutel dan maar kreeg...'

'Maar die toren is van mij!'

'En dat is hij, Mr Kraute. Maar uit de kelder van die toren loopt een vluchttunnel, nog uit de Noormannentijd, helemaal tot een geheime uitgang bij de baai; en u begrijpt wel, dat is allemaal heel bouwvallig, dat is gevaarlijk. Denk eens aan de kinderen. U weet hoe kinderen zijn - dol op kelders en geheimzinnigheid. Stel dat ze daar binnen zouden gaan en er zou een ongeluk gebeuren... vreselijk, vreselijk, en wie zou er verantwoordelijk

zijn? O. Ah.'

'Is er dan ooit een ongeluk gebeurd?'

'Nog niet. Het is een wonder; de zoete Jezus heeft tot nu toe de kleine kindertjes beschermd. Maar wie weet of dat zo blijft? Nee, Mr Kraute, het eerste dat u morgenochtend doet, dat is zorgen voor het sluiten van die deur.'

'Hier klopt iets niet,' zei Krause scherp. 'Dit huis heeft vijfenveertig jaar leeg gestaan, en vijfenveertig jaar heeft er niemand op die toren gelet. Waarom moet ik nu ineens...'

'Ah! Dat is, inderdaad, een interessante kwestie. Maar ziet u, Mr Kraute, het sluiten van die toegang is de verantwoordelijkheid van de eigenaar, en wie is er nu al die tijd de eigenaar geweest? Juist. Erfgenamen van Major Thomas Edwards, God spare zijn donkere ziel. Engelsen, uit Yorkshire als ik me niet vergis. En wat bekommeren die zich om onze kleine kindertjes? En hoe kunnen wij daar tegen optreden? Die wonen in Yorkshire en jagen op vossen, en niet één keer zullen ze bedenken dat onze kleine Ierse kindertjes dagelijks de grootste gevaren lopen. En dan kunnen we wel een brief schrijven - reken maar dat Bourke een stevige brief geschreven heeft; daar is hij goed in, die Dun Loaghaire man - maar wat doen zulke Engelsen? Ze gooien de brief in het vuur terwijl ze hun whisky drinken. Met spuitwater drinken ze het...'

'Dan had de overheid die ingang kunnen beveiligen.'

'Maar dat is het nu juist! Het voorschrift zegt dat de éigenaar voor de beveiliging moet zorgen, en waar zou het nu wel op lijken als de overheid haar eigen voorschriften overtrad? Wat zouden de mensen daar wel van denken? En die Engelsen? "Trek je van de Ieren maar niets aan, die zijn toch een beetje achterlijk" dát zouden ze denken; dat hebben ze eeuwen lang gedacht. Nee, Mr Kraute, dat zou heel verkeerd geweest zijn. Maar nu hebben we ú hier, dus nu kunnen we er op toezien dat de wet wordt nageleefd. Ah - een goed sigaartje.'

De domheid! Dr. Franz Krause's geofend juridisch brein weigerde te werken. Het duizelde. Hij voelde zich als een man die in het donker tegen een harde muur is opgelopen. Geef hem een tegenstander met logische argumenten en het gesprek kan een genoeg zijn als een schaakspel; maar kolossale, massieve

domheid, wat kun je daar tegen beginnen? Even massief en onverzettelijk zijn?

‘Die koeien van O'Reilly moeten weg,’ zei hij koppig.

‘Wel, dat zijn mijn zaken niet. Als u er eens met hem over gaat praten, doe het dan om een uur of vijf, als de vrouw naar het dorp is om brood te halen; de vrouw ziet niet graag dat O'Reilly een fles uit de kast pakt voor het bezoek. Nu dan. Ik moet weer eens verder. Het was gezellig met u te praten, Mr Kraute. En met Mrs Kraute natuurlijk. Welkom in Perthmoore, welkom aan de boorden van Doonderry Bay...’ en hij zong Hilda toe: “and so he regrets to this very day, that he left his colleen, at the shores of Doonderry Bay, at the shores of Doonderry Bay!” Ik kom gauw terug, Mr Kraute; en dan zal het wel in orde zijn met die papieren. En met de deur van Dairmuid's Tower.’

Toen hij weg was zei Hilda: ‘Een aardige man.’

3

Hij vroeg zich af of Hilda aan het veranderen was. Er waren niet veel aanwijzingen waar een dergelijk vermoeden op steunen kon, maar tóch. Ze had graag naar Ierland gewild (waarom eigenlijk? Na het lezen van een boekje, het zien van een korte film op de televisie) en nu zou je misschien verwachten dat ze er echt van genoot; maar neen, dat niet; ze stond wel eens door het raam uit te kijken over de groene velden naar de baai en de heuvels, en 's avonds staarde ze niet naar de televisie maar keek ze naar de langdurige zonsondergang en de wolken, en ze dwaalde soms eens door de tuin - hij had haar zelfs aangetroffen, ja, merkwaardig, bij de toegang tot Dairmuid's Tower, waar ze binnen stond te kijken in die donkere ruimte waar eeuwig de tocht doorheen blies. (Eigenaardig van die deur; je moest vanaf het grasveld vier stenen, versleten, maar in verhouding nieuwe treetjes af om er te komen; de aarde was daar vroeger lager geweest hoe kon dat? Waarom lagen oudheden altijd onder de grond? Werd de aarde steeds maar dikker, misschien door verwaaid stof, het afslijten der bergen, neerduwrelende bladeren en zo? Hij moest daar toch eens iets over lezen, als man van intellect en geestelijk leven, en nu tevens eigenaar van een hoogst bezienswaardige oudheid.) Maar ze ging sinds hun aankomst nooit meer terug naar het dorp; hij moest er de boodschappen gaan doen in de oude Volkswagen. En eens een flinke wandeling - neen, zover kwam ze niet; heel anders dan hij, die zeker elke dag langs zijn eigen pad en over eigen grond (en langs die verdomde koeien) naar de baai marcheerde, en daar dan, heen en weer lopend, opmat hoe hij er, zodra de eerste gasten wat geld binnen brachten, een landingssteiger zou laten bouwen voor twee, drie motorboten; en die ook al wel flink de heuvels ingetrokken was, ondanks zijn altijd wat pijnlijke voeten; en die op

zijn autoritten wijde omwegen maakte en herhaaldelijk uitstapte om nieuwe vergezichten te genieten. Niet Hilda. Ze was meestal maar bezig in het huis, zwijgzaam en bleek, zoals hij haar al langer dan twintig jaar kende, en hij had voor zijn vreemd vermoeden dan ook alleen maar vage aanwijzingen.

Zij had bijvoorbeeld tot tweemaal toe geglimlacht tegen O'Shaughnessy - vreemd, een vreemde glimlach! Na jaren en jaren leek ze ineens, door die glimlach, het meisje weer dat hem toen begroet had aan de rand van het zwembad in Van der Lande's tuin, in Aardenbosch... of niet? Misschien was hij toen al (had hij later wel eens gedacht) verblind geweest, toen ze hem de natte hand toereikte die hij, met een kleine buiging, kuste zonder zijn ogen van haar gezicht en haar glimlach af te wenden, en had hij niet gemerkt dat intussen haar ogen strak bleven; en in de latere jaren glimlachte zij nooit meer, hij kon die eerste glimlach met niets vergelijken, tot nu tegen O'Shaughnessy, een échte glimlach... En tegen Patrick Moynihann, en Tony.

Nadat hij drie keer vergeefs bij Ryan was geweest (die hem altijd whisky aanbood, in de ochtend, wat hij natuurlijk weigerde) om op steeds hogere toon te vragen waar nu dat werkvolk bleef dat hem beloofd was voor de noodzakelijke restauratie en voorzieningen, verschenen ineens Patrick Moynihann en Tony. Ze zaten in de keuken toen hij terugkwam van zijn ochtendwandeling, en kregen koffie van Hilda, en er was een gesprek aan de gang, hoewel zij toch geen Engels kon verstaan; de oudste van de twee - een donkere kerel, dat bleek Moynihann te zijn - hield een vertoog over sneeuw in de heuvels en over dat hij er wel eens wolven had waargenomen (belachelijk! Er waren geen wolven in Ierland, dat wist iedereen!), waarop Hilda stamelend vroeg of hij ook wel eens... (ongehoord! De Quatsch!)... kabouters had gezien.

‘Ah! Nu vraag je iets. Het kleine volk. Dat is waar de oude vrouwen over spreken, en er zijn er, zoals Seamus Monk, die er nog in geloven; maar aan zulken als wij vertonen ze zich niet, wat Tony?’ Hij lachte hartelijk, en Tony, de kleine sproetige, verslikte zich in zijn koffie en lachte mee. ‘Ja, daar zijn nog veel verhalen over; oud, natuurlijk, allemaal. Wel, wij lachen daar een beetje om, nietwaar, Tony? Maar ja, ik weet niet... er gebeu-

ren soms dingen... wat vind jij, Tony?’

Tony keek diepzinnig in zijn koffie. ‘Er gebeuren soms dingen,’ bevestigde hij.

En al die tijd keek Hilda, die er de helft niet van kon verstaan, indringend van de een naar de ander, en ze lachte met hen mee, en keek dan, met hen, weer ernstig; zo kende hij haar niet.

‘Goedemorgen,’ zei hij droog. ‘Mijn naam is Krause.’

Ze deden alsof ze hem nu pas zagen, en de lange donkere glimlachte verrast. ‘Nou dan,’ zei hij. ‘Kom er bij zitten. Je vrouw maakt heerlijke koffie.’ (Het wás niet na te gaan of ze ‘u’ of ‘jij’ zeiden.)

‘Er gebeuren dingen, zoals ik zei. Herinner je je de nacht van de brand in Gallaghers boerderij, Tony? Wel, dat is altijd een raadsel gebleven. Een raadsel waarom die boerderij branden zou. Gallagher heeft bezworen dat hij 's avonds het vuur had afgedekt, en de olielampen uitgedraaid, en van de hooimijt, op vijftig yards van het huis, kwam het ook niet; die was leeg, en bleef ongerept. En toch brandde dat huis; Zalige Maria, wat een vuur! Vlammen zo hoog als de bergen! Niets werd gespaard; maar ho - naar de westkant, daar waar de onschuldige dieren waren ondergebracht, daar stopte het alsof er een onzichtbare muur stond. Nu vraag ik je...’

‘Kwamen de heren hier met een bijzondere bedoeling?’ vroeg Krause, en Hilda wierp hem een scherpe blik toe, alsof hij degene was die in zijn eigen huis onbeschoft deed.

‘Nu vraag ik je,’ vervolgde Moynihann, ‘hoe is dat vuur begonnen, en waarop stopte het, als door Gods eigen hand, voor de onschuldige dieren? Wel! Maar wat wij weten is dat Gallagher, een Ulster-man van afkomst, een bulldozer had geleend en de bomen van de ring op zijn zuidveld had omgehaald, en die oude grond geploegd had om er gras te zaaien. Dát weten wij. En dat geeft te denken, nietwaar Tony?’

‘Dat geeft te denken,’ beaamde Tony.

‘Zouden de heren misschien zo goed willen zijn...’

‘Wel. Nou dan. Dermot Ryan heeft ons gestuurd.’

‘Waar komt u voor? Het dak? De centrale verwarming? De badkamers?’

‘En schilderen en behangen.’

‘Ik wéét wat er hier moet gebeuren,’ zei Krause geprikkeld. ‘Maar waar, precies, komt u voor?’

‘En de elektriciteit. Wat je maar wilt. Alles. Er valt nog wel wat te metselen ook. Ik had gedacht, we beginnen maar eens met het dak. Een dicht dak boven je hoofd, dan kan je niets gebeuren; dat zeggen de oude mensen hier uit de buurt.’

‘Dat is onzin. Verwarmingsinstallateur is een vak. Een schilder is een ander vak. En elektricien is wéér een ander vak.’

‘Wel - als jij dat zo zegt... Wij doen dat allemaal maar zo'n beetje, Tony en ik, maar ik heb wel gehoord, in Dublin heb je mensen, die kunnen alleen maar één ding en niets anders. Als jij dat nu liever hebt - wel, dat vinden we heel gewoon, nietwaar, Tony?’

‘Heel gewoon,’ zei Tony.

Het druiste in tegen Krause's denkbeelden van flinke vakbekwaamheid, en van orde; maar hij was al driemaal bij Ryan geweest, en Dublin was driehonderd mijl weg, en dus zei hij haastig: ‘Zo bedoel ik het niet. Ik ben alleen maar verbaasd dat u dat allemaal doet. Natuurlijk ben ik blij als u het werk eindelijk kunt beginnen...’

‘Nou, dan.’ Moynihann leunde gemakkelijk zijn ellebogen op de tafel. ‘Dan beginnen we vandaag met het dak, en verder blijven we maar wat rondlummelen tot de radiatoren en de ketel aankomen, want daar moet de vloer voor open; misschien kunnen we intussen vast eens naar die badkamers kijken...’ en Hilda, die opnieuw, bijna vrolijk, koffie had ingeschonken, keek hem, Krause, aan met een glimlach waaraan hij ineens zag dat ze hem uitlachte. Dat was ongehoord. Zulke kleine tekenen waren het, die hem deden denken dat zij misschien veranderde.

Dit werden moeilijke dagen voor Dr. Franz Krause. Moynihann en Tony braken het dak open en gingen naar huis, en de volgende dag, toen het regende, kwamen ze niet terug, zodat hij de hele dag vergeefs met emmers en dweilen moest ploeteren om de vloed te keren; en toen hij hen daarover aansprak nadat zij zich een zonnige dag later weer vrolijk voor het werk kwamen melden, keken zij heel verbaasd; hij had toch niet van hen gewild dat zij in de regen op het dak gingen zitten? Ze legden de vloer-

ren van de gang open om de installatie van badkamers voor te bereiden, en dag in dag uit moest Krause gevaarlijk over een paar balkjes balanceren om van en naar de slaapkamer te komen, maar Moynihann en Tony waren, bij gebrek aan loden buizen, naar de warme keuken vertrokken die ze nu opgewekt voor de vrouw eens lekker in de verf zetten; en Krause hoorde, waar hij ook in of om het huis was, hun luide stemmen, pratend en zingend, en enkele keren een oprechte lach van Hilda, wier Engels bij het uur leek te verbeteren. Hij zei dat er maar weinig gebeurde, het was een rommel in huis, verdomd nogmaals!, zo kwamen ze nooit klaar, en Moynihann en Tony bleven de volgende dag weg, en de daarop volgende dag, tot Krause gedwongen was weer naar Ryan te gaan om daar, niet bevelend maar nederig, zijn belangen te bepleiten, waarop Moynihann en Tony terugkeerden, en vlijtig alle elektrische leidingen sloopten, en naar huis gingen met achterlating van een in volledige duisternis gedompeld kasteel. En Hilda lachte; zij veranderde.

O'Shaughnessy kwam weer eens langs - gewoon maar even langs, op zijn ronde, zei hij en vroeg naar papieren, en schudde het hoofd toen hij zag dat er aan de ingang van Dairmuid's Tower nog steeds niets gedaan was; daar moest toch eens van komen, of Bourke, die Dun Loaghaire man, zou een rapport gaan schrijven; maar hij zong de glimlachende, koffieschenkende Hilda toe over Doonderry Bay (het scheen dat een van daar afkomstige jongeman zijn geboortestreek en zijn meisje verlaten had om rijk te worden in de Nieuwe Wereld - een niet onbegrijpelijk streven, welbeschouwd - maar nooit meer gelukkig werd, verteerd als hij was door heimweh naar het meisje en de baai; waarom ging de domkop niet eens even terug, met vakantie of zo?), wat zij mooi scheen te vinden. En de koeien van O'Reilly liepen nog steeds op zijn land. Moynihann en Tony zetten plotseling Kilconlagh Castle vol met radiatoren, verwarmingsbuizen, badkuipen, wc's; de verwarmingsketel lag log en onooglijk midden in de hal. De vloeren waren nog altijd open. (Maar het dak was hecht en zonder lekken, dat moest toegegeven worden.) Op een dag vatte Krause een wilsbesluit. Hij opende het - ongevraagd aangebrachte - hek van het weiland, en begon, zwaaiend met zijn gescheurde plastic regenjas, O'Reilly's koeien op te ja-

gen. De beesten bleken boven verwachting bang voor hem te zijn, maar het werk was lastiger dan hij gedacht had, want dodelijk verschrikt door zijn gefladder vluchtten ze steeds verkeerde richtingen uit. Toen hij ze eindelijk het hek uit had - en wat kon het hem verrekken waar die krenge verder heen gingen - en hij, bezweet, op zijn pijnlijke voeten naar huis kwam strompelen, zaten Moynihann en Tony op hoge ladders in de keuken thee te drinken die Hilda hun glimlachend aanreikte, en er hing een feestelijke stemming omdat de nieuwe elektrische leidingen waren aangekomen, zodat niemand zelfs maar luisterde naar wat hij te zeggen had; morgen zou er weer licht zijn, als er niets tussen kwam. Natuurlijk kwam er iets tussen en Moynihann en Tony bleven weg, maar wie kwam was O'Shaughnessy die, zei hij, maar niet meer over de papieren zou beginnen, dat was nu allemaal voldoende bekend en het wachten was alleen nog maar tot Bourke, zo'n stijve dienstklopper (en een protestant, als O'Shaughnessy niemands gevoelens kwetste door het te zeggen), ongeduldig werd; maar dat met de deur van Dairmuid's Tower, dat begon nu toch spoedeisend te worden; en tot Hilda zong hij: 'A Perthmoore lad to Dublin went; he had no work, he payed no rent; but he was blinded by the glitter of the city' (en natuurlijk had de lummel een meisje achtergelaten dat Kitty heette); en Hilda lachte. Ja ja, Hilda was aan het veranderen.

Wat Krause miste was een kelder. Hij had er voordien nog niet zo bij stilgestaan, maar nu hij het gebouw van binnen en van buiten geheel leerde kennen begon hij het als een gemis en een merkwaardigheid te zien, dat een groot huis als dit, een kasteel, Kilconlugh Castle, geen kelder bezat. Dat kon onpraktisch worden ook; hij had zich voorgenomen om straks, wanneer er gasten kwamen van de goede soort, een kleine selectie wijnen te hebben die bij de goed verzorgde maaltijd (naar Duitse smaak) gepresenteerd konden worden. Hij had met zorg zijn literatuur over de hôtellerie bestudeerd - ach, hij wist dat hij geen vakman was, maar als hij maar bescheiden begon zou de kennis wel komen - en daaruit overgehouden dat wijn een voordelig artikel is. Ja ja, hoe licht wordt niet, na een paar eerste goed gevallen glaasjes, nog eens een tweede flesje besteld? De tongen komen

los, de harten worden warm, op de beurs wordt niet zo nauwkeurig meer gelet; en de gastheer met zijn vriendelijke glimlach, ja ja, weet zo aardig te serveren; witte wijnen fris gekoeld, de donkere, strelende, zorgvuldig op kamertemperatuur - en dan klokkend in het fonkelend kristal. Een mooi artikel, en gezellig ook. Maar nu was er geen kelder. Waarom hij ineens zo aan een kelder dacht was hem in het begin niet duidelijk. Hij had toch al zorgen genoeg; hij leefde in een chaos, er moesten rekeningen betaald worden, hij wist niet waar hij het allemaal vandaan moest halen, hij was nauwelijks baas in eigen huis (en Hilda veranderde); maar wat hij deed was naar een kelder verlangen. Een kasteel behoort een kelder te hebben, al is het alleen maar voor de wijnen. Zelfs Vati had, onder zijn eenvoudige manufacturenwinkel in Weckebach, een kelder met daarin een klein houten rek, waarop in de herfst minstens twaalf flessen met een Niersteiner Auslese verschenen, voor de feestdagen, en als het jaar goed was geweest ook een dozijntje rode Bordeaux. Waarom kon hij dat niet hebben? Zou hij een kelder laten graven onder de keuken, ook voor de verwarmingsketel? Maar Moynihann en Tony waren voor die ketel al een uitbouwttje aan het metselen, en de rekeningen stapelden zich op (hoewel niemand op vlugge betaling aandrong).

O'Shaughnessy was bij zijn volgend bezoek bijna dreigend; de paar vergunningen, die Krause eindelijk per post ontvangen had, interesseerden hem nauwelijks, maar de toegang tot Dairmuid's Tower eiste nu toch werkelijk dringende maatregelen, zei hij. Hij haalde zelfs een zwart boekje uit zijn binnenzak en toonde dat, voorzichtig alsof het een granaat was. 'Het zou mij nu toch vreselijk spijten, Mr Kraute, wanneer uw naam hierin kwam. Want wat voor gezelschap zou dat zijn, voor een man als u? Tinkers staan hier in, zwervers, paardendieven. En Seamus Monk heeft er eens ingestaan, toen hij op Saint Patrick's Day Brian O'Reilly te lijf ging, alleen omdat die, terecht, er op gewezen had dat Seamus vergeten had zijn broek te sluiten nadat hij terugkwam van buiten - ah, een ordeverstoring was dat en menige fles is er bij Brendan aan kapot gegaan; maar ik heb hem weer geschrappt, want het was tenslotte Saint Patrick's Day, en

Seamus heeft de schade betaald en, meer nog, hij heeft O'Reilly de volgende dag verscheidene verversingen aangeboden om het weer goed te maken; zo had hij al zorgen genoeg, en dat als oudere man. Het zou een donkere dag worden, Mr Kraute, wanneer ik u hierin op moest schrijven. Nu, dan. U hebt hier Moynihann en Tony aan het werk; twee flinke jongens, en bouwers van jewelste. Waarom laat u hen niet even dat kleine karwei doen? En dan zou het natuurlijk het beste zijn wanneer ik de sleutel kreeg... Ah, en daar is Mrs Kraute, zonnig als de zomerochtend...' En hij zong haar toe: 'It was a summer's morning bright; there came, her hair aflame with light, her eyes as green as Ireland's hills, my sweet colleen from Bairley's Mills...' Hilda lachte.

Het zou natuurlijk onzin zijn, Moynihann en Tony uit hun toch al onherstelbaar chaotisch werk te halen voor die belachelijke en overbodige voorziening aan de deur van Dairmuid's Tower, en dus kocht Dr. Franz Krause, toen hij weer eens in het dorp was, een stevig hangslot en een paar schroefogen, waarna hij er met een boor op uitging om zelf het werkje even op te knappen. Er hoorden twee sleutels bij het slot; één kon O'Shaughnessy krijgen, dan was dat absurde gezanik afgelopen, maar de andere hield hij natuurlijk zelf; wie was er nu eigenlijk de eigenaar van deze trotse toren? 'Ka, ka,' klonk het uit de vogelkrans om de top (hij had besloten het bijna onophoudelijk roepen aldus te vertalen; dat maakte het minder hinderlijk. Trouwens, na verloop van tijd hoorde je het nauwelijks meer.) Nu bleek echter het karwei minder eenvoudig te zijn dan hij zich had voorgesteld. Waar hij stond, onderaan het stenen trapje had hij weinig armslag, en de deurpost was een armzalig ding; oud hout, bijna verrot, waarschijnlijk een geïmproviseerde voorziening die een halve eeuw geleden was aangebracht door Major Edwards - zeker niet het werk van de prachtlievende Sir Alfred Plate - en het week voos uiteen waar hij er de boor in zette. Het zou nodig worden, zag hij, er een nieuw balkje tegenaan te slaan - niet dat dit veel verschil zou maken, maar het zou O'Shaughnessy misschien tevreden stellen. De deur was trouwens niet veel beter - en hij kon toch, verdomme, niet nog eens voor een hele nieuwe

deur gaan betalen, alleen maar om de waanzin van zo'n Ierse diender? De deur was gekrompen ook nog; zodra Krause hem aanraakte week hij op piepende scharnieren open, uitnodigend naar de stikdonkere ruimte daar achter, en de koele luchttek stroomde om hem heen. Verdomme, nogmaals - maar nu hij in de duisternis staarde kwamen er zowel een denkbeeld als een herinnering bij Krause op, en hij stapte, half onwillig, van het laatste treetje af, en naar binnen, waarna hij het heel gewoon vond dat de deur weer achter hem dichtsloeg, en de tocht vrijwel ophield, en het roepen van het vogel-aura bijna onhoorbaar werd... de kelder!

Lichtloos en zwart natuurlijk, maar dat verschrikte hem niet. Wanneer Vati woedend de deur achter hem dicht smeed was er ook nooit licht geweest; ze hadden toen gasverlichting in de winkel, de drie kamers en de keuken, en voor de rest waren er olielampen, maar een jongen die pruilde hoefde geen licht te hebben. Hij was dat zo gewend geraakt; er was ook niets om bang van te zijn. Links van hem het rek met de paar flessen wijn, en dan de Keulse potten met zuurkool en gezouten snijbonen; rechts dozen en kisten waar oude, onverkoopbaar gebleken gordijnstoffen, nachthemden en stellen dik ondergoed in zaten die misschien toch nog wel eens te pas kwamen (in de laatste oorlogsjaren was alles verkocht geraakt, had de familie er zowat van geleefd); vóór hem de lage deur naar het kolenhok, daar kwam hij niet - zwart en stoffig, bah - en achter hem het trapje waarop hij zitten kon, met daar bovenaan het gemurmel van de stemmen dat hij niet hoefde te beluisteren om te weten waar het over ging... Muti die huilerig om genade vroeg voor haar lieve jongen, en Vati die streng volhield dat het met dat pruilen uit moest zijn, 'Männer maulen nicht' ... Nee, ook hier niets om bang van te zijn, hoewel het links en rechts leeg was, en naar voren onbekend, en achter hem geen trapje om op te zitten en - ja; wel het gemurmel; dat zouden de vogels zijn. Wat Vati nooit geweten had was, dat hij zich in de kelder veilig voelde. Je hoefde er niets te doen. Je hoefde er niet flink te kijken en stram te lopen als een echte jongen, er was niemand die je beoordeelde, geen plicht, alleen maar leeg en bevrijd wachten tot de deur weer open ging en het heilige steeds-moeten weer begon...

Dr. Franz Krause had geen lucifers bij zich, maar hij miste ze niet. Hij tastte met zijn linkerhand langs de muur terwijl hij voetje voor voetje over de oneffen stenen vloer strompelde, en hij bereikte de hoek - de ruimte was niet groot, dat bleek - en daar, waarachtig, voelde hij iets staan; hij bukte en tastte; een oud kistje of zo, hier misschien wie weet hoe lang geleden achtergelaten door een zwerver, net niet te groot en net niet te klein, lekker om op te gaan zitten. Hij zat. Hij merkte hoe zijn ademhaling rustiger werd, zijn hartslag trager, en kalm en regelmatig; ach, God! hoe prettig was het hier, zo stil en veilig. Zijn kelder. Hij hoefde niet meer over zijn kelder te tobben. Wanneer er later, eens, gasten kwamen, dan zou hij hier met een flakkerende kaars afdalen om de bestofte flessen wijn te halen; maar voorlopig waren er geen gasten, dat kon nog lang duren, ja ja; voorlopig waren er Moynihann en Tony, en O'Reilly, en O'Shaughnessy, en Ryan, en Hilda, en al die moeilijke ellende - maar nu kon hij even rustig zitten, geheel rustig, in het donker waar niemand hem kon vinden en waar niets hoefde, waar hij zijn ogen nog verder kon luiken, zijn trekken ontspannen, en waar zelfs het onheilspellend krijten niet meer was dan onbetekenend gemurmel. Hij voelde zelfs een heel klein glimlachje toen hij bedacht: 'Waarschijnlijk heb ik wel gepruild.'

Toen hij later met vaste tred en wilskrachtige gelaatsuitdrukking het huis weer betrad door de keukendeur, keek Hilda bijna vriendelijk op van de naaimachine waarachter zij gordijnen zat te maken, maar daar schonk hij geen aandacht aan; de tijd was voorbij, had hij besloten, om aandacht te schenken aan vrouwelijke stemmingen en ander onbenul. 'Nanuh,' sprak hij, 'wat is hier gebeurd? Is er gewerkt en opgeschoten? Hè?'

'Er is een man geweest; O'Reilly,' zei ze, 'die wilde je spreken; over koeien geloof ik. Een aardige man.'

'Zong hij soms?'

'Nee, maar hij heeft wel een leuk verhaaltje verteld. Ik kon het niet helemaal begrijpen, maar het ging over geesten, geloof ik, die treurend in de oude toren wonen. Het was een liefdesverhaal, als ik me niet vergis.'

'O'Reilly kan verrekken,' zei Dr. Krause. 'En verder?'

‘Patrick vroeg of je in de hal kwam, hij heeft een verrassing voor je.’

‘Mooie verrassing zal dat zijn. En noem hem Mister Moynihann, niet Patrick. Zij zijn al vrijpostig genoeg. Jij dient afstand te bewaren.’

Hij schreed, weer op en top kasteelheer, naar de hal zonder een enkele blik terug op Hilda die hem volgde; de hal, zag hij, was voller dan ooit, want de kerels hadden nu ook nog planken, verfpotten en spijkerkisten neergezet rondom de ketel die wegens onbekende redenen (maar die zou hij nu spoedig bekend doen worden!) nog niet naar zijn aanbouw-tje verhuisd was; en Moynihann en Tony zaten geleund op de rand van een - verdomd nogmaals! nog steeds niet op zijn plaats geschroefde - radiator en werkten natuurlijk weer niet, maar ze hadden een duidelijk feestelijk air. Ierse koppen, lachend om niets, stomme inboorlingen, en lui als de pest.

‘Wel? Wat?’ snauwde Krause.

‘Nu dan,’ zei Moynihann. ‘Daar is hijzelf. Let op, wij hebben een aardige verrassing. Het heeft dagen gekost, en veel inspanning, maar we hebben het bij alles voor laten gaan en nu is het voor elkaar, nietwaar, Tony?’

‘Een verrassing,’ zei Tony.

‘Wel, het laat niets te wensen over, al zeg ik het zelf. Alles hebben we zorgvuldig bestudeerd en geen kleinigheid hebben we over het hoofd gezien; we hebben onder de grond gekropen en boven de macht gewerkt, maar het is voor elkaar...’

‘Wat? Wat?’

‘De elektriciteit, man, het licht! Alles, alles! Hah, ik weet, je hebt wel eens gedacht, ze werken niet hard, maar heb je er bij stil gestaan hoeveel hier aan te doen is? Gelukkig heeft de dame ons geholpen, die heeft ons alles uitgelegd; schemerlampen moeten hier, luchters daar; daglichtlampen in de keuken, zacht-getinte lichtbuizen voor indirecte verlichting in de slaapkamers, en stopcontacten voor de scheerapparaten; niets is vergeten, maar er moet veel gerekend worden, en gedacht, voordat zo'n hele installatie werkt.’

‘Waar dan? Ik zie niets!’

‘Alles achter de wanden, geen leiding te zien; dit is vakwerk,

al zeg ik het zelf; en hier, kijk, een schuivend paneel, nauwelijks in het gezicht, met daarachter de hoofdschakelaar. Aan u, mijnheer, aan u om hem over te halen, en Kilconlagh Castle zal stralen als een Dublinner uitstalkast!’

Krause knikte bevestigend alsof hij niet anders verwacht had, nam de drie schreden naar het kastje, greep het handvat van de schakelaar en haalde hem krachtig over. De schemering vloog weg voor fonkelend licht uit honderd bronnen, en viel toen even snel weer terug omdat alles onmiddellijk doofde.

‘Wat donderweer...’

‘Niets bijzonders, niets bijzonders,’ zei Moynihann troostend. ‘Een kleine kortsluiting, hier of daar. We zullen de hele leiding weer even nalopen; met wat geluk hebben we hem binnen het uur, maar anders toch wel binnen een paar dagen. We zullen er meteen aan beginnen, het eerste wat we doen morgenochtend.’

‘Morgenochtend?’

‘Ah, ja - het is nog niet laat, maar dit werk heeft ons dorstig gemaakt, nietwaar, Tony?’

‘Dorstig,’ zei Tony. Zij trokken glimlachend hun jassen aan.

‘Verdomd en dichtgenaaid!’ Terug naar de stinkende kaarsen en walmende olielampen.

's Nachts hield Krause de gordijnen van de slaapkamer open, en Hilda protesteerde niet. Misschien was ze er nu aan gewend, maar ze had er ook niet tegen geprotesteerd toen hij ineens, jaren geleden, besloot de gordijnen open te laten. Als kind en als jonge man was hij anders geweest - hij had het zelfs, elke avond weer, préttig gevonden de zware fluwelen gordijnen te sluiten die Muti op zijn slaapkamertje had aangebracht; veilig; een manier om de grote wereldnacht daar buiten het binnensluipen onmogelijk te maken. Maar ja, ach, alles verandert. Toen hij militair was, eerst, die grote slaapzalen waar het nooit stil was, en nooit donker - daar had hij eerst zijn heil moeten zoeken achter gesloten oogleden, en hij was wel uitgelachen geworden omdat hij dekens over zijn gezicht trok; maar ze hadden daar toch een kerel van hem gemaakt, wát Vati dan ook zei (nu ja, om eerlijk te zijn - Vati was ook niet tegen de dienst, maar tegen de politiek, omdat hij oud was) en er volgden jaren zonder vrees of

twijfel. Het kon hem niet schelen; 's avonds sloot je de gordijnen tegen de inkijk van de burens en het vroege morgenlicht, daar dacht je immers niet eens over na. Maar nu in de laatste jaren was het heel merkwaardig, hij wist niet precies waarom het was dat hij de gordijnen open wilde hebben, tot hij destijds op de dienstreis naar Karlsruhe moest en in de kleine hotelkamer met zeldzame behaaglijkheid de gordijnen weer voor het eerst sloot. Toen begreep hij het. Het kwam van Hilda, in het bed naast het zijne, thuis. In die hotelkamer was hij alleen en was het veilig de gordijnen te sluiten; thuis was hij met Hilda en was het... nee, niet veiliger, maar minder onbeschermd wanneer hij door het venster iets van de nacht kon zien, waarin soms sterren waren en soms lichtschijnsels uit huizen of van voertuigen van andere mensen; hij was dan minder alleen. Minder alleen met haar.

Ze kleedden zich zwijgend uit; zij onverschillig en hij als altijd enigszins bedremmeld met afgewende blikken. Zij had een goed lichaam, wist hij, daar ging het niet om; ze was lenig en slank, jong nog, misschien ook wel omdat ze nooit kinderen had gehad (een gebrek van haar? Of omdat hij er, ach, ook niet veel aan gedaan had), maar sinds hij haar verder eigenlijk nooit meer aanraakte, gaf het hem een gevoel een stiekeme gluurder te zijn wanneer hij naar haar keek... of neen, eigenlijk ook niet, (waarom tobde hij zoveel over dit soort dingen sinds ze in Ierland waren, en hij kasteelbezitter?) eigenlijk ook niet; naar haar te kijken zonder haar kleren, naar die lange sterke benen en die, o, trotse borsten waar hij eens, mijn God, zo uitzinnig naar gesmacht had, dat was intiem, en hij wilde niets van het intieme; en het was het verleden, en hij wilde (waarom voelde hij zoveel, over zichzelf vooral, sinds hij op vreemde bodem woonde?) niets van het verleden dan alleen maar het vergeten.

‘Doe jij het licht uit?’

De gordijnen bleven open.

‘Slaap wel.’

Geen antwoord. Dan maar niet, dacht hij. Als hij zich van haar afwendde kon hij naar buiten kijken. Licht van mensen was er niet, maar wel de sterren. Eeuwig, eeuwig sterrenlicht, dacht hij, en hij probeerde zich als hulp bij het inslapen zijn

Schiller te herinneren, die zich in dit zoete groene land niet helemaal thuis scheen te voelen, zich niet zo gemakkelijk voor de geest liet halen, verdrongen als hij was door die holle Ierse rijmelarij. Wat had Schiller over de sterren? Vast wel iets.

‘Hoor je ze?’ vroeg Hilda zacht. ‘De vogels?’

Krause luisterde scherp, maar hoorde niets. Natuurlijk was er niets te horen; 's nachts hielden die beesten hun bekken. Hij zag wel door het raam de donkere vorm van de steenklomp, zijn toren, afstekend tegen het licht van de sterren, maar het was er doodstil.

‘O'Reilly zegt,’ fluisterde Hilda verder, ‘dat ze nooit rusten, die vogels, omdat ze bewoond worden door de geesten van een oud volk dat lang geleden verdreven of uitgeroeid is; ze kunnen nooit meer slapen.’

‘O'Reilly?’

‘Hij sprak over de toren.’

‘Hij kan verrekken.’

Stilte. Tegen wil en dank luisterde hij, maar er was niets... of toch? Wanneer hij zich inspande en zijn adem inhield - zoals Hilda haar adem inhield, dat wist hij zeker; wanneer je niet beter wist zou je denken dat er niemand was in het bed naast hem, er ritselde niets, er was geen zucht - dan leek het wel of er toch iets te horen was; ja, waarachtig; niet dat onophoudelijk en eenstemmig roepen, maar een zoeven door de nacht van de sterke, zwarte vleugels alsof er snel en zwijgend, doelbewust, door het donker werd gevlogen.

‘Ze slapen nooit,’ fluisterde Hilda; ‘O'Reilly zegt dat ze waken en wachten tot de mensen vergaan zullen zijn; dan zullen ze neerdalen en het land zal van hen zijn, en dan worden ze weer een volk. Maar intussen vervloeken ze ons.’

Hij antwoordde niet op die wijvenpraat. O'Reilly. Hij probeerde te bedenken wat hij O'Reilly aan kon doen, maar werd afgeleid door de zachte wiekslagen die hij nu steeds hoorde achter het raam, en door de stilte uit haar bed.

‘En dat - hoor je dát?’

Hij zweeg uiteraard. Het was vervelend om vliegende vogels te horen in de nacht, maar niet onnatuurlijk, en verder was er waarachtig niets te horen. Wat wilde ze toch met haar gepraat

in het donker? Zij was aan het veranderen. In Oltdorff was er geen woord uit haar te krijgen; dat ze nu steeds haar mond open wilde doen, ach, dat zou een verbetering kunnen zijn, als er maar niets steeds onzin uitkwam.

‘Hoor je het? Daar is het weer.’

Hij hoorde niets. Een beetje kraken misschien, zoals je dat in een oud huis kunt verwachten.

‘Ik dacht eerst dat het muizen of ratten waren,’ fluisterde zij, ‘maar daar zijn verder geen sporen van te vinden, dus het is iets anders. Vooral 's nachts zijn ze bezig. Patrick Moynihann zegt dat het in alle oude huizen voorkomt. Ze zetten de verfpotten op andere plaatsen, en ze maken de nieuwe schroeven weer los, en ze hebben zelfs de elektrische leidingen door elkaar gehaald; als je goed luistert kun je ze horen bewegen, 's nachts. Ik hoor ze vaak als ik wakker lig.’

Krause verroerde zich niet. Er was geen woord te zeggen op zulke onzin, maar als ze zo doorging... ‘Wanneer een wijf je ergert, ransel het af,’ had Ernst Gottlieb hem geleerd. Hij had het nooit gedaan, nooit gedurfd misschien, of niet genoeg ergernis gehad, maar als ze zo doorging... Hij kon nog steeds de zwarte wiekslagen horen, een zovend geluid in de stilte - en toen ook (verdomd, was dat verbeelding?) een geschuifel in het huis en een deur die zacht piepend gesloten werd.

‘Hoor je het?’

Piepen van scharnieren; de achterkamer op de eerste verdieping, onder hem. Een klik van het slot. Het tochtte in het huis, natuurlijk; Moynihann en Tony hadden er sommige ramen uitgenomen om de sponningen te vernieuwen en waren daar verder niet aan toegekomen omdat ze op hun leeghoofdige, Ierse manier het dan weer prettig vonden om heel ergens anders te gaan schilderen; het tochtte, daardoor gingen deuren bewegen. De Quatsch. Er rammelde iets, dat leek wel een verfpot. (Zoef-zoef, vleugels, dicht langs het raam.)

‘O'Reilly zegt, dat er hier eens kleine wezens woonden; ze huisden in de bomen en de struiken, en zelfs in de grote zwerfstenen - die stenen zwerven nog steeds; na een nacht kun je soms zien dat de steen van plaats veranderd is - en ze zijn nog in de bomenringen die je op sommige velden ziet, zo een als

door Gallagher omver werd gehaald. Dan nemen ze wraak...'

'Quatsch!'

'...en ze haten de vreemdelingen met hun nieuwe, grote huizen; en wanneer ze eens een bondgenootschap zouden sluiten met de vogels...'

Ze zweeg abrupt, en nu hoorde hij het kraken van de traptreden; niet het trage steunen van vermoeid oud hout, maar een vlug kraken van trede naar trede, alsof rappe kleine voeten zich verwijderden.

'En nu houd je de muil!' riep Krause. 'Ik heb genoeg van deze Quatsch, en als je niets anders hebt te zeggen zal ik...'

'Wat?'

'Je een pak rammel geven!'

'O.' Verder zweeg ze, en nu zuchtte ze hoorbaar, voor het eerst; en nog eens, en nog eens; en terwijl hij luisterde naar de bijna onhoorbare vleugelslagen, en zijn oren scherpte of hij misschien die - ach! - wellicht ingebeelde kleine voeten horen zou, werd haar ademhaling zacht en regelmatig, maar duidelijk hoorbaar, zodat hij begreep dat zij rustig sliep terwijl hij wakker lag ten prooi aan onbestemde geluiden, en daardoor aan zware, zeer bestemde zorgen. Het zoeven van onzichtbare wiken; en onbetaalde rekeningen, en een werk dat nooit afkwam, en vergunningen die niet kwamen - geschuifel en geritsel in het lege huis; en O'Reilly met zijn koeien en zijn praatjes, de zingende O'Shaughnessy, de feestelijke Moynihann en Tony, en Hilda die Engels verstond en veranderde. Misschien, dacht hij nog, vermoeid, misschien moest hij haar werkelijk maar eens ranselen, zoals Gottlieb had gezegd; maar hij was nooit een man van het geweld geweest, nee, nooit...

Ja ja, hij was wel militair geweest, maar louter in administratieve hoedanigheid, zelfs bij de SS. En wat was hij niet scheef aangekeken als student, omdat hij niet aan het rauwe optreden van zijn studiegenoten meedeed! En geplaagd bij de Hitlerjugend, in zijn tijd, omdat hij niet vechtlustig was en het geweld vermeed! En vroeger nog, als kind op school... Daar waren Hans en Ulbricht die hem altijd pestten; niet eens veel groter dan hij, maar altijd met zijn tweeën, en sterker ook. Liep hij naar huis,

dan kwamen ze van achteren aangedraafd en smakten tegen hem aan zodat hij neerviel in de goot, en vuil was, met kapotte kousen die Muti hem thuis snel uit liet trekken voordat Vati ze zag - ach, hoe vaak had hij toen niet gehuild! En zijn petje. Altijd stalen ze zijn petje van zijn hoofd, en gooiden er dan mee van de een naar de ander in hoge bogen waar hij roepend en wanhopig springend onder draafde in vergeefse pogingen tot vangen; van Hans naar Ulbricht en van Ulbricht naar Hans, en hij maar wenend en smekend proberen dat petje te pakken; tot zij het hoog in een boom gooiden, en dan schaterden terwijl zij toekeken hoe hij moeizaam en onhandig klom (en alweer zijn kousen openhaalde) tot hij het eindelijk bereikte, want zonder petje thuis komen kon niet, dan zou Vati, die het geld niet op de rug groeide, heel wat te zeggen gehad hebben... Maar dat was hun duur te staan gekomen, ha! Want eens toen Ulbricht wild achteruit sprong met het petje hoog geheven, net buiten Franz' bereik, had hij het ongeluk tegen Ernst Gottlieb aan te bonzen, die sterke jongen uit de hogere klas, en Gottlieb hield niet van zulke grapjes. Hij greep Ulbricht bij de lurven, tilde hem lijfelijk op en kwakte hem met grote kracht tegen de harde grond; en toen Hans, onnozel, zich heenboog over zijn kameraad die schreeuwde en een bloedneus had, kreeg deze een schop tegen de kont waardoor ook hij met het gezicht voorover op de stenen sloeg. Ach, wat had Franzerl toen gelachen, helemaal voldaan, met zijn petje!

‘Dank u, dank u,’ zei hij dankbaar.

‘Ach wat - die stomme pummels,’ snoof Ernst Gottlieb, en hij gaf de beide grienende jongens nog een schop terwijl hij verder liep. Natuurlijk bleef Franz Krause zo lang mogelijk dicht bij hem op weg naar huis.

‘Ik wil uw tas wel voor u dragen,’ zei hij, om iets terug te doen; en Gottlieb, die strak voor zich uitkeek alsof hij hem al lang vergeten was, gaf hem zonder een woord of een blik de schooltas te dragen.

‘Hier moet ik naar rechts,’ zei Franz eindelijk, hijgend (Gottlieb marcheerde snel, en de tas was zwaar, en hij had toen al vaak last van zijn voeten) en Gottlieb nam zonder bedankje de tas weer over en ging voort op zijn eigen weg. Het was het be-

gin van een mooie vriendschap; want sindsdien wachtte Franz altijd in het schoolportiek tot hij Gottlieb naar huis zag gaan, en liep dan met hem mee en droeg zijn tas, en hij had nooit meer last van Hans en Ulbricht. Gottlieb sprak niet veel, maar dulde hem; hij mocht op jassen en schooltassen passen wanneer Gottlieb met zijn grotere (misschien intiemere) vrienden ging voetballen, en hij mocht meedragen (met Gottliebs tas op de rug) wanneer ze, zoals ze dat noemden 'op roof uitgingen' - dat was aan bellen trekken, honden wasknijpers aan de staart steken, stenen door open vensters gooien, de straatventerskar van Levi de Jood omgooien - en later deed hij vaak boodschappen voor Gottlieb, of verrichtte andere kleine diensten, zoals zijn schriftelijk huiswerk voor hem maken, of hem een flink deel van zijn zakgeld afstaan, of een sigaar voor hem stelen van Vati, of op de uitkijk staan toen hij die Liserl in het fietsenhok gevangen had en zij zo'n vreemde schreeuw gaf en daarna steeds maar hilde. Een mooie vriendschap door de jaren heen, maar Krause had toch nooit geweld bedreven, hoewel hij er heel wat van had meegemaakt (Gottliebs vrienden vochten onderling, en als ze de kans kregen rosten ze dat rode schoelje, de schoolkinderen uit de Ebertstrasse, af, en er was die keer geweest toen ze op een verlaten bouwland de jonge Marcus Levi en zijn dertienjarig zusje Rachel te pakken kregen, en de kleren uittrokken, en sigarettenpeuken schrooiden tegen dat vieze ding, het besneden lid van die smaas, en beurtelings met expres-vuile vingers graaiden in het geslacht van die bruinlijvige jodin terwijl een ander haar bek dicht drukte en... nu ja, ach, het was de eerste keer dat hij een bloot meisje gezien had, en de inhoud van zijn maag kwam zuur naar boven in zijn mond, en, nu ja, ach, daar dacht hij maar liever niet meer over, maar toch, hij had zich flink gehouden); een mooie vriendschap, terwijl hijzelf toch nooit gewelddadig was geworden. Een paar jaar van verkoeling volgden, toen Vati hem met vuistslagen op tafel en gebulderde dreigementen gedwongen had te gaan studeren, terwijl de andere jongens zelfbewust en vol verantwoordelijkheidsgevoel zich aan de dienst van Vaderland en Leider wijdde; maar onmiddellijk daarna ontmoetten zij elkaar weer, en Gottlieb, stevig in de uniform, zei: 'En nu de SS!' en toen was er geen twijfel meer, toen was de toestand in-

middels ook zover gevorderd dat de tijd van Vati voorbij was. Vati had alle respect voor het militair, maar stemde Centrum zolang er nog iets te stemmen viel, en vertrouwde daarna op Hindenburg, en daarna op iets vaags, burgerlijks, dat hij het gezond verstand noemde; maar hij zag tenslotte in dat nu de beurt was aan de mannen van de daad, en zat verder alleen nog maar dof en verouderd in zijn verlopen winkel. Na de val van Parijs; ja; toen had hij nog met een zekere verbaasde trots naar zijn geüniformeerde zoon gekeken; maar toen hij, ook dank zij de gulle gaven van die zoon, de ineensstorting overleefd had, bestond hij het, verwijtend te zeggen dat hij het allemaal wel voorzien had en niet gewenst, dat er uit al dit geweld dat zijn zoon voorstond niets goeds kon groeien; hij was gestorven, moe en hoofdschuddend waarschijnlijk, voordat het herstellingswonder losbrak, en nog steeds gelovend dat zijn zoon, Franz, een man van het geweld geworden was. Maar neen, dat was Franz niet. Hij had geweld zien gebeuren, natuurlijk, dat was onvermijdelijk. Maar louter administratief. Er was een nacht geweest, dat was waar, toen in de Oekraïne, toen hij half bevroren op de steenkoude vloer van de blokhut lag met het pistool schietbereid in de vuist om desnoods als een man te sterven, terwijl de wetteloze, godverlaten partizanen hen uit de duisternis van alle kanten onder vuur namen, en de onverschrokken te hulp snellende kameraden met hun gevechtswagens ergens onderweg vastgevroren waren geraakt; maar dat was maar die éne keer, en dichterbij geweldpleging was hij nooit gekomen. Louter administratief was zijn hoedanigheid. Er werden in zijn aanwezigheid wel gijzelaars gefusilleerd, natuurlijk, dat was onvermijdelijk; maar hij beperkte zich er toe de namen en de nummers te noteren, en aan geweld deed hij niet mee. Hij had uit hoofde van zijn functie wel aanwezig moeten zijn bij het verhoren van gevangenen, domme mensen vaak, die bont en blauw geslagen moesten worden, en in het kruis geschopt, of wie zelfs nagels moesten worden uitgetrokken voordat ze de simpele waarheid wilden spreken, die hij dan noteren kon; maar nee, geweld, dat was het werk van anderen, dat zat toch immers helemaal niet in zijn aard.

Dus hoe - ja, hij hoorde weer vogels voorbijgaan, daar buiten

in de nacht - dus hoe kon hij - en ja, er was een geschuifel van haastige, lichte schreden onder aan de trap - dus hoe kon hij een vrouw ranselen, en dan zeker Hilda, Hilda, Hilda; die hij beloofd had... die hem gezegd had... En voordat hij uitgeput wegzonk in de onderwereld waarin schimmige dromen hem wachtten, voelde hij nog tranen, heel smartelijk en tegelijk verzachtend, grote zoute tranen om de verloren jaren en het verloren rijk en om zijn eenzaamheid in dit doorspookte, vreemde land.

Toen Dr. Franz Krause terugkeerde van een wandeling die hem ergernis had gegeven omdat O'Reilly's koeien weer op zijn terrein liepen, alsof er niets gebeurd was - een toestand waar hij wegens vermoeidheid op dit ogenblik niets aan kon doen - werd hij in de keuken opgewacht door O'Shaughnessy en een lange, magere, grijzende man.

‘Mijn naam is Bourke,’ zei de nieuwe bezoeker. ‘Ik ben van de County Council. U bent Mr Krause - Dr. Krause?’

‘Inderdaad,’ zei Krause met een korte buiging, aangenaam getroffen doordat eindelijk iemand zijn naam correct uitsprak. ‘Gaat u zitten.’

‘Nee, dank u. Ik heb geen tijd.’ O'Shaughnessy stond een pas achter de man, wat hem de mogelijkheid bood verontschuldigende gebaren te maken met gespreide handen, schouderophalingen en gezichtsgrimassen.

‘Ik heb zojuist geconstateerd,’ sprak Bourke, ‘dat de toegang tot de ruïne op uw terrein nog niet beveiligd is. De garda had opdracht daar op toe te zien. Ik moet er op rekenen dat het bij een volgende controle in orde is.’

Krause haalde diep adem. ‘Ik ben jurist,’ zei hij. ‘U lijkt mij iemand met een logisch verstand. Ik kan niet geloven dat ik aansprakelijk ben voor die beveiliging; de toestand is nu, zoals ik die heb aangetroffen, en is al vijfenveertig jaar zo geweest, als ik wel ingelicht ben. Is dat niet een kwestie voor de vorige eigenaar?’

Bourke schudde onbewogen het hoofd. ‘De verordening is betrekkelijk nieuw; dingen veranderen in Ierland,’ zei hij. ‘U, als tegenwoordige eigenaar, zult de nodige voorzieningen moeten aanbrenge. Wanneer u denkt een terugvordering te hebben,

kunt u de vorige eigenaars natuurlijk aanspreken, maar daar staat de overheid buiten. Het spijt me, maar ik heb de garda bindende opdracht gegeven streng op spoedige naleving van de verordeningen toe te zien. Goedemiddag.'

Hij stapte weg, met achterlating van O'Shaughnessy, die zijn pantomime van verontschuldigen nog enige tijd zwijgend voortzette, tot Dr. Franz Krause hem zuchtend het hangslot met de schroefogen toonde.

'Ah - nee,' zei hij toen, 'dat ziet u toch zelf; een handige inbreker is daar mee klaar voordat je tot tien kunt tellen. Nee, dat ziet u toch zelf...'

'Ik dacht dat het tegen de kinderen was.'

'Nou, kinderen ook; en hebt u ooit handiger inbrekers gezien dan kinderen? Wel, dan. Ah, dank u, het is goed even te zitten; die man Bourke, zo'n ambtenaar uit Dun Laoghaire, laat een mens maar staan, dat vindt hij zoals het hoort, maar ik, als garda met een ervaring van ruim dertig jaar, ik heb gemerkt dat je het verste komt als je gezellig samen zit, met een sigaartje dat de gedachtenloop bevordert en... ah, ja, Mrs Kraute, u raadt mijn gedachten; met een lekker kopje sterke thee.' En hij zong haar toe: 'So smiling and lovely she poured me my tea; this girl from the moors stole the heart out of me...'

'Dit slot heeft goed geld gekost,' zei Krause.

'Nu, kom, Mr Kraute. Ja, graag drie klontjes. Nu kom. U hebt gezien, ik heb gezien, dat het hout daar aan de ingang vermolmd is. Dat slot zou niet houden, o nee...'

'Tussen haakjes, ik heb nu de werkvergunningen gekregen.'

'Ah - dat! Daar heb ik Bourke, die dienstklopper, niet over ingelicht, dat de papieren nog niet in orde zijn; maar over de toren heb ik hem wel moeten inlichten, denkend aan onze lieve kindertjes die daar een vreselijk einde kunnen vinden als de genadige Moeder Maria eens een ogenblikje niet op hen let...'

'En O'Reilly heeft zijn koeien weer op mijn weiland staan.'

'Ja, zoals ik zei, u zoudt er goed aan doen eens met O'Reilly te praten, zo'n aardige man, en hier in Perthmoore geboren en getogen als zijn vader en grootvader voor hem. En als u nu Patrick Moynihann, die goede werker, en zijn Tony - die lopen hier toch maar wat rond - als u die nu eens aan het werk zet met een

stevige deur en een stevig slot, dan zullen eindelijk onze kinderen veilig zijn en de moeders rond Doonderry Bay rustig kunnen slapen, en dan duurt het misschien weer even voordat Bourke, die precieze protestant, gaat vragen hoe het nu eigenlijk met de papieren staat...'

Er viel niet aan te ontkomen. Moynihann en Tony lieten hun werk aan de elektrische leidingen rusten en inspecteerden de toren en zagen duidelijk in wat daar aan gedaan moest worden; 'het eerste wat we doen morgenochtend,' zeiden ze, en gingen naar huis, of misschien niet naar huis ('de kroeg in! Ieren!' dacht Dr. Franz Krause bitter), maar braken in elk geval hun arbeidsdag af.

Krause kreeg, van kwaadheid, een scherp idee. Hij liep op vermoeide voeten opnieuw langs de toren - waar het aanhoudend roepen hem harder dan anders in de oren klonk - en naar het koeienveld waar hij beide hekken wijd open zette; hij was toen wel gek geweest er achter aan te jagen, hij, de kasteelheer van Kilconlough Castle met een gescheurde regenjas op zere voeten; die beesten liepen toch zeker uit zichzelf wel weg, misschien liepen ze wel uit eigen beweging naar huis, en als O'Reilly, die man met zijn oudewijvenpraatjes, ze maar vaak genoeg voor zijn deur vond staan zou hij misschien tenslotte wel begrijpen dat het hem geen voordeel bracht ze onrechtmatig op andermans grond te zetten. Zijn daad bracht hem eerst een grimmige voldoening, die hem kraniger dan anders deed stappen, tot zijn voeten pijn begonnen te doen; en nu was hij weer bij de toren, waar die ellendige zwarte beesten holler en luider schreeuwden dan anders (wat had hij toen ook weer gedacht? - de doden die nog eens mogen spreken, en niet weten wat te zeggen; heel juist: ze zeiden ook niets, er was voor hen niets meer te zeggen, maar wat ze deden dat was boosaardig lachen om het leed van de levenden) en plotseling overviel hem, met grote moedeloosheid, het inzicht dat hij machteloos was, want O'Reilly zou kalm zijn koeien weer terugbrengen op het land, daarbij geruggesteund door die misdadige agent, O'Shaughnessy, die op zijn beurt de stijve ambtenaar Bourke zond met dreigementen over die verdomde nutteloze deur waarvoor Moynihann en Tony weer minstens twee dagen onttrokken zouden zijn aan het drin-

gende, belangrijke werk dat niet opschoot terwijl er rekeningen kwamen en meer rekeningen van die vervloekte Ryan met de rijmelende grootvader... O, God; en die beesten schreeuwden maar, en de veranderde Hilda behekste hem met gefluister over kleine wezens, ten einde hem om de slaap te brengen, over de verdrevenen en de doden, opdat 's nachts de zo nodige rust hem ontgaan zou terwijl alles wat vergeefs geweest, en nu voorbij was, hem weer bezocht. Ach, mijn God! En hij strompelde naar de duisternis in zijn kelder onder de toren, waar hij alleen en veilig was.

4

Patrick Moynihann en Tony waren zeker niet onwillig. Ze verschenen met balken, planken, schroeven, scharnieren en een stevig nieuw patentslot om voor eens en altijd een einde te maken aan de moeilijkheden om die deur, en ze werkten er vlijtig aan, schavend, zingend en zingend - wat Hilda een aanleiding gaf voortdurend tussen de keuken en de toren heen en weer te lopen met thee en koffie, en één keer (dat zag Krause net, en daar gaf hij haar een schrobbering voor) zelfs met bier, alsof dat allemaal geen geld kostte; maar ja, het zou een lust geweest zijn die twee mannen daar zo duchtig aan de arbeid te zien in de vriendelijke lentezon, als het maar niet zo overbodig en zo duur was geweest, terwijl intussen het noodzakelijker werk aan de elektrische leidingen bleef rusten, evenals de half voltooide verwarmingsinstallatie, en al het eens begonnen en daarna weer verlaten schilderswerk, en dan dat sanitair, waarvoor alleen de vloeren waren opengebrouwen, terwijl men voor zijn behoeften nog steeds naar een hokje buiten moest.

Op een keer kon Dr. Franz Krause zijn ergernis niet geheel verkroppen en zei bijtend tot Moynihann (die even rustte, en in het gras zittend een sigaret rolde): ‘Ach! Die stomme deur! Duur en onnut!’

‘Wel,’ zei Moynihann nadenkend, ‘ik zou zo'n deur niet willen hebben, maar waar de ambtenaren en voorschriften beginnen, daar houdt het gezond verstand op.’

‘Niet in mijn land! In mijn land getuigen de voorschriften juist van het gezond verstand! In mijn land hebben de ambtenaren niets anders dan gezond verstand!’

‘Niets anders? De arme donders,’ zei Moynihann.

Krause haalde diep adem. Het was zijn eigen schuld; hij had al moeten weten dat met een Ier geen intelligent gesprek mogelijk

is. ‘Ik bedoel nu maar,’ zei hij geduldig, ‘dat die deur eigenlijk bijzaak is zolang het hele huis nog geen fatsoenlijk toilet heeft.’

‘Wel, ik begrijp wat je bedoelt. Nu ik daar over denk, dat is eigenlijk een schande. Een man heeft recht op een fatsoenlijke plee, dat staat in de wet; ik zit lang genoeg in de bouwerij om te weten wat de voorschriften dáár nu weer van zeggen - waar waterleiding is, daar moet een toilet zijn, dat is zo bepaald. Ah! - we laten die deur voor wat hij is, en als O'Shaughnessy soms iets te zeggen heeft, die dikkop van een garda, dan zal ik hem persoonlijk te woord staan en hem zeggen wat de wet is; een groot huis, bewoond, met waterleiding, en geen plee! Nou! Dan wil ik zijn gezicht zien, want dáár had hij tegen moeten optreden, dat was nog eens wat anders geweest. Tony! Laat die verdomde scharnier maar zitten - we gaan de plee aanleggen!’

Onwillig waren ze niet; van timmerlieden werden ze weer loodgieters, en ze begaven zich naar een van de half voltooide badkamers, waar ze geruime tijd flink aanpakten, zodat ze tegen het eind van de middag Krause en Hilda weer konden uitnodigen, met datzelfde feestelijke air, om te komen kijken.

‘Nanuh,’ zei Krause, onwillig, ‘dit is immers heel wat anders; dit ziet er immers heel goed uit;’ want inderdaad waren het toilet, de badkuip en de wastafel nu correct aangebracht op de voorgeschreven plaatsen, en de vloer was dicht, en alles blonk van zindelijke nieuwheid.

‘Vrij goed, al zeg ik het zelf,’ bevestigde Moynihann; ‘geen buis te zien, zo modern als ze het in Dublin nog niet hebben; en alles functioneert perfect...’ en hij maakte een uitnodigend gebaar naar het toilet, alsof hij verwachtte dat Krause daar onder aller ogen plaats zou nemen om het plechtig in gebruik te nemen. Krause snoof eerst, bedacht zich dan, en toonde zijn tanden in een glimlach (Tact! Tact tegenover de plaatselijke bevolking, dat had hij toch geleerd), en koos een middenweg door op het toilet toe te treden en de kruk neer te drukken waarmee dit werd doorgespoeld. Helder water spoot krachtig neer en kolkte - onder goedkeurend knikken van Moynihann, Tony, Hilda en zelfs Krause - met een aangenaam gorgelend geluid fris weg, om even later met eenzelfde gegorgel maar minder fris in de badkuip weer boven te komen.

‘Ah - een kleinigheid,’ zei Moynihann. ‘Even de vloer weer open breken en alles nog eens nakijken; het eerste wat we zullen doen, morgenochtend.’

Maar toch, vaak voelde hij - als het allemaal maar naar wens was gegaan, het werk naar behoren uitgevoerd, correct, flink en systematisch, en de plaatselijke bevolking een zekere graad van intelligentie had getoond - vaak voelde hij dat hij dit land dan had kunnen liefhebben. Hij was tenslotte (misschien enigszins noodgedwongen) een kenner van landen en landschapsschoon geworden. Had hij niet de eindeloze en treurige maar toch verheven wouden van het grenzeloze Rusland gezien, en de vlakten, al even eindeloos, vreeswekkend haast, en toch opwindend in hun grootsheid? De vrouwelijk-zoete heuvelen van Frankrijk, de grimmige, onoverwinnelijke Alp? Ook had hij, kort maar intens, Italië bezocht, die bloeiende tuin van Europa, en dan was daar natuurlijk dat vlakke maar knusse en zo merkwaardig altijd pas-gewassen Holland, waar water blonk en wolken zeilden (ach ja, wie durfde hem het dichterschap ontzeggen, dat erfgoed van de Duitse ziel?), maar knusse wolken; niet zoals hier, niet deze majesteitlijke veeltintige kastelen gebouwd boven het onbegrensde blauw der Oceaan, statig naderzeilend van de horizon, dan aarzelend boven het groene land terwijl de zonnestrallen speels versprongen van doorgloeid paleis, naar ondoordringbaar slot, naar goudomstraald kasteel... En het was lente nu; de heesters en de bomen hadden zich lichtgroen getooid, en wilde bloemen vierden jubelend het feest van de naderende zomer; en elke heuvel bood een ander, bloeiend vergezicht, steeds nieuwe, bonte dalen waardoor een klaterende beek zich spoedde naar de moederschoot der verre, soms geziene, steeds vermoede zee. O, Ierland, jij vergeten achterhoede van Europa, ontvolkt en arm, maar sprookjesland, en de geliefde der natuur; hoe zou ik van je kunnen houden, wanneer maar slechts...

Hij had al weer te ver gelopen. Zijn voeten deden pijn, en hij voelde dat zijn gezicht in een grimas stond, zodat hij zich tot een glimlach dwong. Hij was dit niet meer gewend. In de laatste - bijna twintig - jaren te Oltdorff was hij een man geworden van straten en huizen, van de bebouwde kom, met soms eens

een ritje in de Volkswagen op overvolle wegen, op een vrije dag, bumper aan bumper, al zijn aandacht bij het verkeer, en bovendien nog afgeleid door de zwijgende en strakke aanwezigheid van Hilda naast hem. De ruimte hier overweldigde hem, en de groei; hij liet er zich herhaaldelijk door naar buiten trekken op veel te lange wandelingen - het was als een dorst van zijn ogen of zijn ziel, alsof hij, wanneer hij maar lang genoeg keek, deel zou kunnen krijgen aan dit leven om hem heen dat hij niet met zijn handen en zelfs niet met zijn gedachten kon vatten. Maar als zijn voeten dan pijn gingen doen werd het allemaal onzin. Hilda met haar malle verhalen dat er hier in elke boom en struik, en zelfs in de grote stenen, kleine wezentjes woonden. Hilda ging nooit mee uit wandelen, maar ze glimlachte vaak, en hij had haar zelfs eens horen zingen - niet meer dan neuriën eigenlijk - terwijl ze in de tuin aan het werk was. Ook iets nieuws! Zij die voor de schoonheid van de Neckar nog nooit een lovend woord had gehad, die thuis niet eens een plant in een pot had gehouden! Ineens in de tuin werken, en vragen om zaad en bollen voor een groententuin, een kruidentuin, een bloementuin - wel nuttig misschien, maar alsof het geen geld kostte! En alsof ze het meende! Hoelang zou het duren, dit nieuwtje? Hoe lang zou ze zich nog met zorg over planten buigen, en met de handen in de aarde woelen, neuriën, en die glimlach tonen die hij al jaren niet meer had gezien, waar hij naar verlangd had, hij die haar om haar eeuwig-strakke gezicht verwenste? Niet lang, hah! Hij kreunde. Om zijn voeten natuurlijk. Of omdat het tóch niet lang zou duren, dit jarenlang vergeefs gewenste vertoon van vrouwelijkheid. Of, zag hij in (en het lukte hem niet zich over dat inzicht te schamen), omdat hij donders goed wist dat het wél zou duren en hij er helemaal niet blij meer mee was; omdat niets van die nieuwe vrouwelijkheid en opgewektheid voor hém bestemd was. Integendeel. Zo integendeel dat hij, als hij niet op zo'n veel te vermoeiende wandeling uitging, het liefst in de kelder onder de toren zat, terwijl hij eigenlijk steeds thuis waakzaam zou moeten zijn om die lummels, Moynihann en Tony, wat tucht en orde bij te brengen...

En daar zag hij dat die rotzak, O'Reilly, de koeien weer op zijn weiland had staan; en, erger nog, de hekken waren nu met

stevige hangsloten verzekerd, zodat hij - hij, Dr. Franz Krause, de wettige grondeigenaar - er moeizaam overheen moest klimmen om thuis te kunnen komen. En het waren, verdomd nogmaals, ijzeren hekken aan posten die diep in de grond verankerd waren, zodat hij ze niet zelf met zaag en beitel voorgoed vernietigen kon, en het was toch ook - nogmaals en nogmaals verdomd nogmaals - onmogelijk om Moynihann en Tony weer kostbare dagen aan zo'n karwei te laten verknoeien. O, God, help.

‘Die hekken hadden de gewoonte nogal eens open te gaan,’ zei O'Reilly, ‘dus ik dacht, ik doe er een slot op, dat zal Krause mijn buurman op prijs stellen. Zo zijn we hier. We zijn niet te beroerd om een buurman een plezier te doen. Als je wilt kun je er zelfs bij Brady's ijzerhandel in Perthmoore een eigen sleutel voor kopen.’

Dr. Franz Krause, de wettige grondeigenaar, gaf niet eens antwoord. Hij trok een tactloze, dreigende glimlach en liep door. Hij ging zijn recht hogerop zoeken.

Hogerop, dus.

Het scheen een logische stap, naar de County Council te gaan, naar de meerderen van Bourke en O'Shaughnessy; maar als oud-ambtenaar wist hij dat dit geen baat zou brengen. Ambtenaren dekken elkaar, dat is over de hele wereld zo. Wanneer hij daar dan al een gehoor kon krijgen, dan zouden misschien Bourke en O'Shaughnessy intern terecht berispt worden, maar hij, Krause, zou daar nooit iets van merken en er zou verder niets gebeuren. Langs die weg was geen genoegdoening te verwachten. Neen; als jurist wist hij wat hem te doen stond; middels een goede advocaat de hele zaak voor het gerecht brengen!

Een goede advocaat. Hoe kwam hij aan een goede, Ierse advocaat? Hij overwoog een ogenblik, te proberen Gottlieb te bereiken in Limerick, waar deze immers zijn hoofdkantoor en een grote fabriek had - technische apparatuur, of zoiets - en raad te vragen; zo'n Duitse firma zou zich stellig van geduchte juridische adviseurs voorzien hebben... maar hij verwierp de gedachte weer. Gottlieb had hem een aanzienlijk bedrag geleend, en wan-

neer hij eens naar de binnenkomende rekeningen keek was het hem duidelijk, dat hij een nieuw financieel beroep op zijn vriend zou moeten doen voordat hij Kilconlugh Castle als hotel kon openen; het was wellicht niet verstandig, Gottlieb de indruk te geven dat hij zijn eigen zaken niet flink kon behartigen. Neen. En bij nader inzien, het was misschien beter een man uit Perthmoore te nemen, die de plaatselijke toestanden kende en in de omgeving gezag genoot. Wanneer het die - zoals te verwachten was - aan fermheid ontbrak, kon hij, Dr. Krause, zelf jurist, hem de nodige instructies geven. Dit vooruitzicht monterde hem op, en het was met de oude, stevige tred dat hij de trap op ging die naar het kantoor van Messrs. Hodgson & Rafferty, solicitors, in Main Street, voerde. Het gebouw maakte (inderdaad! zoals te verwachten was!) geen goede indruk; het stond grauw, verveloos, en met de vuile matglazen ramen als blinde ogen, tegen Wynan's Hotel geleund; beneden was zo'n onbestemde, ongeregelde Ierse winkel, waar rubberlaarzen, groenten, sigaretten, speelgoed en brood werden verkocht; en de trap was zeker in geen maanden schoon gemaakt; en het oude mens dat hem boven in een onsmakelijk-bruin hokje ontving leek een zuster van Ryan's O'Toole (ze was in werkelijkheid een nicht van Ryan's O'Toole, maar aangezien ze niet aan Krause werd voorgesteld ontdekte hij nooit hoe juist zijn observatie was geweest). Maar Hodgson, de solicitor die hem ontving, was aanvankelijk van een vertrouwenwekkende zakelijkheid. Hij was een lange, magere man van omstreeks vijftig, met harde trekken en enigszins vermoeide, maar toch opmerkzame ogen, beheerst en beslist van gebaar, weinig spraakzaam; een niet-roker en waarschijnlijk niet-drinker, dat zag je zo; en, wat meer was, een Engelsman.

‘Doctor Krause. Gaat u zitten. Moeilijkheden met de papieren?’

‘Ja, nee, dat wil zeggen - misschien wil ik u daar ook nog wel eens over raadplegen, maar vooreerst heb ik een ander geval.’

‘Wel. U bent hier ingeschreven, gevestigd, u bent te beschouwen als inwoner van Ierland?’

‘Ja, ja. Waar het om gaat...’

‘Een ogenblik. Uw nationaliteit is de Duitse?’

‘Ja, ja, natuurlijk.’

‘Wel. Neem me niet kwalijk, maar geen moeilijkheden in

Duitsland? Geen vluchteling?’

De impertinentie, of insinuatie, benam Krause een ogenblik de adem, maar hij bracht met waardigheid uit: ‘Vanzelfsprekend niet.’

‘Wel. Ik moest dat even vragen; er zijn van die gevallen in Ierland geweest. Dan had ik u naar mijn associé, Mr Rafferty, moeten verwijzen. Mag ik nu weten wat uw probleem is?’

Krause haalde de koopacte te voorschijn en de kadastrale kaart van zijn grond, wees het weiland aan, en vertelde van de daar wederrechtelijk aangebrachte hekken en het daar wederrechtelijk grazende vee; maar nog voordat hij halverwege was met een uiteenzetting van het leed dat O'Reilly hem koppig aandeed, bracht Hodgson hem tot zwijgen door op te staan en naar de deur te lopen.

‘Wat? Wat?’

‘Een lokale aangelegenheid, ik hoor het al. Daar kan ik me als buitenstaander slecht mee bemoeien; ik woon hier pas vijftien jaar. U kunt er beter mijn associé, Mr Rafferty, over raadplegen. Deze deur alstublieft. Vaarwel, Doctor Krause.’

Rafferty bleek een heel andere man te zijn; groot en gezet met een rood hoofd in een wijde krans van eerbiedwaardig zilveren haar, en een hangsnor die al even eerbiedwaardig geweest zou zijn als de onderrand niet een groen-bruine tint had getoond, waarschijnlijk veroorzaakt door genotmiddelen. Zijn enigszins bolle ogen waren van een ongewoon fel blauw, maar het wit was ontsierd door gesprongen adertjes.

‘Ah - Doctor Krause,’ zei hij hartelijk, ‘gaat u zitten - nee, niet die stoel; de gemakkelijke daarginds.’ (Dat had men dan toch tenminste onder intellectuelen en collega's; beleefdheid, voorkomendheid.) ‘Wat een dag, wat een dag. Ik voelde vanochtend al dat het zou regenen; dat voel ik dan in mijn invalide been. Niets bijzonders. Na dertig jaar raak je er aan gewend, maar het vertelt me altijd wanneer er regen komt, haha. Een dag, Doctor Krause, om met de rug naar het raam te gaan zitten, nietwaar?’ (Het raam was, meende Krause, teleurgesteld, überhaupt om met de rug naar toe te gaan zitten; het gaf uitzicht op een van die onuitsprekelijk droefgeestige binnenplaatsen, omgeven door schilferende muren, bedekt met afval en oud huisraad, en be-

woond door treurige kippen.) ‘Een dag trouwens, waarop het zaak is van binnen warm te blijven. Het is volkomen tegen de regels, maar op een dag als deze is het mijn gewoonte omstreeks dit uur een klein drupje whisky te gebruiken. Doe me het genoeg me gezelschap te houden.’

Ach, mijn God, alweer zó'n soort Ier, dacht Krause, en hij zei scherp: ‘Neen, dank u. De zaak is deze; ...’

‘Maar ik sta er op. Zelfs een klein slokje is smakelijker wanneer het in gezelschap genuttigd wordt.’ De fles was al uit de bureaulade gekomen, een glaasje voor Krause neergezet, en Rafferty zuchtte voldaan na het eerste teugje. ‘Ah. Dat is beter. Nu dan. Ter zake. U hebt volkomen gelijk. Ik houd daarvan; snel ter zake komen. Ieren vermorsen uren en uren met leeg gepraat voordat ze ooit ter zake komen; het is een vloek van dit land. Wij zouden het heel ver kunnen brengen in de wereld, Doctor Krause, wanneer de Ieren maar konden leren kort en krachtig te zijn. Zoals het Duitse volk bijvoorbeeld. U moet weten dat ik een groot bewonderaar ben van het Duitse volk.’

Hij keek Krause aan met een afwachtende en tegelijk stekende blik, zodat deze zich verplicht voelde - niet geheel onoprecht - te zeggen dat het hem genoeg deed dit te horen.

‘Ja. Bepaald. Ierland en Duitsland, dat zijn natuurlijke bondgenoten, met tussen hen in de gemeenschappelijke vijand, met tussen hen in dat onheilich verbond van Engeland en Holland. Sinds de tijd van hun gemeenschappelijke koning steekt het protestantse Ulster als een rotte plek in Ierlands lichaam. King Billy! Awrg. We hadden toen in zeventien samen door moeten gaan, Duitsland en Ierland; maar onze grote Roger Casement is verraden en gemarteld en vermoord, en uw duikboten hadden de handen vol aan het verraderlijke Amerika met zijn belachelijke aanval. En neem negenendertig-vijfenveertig. Dat was onze kans geweest, Doctor Krause! Maar wat deed Ierland? Het bleef neutraal, en tienduizenden van onze jongeren zijn door een perfide propaganda misleid om dienst te nemen in het Engelse leger en te vechten tegen Duitsland, tegen onszelf eigenlijk. Ik zal u wat zeggen. Er zijn duistere machten aan het werk. Duistere machten hebben zich al ingegraven in Dublin, in onze regering, en ze dreigen onze volksziel te verpesten! Awrg!’ Hij stond op,

opende het venster, spuwde naar buiten, sloot het venster, ging weer zitten, en staarde priemend naar Dr. Krause, die als gehypnotiseerd terugkeek terwijl in zijn brein de ergernis om O'Reilly vergeefs naar woorden zocht, overweldigd als zij een ogenblik was door echo's uit het verleden.

‘Duistere machten, Doctor Krause, en ik hoef ú niet te vertellen wie dat zijn. Ze zijn al lang geleden ontmaskerd, het staat zwart op wit beschreven, en wie het lezen wil die kan het lezen; maar zó sterk zijn ze al dat ze alle politici in hun klauwen hebben, en alle handel en industrie, en op de universiteiten zijn ze natuurlijk oppermachtig - altijd al geweest. U weet wie ik bedoel, nietwaar? Eén staatsman in onze eeuw heeft het gevaar gezien en er heroïsch tegen gestreden; ah! wat een man! Uw Adolf Hitler! Die wist het en die had de redding kunnen brengen, en om hem en het dappere Duitse volk neer te slaan heeft de vijand even zijn masker laten vallen; toen zagen we ineens links en rechts samengaan, de zogenaamde kapitalisten en communisten, die anders door diezelfde macht tegen elkaar worden uitgespeeld... een schijnvertoning, dat weet iedereen die het gelezen heeft. Ze liggen voor iedereen ter wereld ter inzage, de Protocollen van de Wijzen van Zion... arwgh! ... maar de zogenaamde leiders zijn allang machteloos in de klauwen van het jodencomplot, en het volk is te stom om te denken. Maar geef de moed niet op, Doctor Krause; wij zijn nog niet verslagen - ze krijgen nog met ons te doen! U drinkt niet. Komaan, leeg dat glas. Het is tegen de regels, maar op een dag als deze..’

Krause, sprakeloos, dronk zijn glas leeg, en Rafferty vulde het weer, morsend omdat hij intussen zijn bezoeker strak in de ogen bleef kijken.

‘Ze krijgen nog met ons te doen. Wij staan op wacht. Wij zijn paraat. Wij weten precies hoe de zaken staan. Ik heb het hier van week tot week, het staat gedrukt, zwart op wit, ontegenzeggelijk; alstublieft...’ en met een snel gebaar haalde hij uit de bureaulade waaruit ook de whisky gekomen was een tijdschrift dat hij triomfantelijk omhoog hield om het Krause te laten zien; links in de kop Mussolini's littorenbundel, rechts het simpele, sterke hakenkruis; daartussen in vlamme letters: ‘COMBAT’, en dan, daaronder, een spotprent van de President der

Verenigde Staten, aan touwtjes, als marionet bespeeld door een zwaarlijvige zwarte figuur met hoge hoed en haakneus.

Dertig jaar terug, mijn God, in Ierland! De te snel gedronken whisky steeg Krause brandend naar de keel; hij moest hier weg; dit was niet meer voor hem, al dit dat nooit meer gezegd mocht worden, waar hij eens, ach, als jonge man, als kind nog bijna, een beetje dronken van geweest was, maar dat hij toch nooit zo gewent had, en dat toch nooit een man van het geweld van hem gemaakt had, en waarvoor hij later toch zo vreselijk, onmenselijk had moeten lijden. Zijn mond maakte een droog geluid, maar Rafferty had het blad al opengeslagen en tikte met een strakke wijsvinger op koppen boven de bedrukte kolommen. ‘Hier! MacMillan joods vermaagschap! Hier! Wilson is met een halfjodin getrouwd! Wist u dat? Hier! L.B. Johnson in gesprek met drie joden, als professoren vermomd! Hier! Kosygin heeft een kromme neus! En hier! Twee marijuhanasmokkelaars door de garda betrapt, en wat zijn het? Joden! Universiteitsstudenten noemen ze zich! En dit, hier! Israël! Arabische boeren onmenselijk gemarteld! En... maar *u* weet het, als Duitser, Doctor Krause. En wij weten het. Ze zijn nog niet klaar, o neen! Arwgh - arwgh...’ Terwijl hij zich afwendde en weer naar het raam liep om te spuwen, maakte Krause zich los uit de te gemakkelijke stoel, waarbij hij zijn glaasje whisky omstootte, en hij bereikte met twee onzekere maar vlugge stappen de deur.

‘Hah? U gaat toch nog niet weg? Het is zo'n genoeg een geestverwant te spreken, op een dag als deze...’

‘Dringende zaken...’ mompelde Krause, en hij zwaaide even met de rechterhand. Pas toen hij al voorbij de deur van Hodgson (karakterloze slaaf) was, en halverwege de trap af, bedacht hij met een beetje schrik - maar eigenlijk niet met afgrijzen - dat die zwaai van zijn rechterhand in wezen niets anders was geweest dan een Hitlergroet, waar Rafferty nu het zijne van kon denken.

Moynihann en Tony hadden de badkamervloer weer open en alle loden buizen er uit, toen O'Shaughnessy kwam en het hoofd schudde over Krause's beleid bij de restauratie. En wel zong hij de lachende Hilda voor een biertje toe: ‘A man be from

Dublin, Ballina or Cahirciveen; he may go to Church and say Mass; but no one he loves like that green-eyed colleen, who brings him in time his filled glass'; maar er was niets aan te doen - Moynihann en Tony lieten het werk in de badkamer liggen en hervatten hun karwei aan de deur.

O'Reilly's koeien waren van het land af. Het was kaalgegraasd. Maar de onwettige hekken stonden er nog, met de onwettige sloten er aan.

Hogerop dus - maar waar?

Nu Krause ambtenaren uitgesloten achtte, en hij enigszins beducht was naar een andere advocaat, ergens buiten Perthmoore bijvoorbeeld, te gaan, bracht het laatste lied van O'Shaughnessy hem op een hoogst originele gedachte die hem zelfs met een zekere opwinding vervulde; de Kerk! De Kerk is oppermachtig in Ierland, dat wist hij; en wanneer hij hier dan niet als een geachte gast behandeld werd, met het respect dat hem, als hardwerkend Duitser, Dr. jur. en kasteelbezitter, toekwam, en de ambtelijke wegen tot zijn recht afgesloten, de gerechtelijke onbegaanbaar waren, waar zou hij zich dan anders toe wenden dan tot de Kerk? Weliswaar was hij niet katholiek (hij was Luthers grootgebracht en negeerde God sinds deze hem niet voorthielp), maar we leven in een oecomenische tijd, en de Kerk leert de gelovigen nederigheid, gehoorzaamheid, naastenliefde, en toch zeker ook rechtvaardigheid. Het was een grote stap om te nemen, maar niet veel groter dan die hem naar Rafferty gebracht had; en veel erger dan daar kon hem niet overkomen.

Het was een donkere, kille, stoffige kamer met te veel meubels. Ze zaten ter weerszijden van het open haardje, waarin, met een christelijke symboliek, een enkele vonk gloeide tussen de as.

'Ah! Wel. Ahum. Nu, dan,' zei Vader Kelly nerveus. Hij was een kleine man, al lang niet jong meer, maar met iets van dat blozende, jongensachtige, dat geestelijken soms krijgen wanneer ze zich aan hun beloftes houden en het verder niet te moeilijk hebben. 'Wel, mijn zoon, ik bedoel, Doctor Krause.'

'Ik ben niet katholiek, dat zeg ik maar meteen,' sprak Krause ernstig.

‘Ah! Wel. Wij zullen voor u bidden.’

‘Ik heb nogal wat moeilijkheden.’

‘Nu, dan. De Kerk staat altijd open, zeker voor hen die het ware geloof verloren hebben.’

‘Mijn moeilijkheden zijn niet... eh... godsdienstig.’

‘Nee? Oh. Wel. Ik ben bang dat ik aan andere moeilijkheden weinig kan doen, mijn zoon, ik bedoel, Doctor Krause.’

‘Dat heb ik anders gehoord... eh... Vader Kelly. U hebt hier grote invloed. De mensen doen wat u zegt.’

‘Hah! Dat zou mooi zijn. Dat is misschien wat een niet-godsdienstige, ik bedoel, een niet-katholiek, er van denkt, maar zo is het niet. Ah - u moest eens horen, in mijn biechtstoel, hoe klein mijn invloed is, hoeveel ze doen dat ik niet gezegd heb.’

‘Ze doen veel dat u niet gezegd hebt, maar ze doen ook wat u wél gezegd hebt,’ zei Dr. Franz Krause, juridisch.

‘Ze proberen, ah, ze proberen. Het is een lief volk, onschuldig. Ze begaan de kleine zonden waarvoor wij allemaal mensen zijn, een beetje jokken en een beetje stelen, en er zijn natuurlijk de zondige gedachten die wij allemaal kennen; maar het is hier niet als in andere landen. De gruwelijke moderne tijden met hun verleidingen hebben ons, dank zij God, maar nauwelijks aangeraakt. Weet u -’ en de kleine priester leunde voorover en wees Krause recht in het gezicht, alsof die ergens verantwoordelijk voor was - ‘ik bezocht vorig jaar een priestersconferentie in Galway, en daar waren jonge onbezonnen heethoofden onder mijn collega's die zich er over beklagden dat er in Ierland niet genoeg gezondigd wordt. “Hoe kan de mens God kennen,” vroegen zij, “als hij niet Gods genade kent, en hoe kan hij Gods genade kennen als hij niet gezondigd heeft?” Hah! Wel. Weet u wat ik daarop geantwoord heb?’ Hij lachte uitdagend, alsof hij zich verkneukelde bij de gedachte dat Krause dit niet zou weten. ‘Ik zei: “God heeft het elders druk genoeg, laten wij hem hier wat werk besparen.” En ik zei: “God is niet blij met de zonde, hij wordt doodmoe van het uitdelen van genade.” En toen ze doorgingen met hun moderne ideeën, en toen ze dachten dat ik tóch maar zo'n klein dorpspastoortje ben dat niet weet wat er in de wereld te koop is, toen zei ik: “En waar maken jullie je druk om? Als jullie je zin krijgen is God toch immers dood?” Wel,

daar waren ze van geschokt...' Hij leunde plotseling weer achterover, hij trok zich terug alsof hij berouw had. 'Maar, ah, dat moet ik u als buitenstaander misschien niet vertellen, dat interesseert u misschien niet, dat kunt u niet volgen.'

'O jawel, dat interesseert me juist zeer,' zei Krause, en hij meende het; hij had in de tijdschriften gelezen dat God dood was, en dat had hem erg benauwd, het was door hem heen geflitst: 'Die ook al?' want er waren er immers al zoveel gegaan, er stond zo weinig meer overeind; en hij had gedacht: 'Ze zullen weer zeggen dat wij het gedaan hebben', en daarbij enig schuldgevoel ervaren, omdat hij er niet zeker van was dat zij het niet gedaan hadden. Deze verzekering bij de dovende vonk, dat God in leven was en het druk had met genade - ach, hij geloofde toch weinig van dat alles, maar het klonk geruststellend, als wanneer Muti vroeger zei dat het allemaal wel weer in orde kwam, dat Vati het niet zo boos bedoeld had.

'Werkelijk? Nou, dan. Neem me niet kwalijk, ik praat maar en praat maar, dat komt van mijn beroep. Wat was dan eigenlijk uw moeilijkheid?'

'Het is heel eenvoudig. Een man die O'Reilly heet laat koeien weiden op een stuk land dat van mij is, en hij heeft er hekken op gebouwd, en daar heeft hij nu zelfs sloten op gemaakt; en als ik hem gelast dat alles te verwijderen, dan luistert hij niet, of hij begrijpt me niet - in elk geval, hij negeert me.'

'Wel. Hum. Hah. Dat is erg. Maar dat is nauwelijks een kerkelijke aangelegenheid - of wel? Hum, Hah. Ik zou zeggen, gaat u eens rustig met die O'Reilly praten, als het kan boven een glas. Hij is een aardige man, daar hebben we niet veel last mee. Acht kinderen; de oudste gaat deze zomer al naar Engeland, en dat spijt me. Wel. Hum. Ga eens met hem praten.'

'Maar hij begrijpt me niet, terwijl ik toch alleen maar op mijn recht sta.'

'Werkelijk? Hum. Merkwaardig. Maar hij zal toch wel een reden hebben - of niet?'

'Hij zegt dat de toestand al vijfenveertig jaar zo is; dat is alles wat hij te zeggen heeft.'

'Ah! Ik begrijp het. Wel. Vijfenveertig jaar, dat is een hele tijd voor onze mensen. Dat is sinds de troebelen. Dan ontstaat er

een... eh... gewoonrecht. Common Law. Maar ik ben geen jurist; nee, Doctor Krause, u moet daarvoor bij mij niet zijn.'

'Maar ik heb die grond gekocht!' Krause beheerste zich en maakte haastig een glimlach. 'Ik had gedacht... waarom zouden we er advocaten en rechters bij halen? Als u nu eens rustig met hem sprak, en hem op zijn gewone, simpele plicht wees, als burger, als... als gelovige, om niet te nemen wat hem niet toebehoort, en om mij niet te hinderen...'

'Hum. Wel. Nee, Doctor Krause, dan kent u onze Ieren niet. Zijn rechten, dat is een zaak voor de rechter, en zijn geloof, dat is een zaak voor mij. Als ik hem zou spreken over zijn rechten, dan zou hij me vragen terug te gaan naar de Kerk, waar ik hoor. Heel beleefd, maar dat zou hij vragen. Zijn land, daar heb ik niets mee te maken, maar voor zijn geloof komt hij bij mij.'

'Zijn geloof...' snoof Krause. 'Dat is anders niet veel bijzonders. Hij vertelt mijn vrouw verhaaltjes over de vogels van de ruïne; daar huizen volgens hem geesten in van een verslagen volk. En er wonen kleine kereltjes in de bomen en de struiken...'

'Ah! Ja. Wel. Dat is de prijs die wij betalen voor de onschuld; fabeltjes. De vogels en het kleine volkje... Zal ik u eens wat zeggen, Doctor Kraute?' En hij leunde weer voorover met dezelfde plagende lach: 'Wat ze zeggen van de vogels en van het kleine volkje, dat is in wezen hetzelfde. Een verslagen volk, en kleine wezentjes die indringers plagen - weet u wie dat zijn? De Ieren zelf, onze eigen mensen. Ik denk wel eens, wel, dat het tragisch geweest is dat de Ieren de Engelsen verdreven hebben. Er is nu zo weinig meer om voor te strijden. Ik vraag me wel eens af of mijn collega's, die jonge mannen in Galway, over gebrek aan zonde zouden klagen wanneer er nog vreemde overheersing was, en strijd... Maar, wel. Hum. Nu, kom. Misschien begrijpt u dat als buitenstaander niet. Nee. Hah. Nee, ik denk niet dat ik iets voor u kan doen. Alleen, misschien, als u in geestelijke nood verkeert.'

Krause stond met een ruk op en stapte naar de deur. 'Dank u. In geestelijke nood verkeer ik niet.'

'Ik hoop dat je weet wat je zegt, mijn zoon. God zegen je, en goedemiddag.'

Geestelijke nood, haha. Ook een manier om zieltjes te winnen. Dat is tenslotte waar die priesters het eerste op uit zijn. Hij had wijzer moeten wezen. Die pastoor kende eenvoudig zijn plicht niet; die had toch moeten zien dat hij O'Reilly, als een van zijn parochianen, voor hel en verdoemenis moest sparen (haha, wat een poppenkast!) door hem het zondigen te verbieden; maar neen, in plaats daarvan probeerde hij er bij Krause de schrik in te brengen om ook hem onder zijn macht te krijgen. En de man loog. O'Reilly zou hem geen grote bek geven over zijn rechten - die zou gehoorzaam doen wat meneer pastoor hem vertelde. Dat dezen ze allemaal in Ierland, tot aan de rechters toe; dat wist iedereen. Geestelijke nood, haha! Wat een tijd verknoeien!

‘Verdomd, en verdomd nogmaals,’ zei hij hardop.

‘Waar ben je zo nijdig om?’ vroeg Hilda, opkijkend van het aardappelen schillen.

Op een ander moment zou hij haar genegeerd hebben, of tegen haar uitgevaren zijn; ze veranderde snel; in Duitsland, het vaderland, had ze haar plaats geweten, daar was ze zwijgzaam en onderworpen, stelde geen brutale vragen aan haar echtgenoot en bemoeide zich niet met mannenzaken; maar hij zat er nu toevallig zo vol van dat hij het haar best zeggen wilde:

‘Die verdomde hekken van O'Reilly moeten van mijn grond af, koste wat het kost!’

‘Dat weet ik nog zo zeker niet,’ zei ze bedaard, alsof haar naar een opinie gevraagd was. ‘Het zijn goede hekken. Misschien kunnen we ze zelf gebruiken. Ik heb bedacht dat we op dat weiland best een paar van die grappige ezeltjes neer kunnen zetten, zoals ze die hier in de buurt hebben. Dat is leuk voor de gasten. De kinderen kunnen er misschien op rijden.’

‘Ach, Quatsch!’ Hij stapte de keuken uit, Quatsch! Die hekken moesten weg en ezels zijn duur in het onderhoud en moeten geroskamd worden! Het was om gek te worden. De toren kon hij niet in, want Moynihann en Tony legden de laatste hand aan de deur, en dus begon hij aan een van zijn te lange wandelingen. De Quatsch. Ezels. Ze begon veel te veel praat te krijgen. En het ergste was dat het idee van die ezels, welbeschouwd, niet slecht was.

5

's Avonds, voor het naar bed gaan, ruimde hij nu tegenwoordig alle losse rommel op die Moynihann en Tony zorgeloos lieten slingeren. De verfpotten gingen samen in een afgesloten kast, de gereedschappen werden keurig en overzichtelijk, in het gelid, op een tafel gelegd, planken opgestapeld, buizen en andere leidingen gesorteerd en afzonderlijk van elkaar geplaatst waar ze hoorden. Zelfs losse spijkers raapte hij op. Moynihann zei een paar keer dat al die moeite echt nergens voor nodig was, en schreef, toen hij geen antwoord kreeg, het verwoede opruimen waarschijnlijk toe aan een Duitse netheidsmanie; maar Krause kon hem moeilijk uitleggen waarom hij zich avond aan avond zo inspande. Die voldoening gunde hij de bijgelovige Ier niet. En de hoofdzaak was dat het hielp; geen geschuifel meer 's nachts, geen kleine voetjes meer op de trap. (Die waren er natuurlijk ook nooit geweest, dat zag hij nu wel in - gewoon produkten van zijn door Hilda's schor gefluister opgehitste verbeelding maar toch, het was een onaangename gewaarwording geweest, en hij wilde niet de kans lopen nogmaals door dergelijke hinderlijke fantasieën gekweld te worden.)

Met de vogels was het natuurlijk iets anders, daar kon hij niets tegen doen; maar het gekke was dat hij, hoe hij zich ook inspande, 's nachts nooit meer die wiekslagen in de duisternis hoorde. Hij had er op kunnen zweren dat ze toen, die ene keer, echt geweest waren. Wanneer Hilda er met enkele woorden in slaagde een dergelijke volkomen duidelijke illusie op te roepen dan was ze... wel, men zou het een heks kunnen noemen. Uiteraard gelooft een moderne, wetenschappelijk gevormde man van de praktijk niet aan iets Middeleeuws als heksen, maar een moderne, wetenschappelijk gevormde man van de praktijk was genoopt zich van de bestaande terminologie te bedienen wanneer

hij zocht naar verklaringen van ogenschijnlijk onverklaarbare fenomenen, nietwaar? Gedachtenoverbrenging, paranormale begaafdheid; de wetenschap hield zich tegenwoordig bezig met dergelijke zaken en had het bestaan aangetoond van wat vroeger eenvoudig omschreven werd als hekserij.

Zijn vrouw een heks, of, beter gezegd, paranormaal begaafd; in staat hem geluiden te doen horen die er niet waren, met andere woorden in staat zich meester te maken van zijn geest. Dat was een hoogst onaangename gedachte, die hem elke avond voor het moeizaam, haast onwillig, inslapen beklemde, ja - hij moest het zichzelf wel bekennen - angstig maakte; wanneer zij zo veranderd was en hier, in dit vreemde land, dergelijke vermogens ontwikkelde, wat kon zij dan niet verder met hem doen? Maar ze scheen er tevreden mee te zijn, hem één keer haar macht gedemonstreerd te hebben, en deed 's avonds niets meer, zei niets meer dan alleen een binnensmonds gemompel (dat ook wel een verwensing kon zijn, nu hij er over dacht) in antwoord op zijn plichtgetrouw 'Slaap wel'.

Tot op een nacht bij volle maan, na uren van volstreekte stilte, de torenvogels onverwacht begonnen te schreeuwen, allemaal, als bij afspraak; diezelfde rauwe, lege roep, als een machteloze lach om iets dat niet vrolijk was, of hopeloze boosheid.

'Ik heb dat geluid ergens eerder gehoord,' zei Hilda zacht.

Dr. Franz Krause zweeg; de onbenullige mededeling verdiende geen antwoord, en bovendien had hij zijn kunstgebit al uit de mond gelegd, zodat hij alleen maar zou kunnen mummelen.

'Dat was ook in de nacht, daarom herinner ik het me nu. Ik heb steeds proberen te bedenken waarvan ik het kende, maar nu weet ik het weer.'

Het was een stille nacht, en het roepen was luider dan ooit; Krause hoorde het overigens nooit meer bewust, behalve wanneer hij het werkelijk wilde - wanneer hij bijvoorbeeld (zoals hij soms deed, en meestal met goed gevolg) de sensatie van zijn eerste ontmoeting met Dairmuid's Tower wilde herhalen, en aan de voet van de onverwoestbare muur ging staan en naar boven keek, naar de trotse torenkop tegen de wolkenlucht, omgeven door zijn krans van anti-licht; o ja, dan hoorde hij het, en huiverde van het zoete, smartelijk terugverlangen naar de vergeten

dingen, de gruwelijke, wondermooie dingen, en de verloren grootsheid. Schön, een heimelijk genot. Maar nu was er niets moois aan, en hij wilde slapen.

‘Het was in Aardenbosch, in jouw tijd,’ zei ze. ‘Een stille nacht, en ik schrok wakker uit een angstdroom waarvan ik later nooit meer iets geweten heb; ik had gedroomd van... van dit geluid, en dit geluid was het dat me wakker maakte. Verder een heel stille nacht; dat herinner ik me, omdat ik heel scherp luisterde, want ik was zo bang voor dat onbekende geluid. Er was geen wind, er ritselde geen blad, er was zelfs geen hond die blafte... herinner je je nog hoe stil het 's nachts kon zijn in Aardenbosch? Als er een hond blafte dan was het omdat er een late, dronken man voorbij kwam, dan kon je vaak ook zijn voetstappen horen, je hoorde hem lachen in het donker, en daar werd het alleen nog maar veel stiller van. Maar die nacht was er niets, het was alsof de wereld uitgestorven was, en in die leegte waren er... deze stemmen. Honderden. Ik weet het niet. Duizenden misschien. Maar één kreet, hol en rauw en onverstaanbaar; ik heb wel eens gedacht - alsof de doden nog eens mochten spreken en niet wisten wat te zeggen, alleen maar een kreet van hopeloze boosheid. Ik wist niet wat het was, ik durfde niet te verzinnen wat het kon zijn; tot er in de verte, bij het station, een locomotief huilde, en daarna was er het geluid van wielen over ijzer, eerst langzaam en dan steeds sneller; een goederentrein die daar had staan wachten, op niets, en die nu weer verder ging naar het oosten, met een lading waar ik niet over wilde denken, maar die dit geluid maakte, hopeloos, tot het in de verte verdween.’

Nu greep Dr. Franz Krause driftig naar het nachtkastje naast zich in het donker, stootte het glas water om waarin zijn tanden zaten, redde ze, drukte ze stijf in zijn mond, en snauwde: ‘Houd de muil, of...’

Ze vroeg niet ‘of wat?’, want dat wist ze al. Ze zuchtte en werd levenloos stil, alsof ze hem opzettelijk alleen liet met de roep van de vogels.

En verdomd, het was waar. Hij kon niet denken ‘Quatsch’, of ‘Wijvenpraat’, want het was waar. Natuurlijk herinnerde hij zich Aardenbosch, en hoe stil het daar was 's nachts, in die klei-

ne stad; hij herinnerde zich het eenzame blaffen van zo'n hond, en de voetstappen van de dronken man - dat was hij misschien zelf wel geweest - en hij herinnerde zich nu ook die trein, waar hij nooit meer aan had teruggedacht omdat er geen reden was er aan terug te denken. Maar die trein had daar niet op niets staan wachten, o neen. Die was daar gestopt, in alle stilte nog. Ernst Gottlieb was op het perron, met een afdeling, en hijzelf in een administratieve hoedanigheid. Ze hadden een wagon geopend om het zootje dat zijzelf de afgelopen dagen verzameld hadden (gewoon maar opgeroepen, dan kwamen ze; niets gewelddadigs) er bij te proppen, en toen die wagon openging begon het gekrijt. En het was ook niet zo maar een zinloos krijten, alsof ze niets meer te zeggen wisten; neen, er werd om water geschreeuwd, en om lucht, en toen die ene wagon eenmaal bezig ging, werd het in de andere overgenomen door de hele trein heen; en één oude stem maakte zich los uit het getier en begon zo'n bezwering te roepen, God hoe was dat ook weer - de bezwering van de stervenden, en ook dat ging van mond tot mond, van wagon tot wagon, zodat Gottlieb en de manschappen en hijzelf in zijn administratieve hoedanigheid moesten lachen, en dat stomme gekrijt werd aangehouden tot de trein met zijn rode achterlantaren in de verte verdwenen was.

Nee, waarom zou hij daaraan terugdenken? En ze zei nu: 'alsof de doden nog eens mochten spreken en niet wisten wat te zeggen...' en, verdomd, dat was zijn eigen gedachte geweest toen hij daar onderaan de toren stond en huiverde van het clandestiene genot dat terugverlangen naar vergeten dingen, naar een verloren grootsheid, hem bracht; zijn eigen woorden - of de hare? Had zij die in zijn hoofd geplant?

God, die vervloekte beesten! Laat ze de bekken houden!

Hij was snijdig, daar in Aardenbosch; niet helemaal een militante figuur als Gottlieb, maar toch snijdig genoeg, een jong officier in welgesneden uniform, die met een gerede glimlach zijn eigen tanden toonde. Echt gezien was hij misschien niet; de kameraden vergaten vaak hem hun grappen te vertellen of een glaasje bier aan te bieden - dat was geen kwaadwilligheid; dat kwam gewoon omdat hij een administratieve functie had en

niet, als zij, een man van het geweld was; maar er was geen sprake van dat hij geplaagd of voor de gek gehouden zou worden. Hij had een rang en was correct, en hij was bevriend met de veel-bewonderde Gottlieb, een machtig man. Zelfs de Kapitän Kupfernagel, de Ortskommandant met zijn waterige ogen, een Wehrmachtsman, die eigenlijk hoger in rang was, groette hem vaak het eerst wanneer ze elkaar ontmoetten. (Niet dat dit veel betekende; tegen het einde salueerde Kupfernagel automatisch elke SSer, onverschillig van welke rang.) Hij, Dr. Franz Krause, was zo zeker van zichzelf als hij nooit in zijn leven geweest was, en daardoor bijna gelukkig. Hij stapte stevig door de straten, met in zijn hart voldoening, en met zijn blik op de verte gericht omdat niets van wat links en rechts voorbij trok veel aandacht waard was; zo had hij ook gelopen door Amsterdam, waar sommige kameraden veel kiekjes van maakten om thuis te laten zien - ach wat, een stel oude huizen en kanalen, met niets van de schone grootsheid van de Neckar en het vaderlands gebergte; een vlekje op de wereldkaart, dat was het, en de wereldkaart, die zich snel bruin kleurde, was interessanter dan welk kiekje ook. De plaatselijke bewoners zag hij nauwelijks, er waren wel belangrijker dingen; het leken hem eenvoudige mensen die rustig huns weegs gingen met hun onbelangrijke arbeid, een beetje terneergeslagen misschien omdat ze met hun kleine belangen in hun kleine land door de geschiedenis achterhaald waren; maar ze moesten het wel aardig vinden wanneer er zo'n groep frisse Duitse jongens door hun straten marcheerden onder het zingen van een lustig lied; 'Rose Marie', en 'Erica' en 'Wir fahren gegen Engeland tsing boem' en later 'Lily Marleen', maar dat was al niet zo'n goede tijd meer en dat neerslachtige lied had maar beter verboden kunnen worden. Ach, de plaatselijken; veel last had je er niet mee, heel anders dan in de Oekraïne, of Joegoslavië, of zelfs Frankrijk. Nu ja, ze sneden wel eens een telefoondraad stuk, een kwajongensstreek, en dat werd ze dan betaald gezet met het afbranden van een huis, heel eenvoudig. En misdadige elementen hadden een majoor omgebracht in Aardenbosch - nu ja, misdaden gebeuren overal, en die majoor was dronken geweest, maar toch; hij was in uniform, en een streng optreden was geboden. Kupfernagel was te zenuwachtig, dus

Gottlieb stelde drie gijzelaars op tegen de muur; dat zou ze leren. Ach ja, kleinigheden. Er werden Joden verborgen gehouden, en dat mocht niet, dat was tegen de wet en die wet was toch waarachtig wel duidelijk bekend gemaakt. De wetsverbrekers konden niet straffeloos blijven, en ze moesten natuurlijk genoopt worden te zeggen waar ze al die valse papieren verkregen hadden - valse papieren, dat kan geen overheid gedogen, dat is toch klaar. Nu ja, daar was dan wel eens enige hardhandigheid nodig, die hij in zijn administratieve hoedanigheid niet graag aanzag maar waarvan hij de wenselijkheid erkende omdat, ook administratief, snelle regelingen de voorkeur verdienden. Ja ja, zulke dingen kwamen voor, wetsverbrekers en zo, maar belangrijk was dat alles niet en daar tegenover had je er toch ook veel voortreffelijke, hartelijke medestanders als bijvoorbeeld Van der Lande. Ach ja, dat was een fijn mens.

Van der Lande was een fabrikant, textiel, de grootste werkgever van Aardenbosch, met de moderne fabriek geheel gericht op de aanmaak van Wehrmachtuniformstof; en een man van zo loyale en onderhoudende vriendschappelijkheid dat hij eigenlijk geen gewone plaatselijke inwoner meer was maar een gelijke. Dat kon men merken; hij nodigde de officieren vaak uit een glaasje bij hem thuis te komen nuttigen, of zelfs te komen dineren, en dan ontbrak het - in die tijd van schaarste - aan niets. Hij kwam trouwens uit het Noorden van het kleine land en kon, als hij wilde, een vermakelijk dialect spreken dat leek op een primitieve verbastering van het Neder-Saksisch, het zogenaamd plat-Duits; hij kon er, met de gemoedelijke Standartenführer Jörgen, die uit Leer kwam, heel leuke grappen in uitwisselen. En Frau van der Lande was van Duitse afkomst, heel elegant en van nogal hoge familie, dat kon je zien, en toch zo eenvoudig en vrolijk en charmant met de jongens, ach, het was haar alsof ze weer thuis was. En dan was er natuurlijk de dochter. Hilda.

Dat was nu onbegrijpelijk. Dezelfde Hilda die daar spookachtig stil naast hem lag in de duisternis van de Ierse nacht. Krause wipte in ergernis zijn gebit los. (Verdomd, dat had hij weer uit zijn mond moeten doen, maar het was donker en het glas water was omgevallen - laat maar zitten, hoewel zijn tandvlees dezer dagen wat gevoelig was en hij morgen misschien pijn zou heb-

ben. Hilda's schuld.) Onbegrijpelijk; dezelfde Hilda, de heks.

De herinnering aan de eerste ontmoeting was eerst... ach, er was geen ander woord voor... opwindend geweest, en was dat nog, en was nu, na al die jaren van vervreemding, door het opwindende juist pijnlijk óók geworden.

Het was bij zijn eerste bezoek aan Van der Lande, waar hij heen werd gebracht door Ernst Gottlieb, die er al vaker geweest was, ja, bijna kind aan huis was geworden; en Gottlieb stelde voor, toen ze via het grote hek de oprijlaan naar de villa opwandelden, om niet aan de voordeur te bellen maar om het huis heen te gaan naar het terras aan de achterkant, waar de familie om deze tijd van de dag vaak het aperitief gebruikte. Het was een prachtige voorjaarsdag. De berichten waren destijds niet gunstig; de tijdelijke tegenslag in Rusland duurde voort, en de trouweloosheid der Italianen scheen duur te staan te komen; maar ach, het was zo'n schitterende voorjaarsdag - hoe konden de beide jonge officieren anders dan welgemoed zijn? Smaakvolle bloemperken straalden kleurig tussen de pittoreske boomgroepen van de tuin, en vogeltjes kwinkeleerden; ja ja, de harde zakelijke sfeer van de Ortskommandantur met zijn galmende gangen verliet hen, de dagelijkse beslommeringen vielen van hen af; en de zon had die roodgouden glans, zo typisch voor heldere Hollandse middaguren, en toch ook, geheimzinnig, herinnerend aan het schoon van het verre, omstreden vaderland. Toen ze om de hoek van het gebouw kwamen hield Dr. Franz Krause van verrassing een ogenblik de adem in. Langs de fraaie achtergevel liep een stenen terras, ten dele afgesloten door een lage balustrade, geheel met klimranken begroeid; er waren enkele vrolijke tuinmeubels en parasols, en marmeren treden leidden neerwaarts naar bloemen overal, en een grasveld dat fonkelde van door een sprinkler zacht uitgesproeide waterdruppels; bloemen en vogels; uit een verborgen radio zweefde een zacht, melodieus, romantisch lied - maar dit alles was slechts de gepaste achtergrond voor het meisje, de jonge godin, op de springplank boven het zon-weerkaatsend zwembad. Met de armen als zegenend langs het blonde hoofd gestrekt en het sierlijke lichaam gespannen, stond zij daar een ogenblik scherp afstekend tegen de hemel, om dan, al gratie en zekerheid, zich los te maken, op

te wieken, en met een wenteling haast te langzaam om waar te zijn, neer te duiken in het heldere water dat bij de aanraking als liefkozend slechts heel even rimpelde...

‘Een welkom, nietwaar?’, fluisterde Gottlieb. En ja, dat was het; welk een welkom voor de vermoeide strijders - hoe zoet was dan toch het leven!

Ze kwam moeiteloos uit het water en trad de bezoekers tegemoet met elegante, zelfverzekerde schreden terwijl ze intussen het natte, lange blonde haar naar achteren streek, zodat de ogen van de beschouwer niet wisten waar te rusten, verlost en gestreeld door de aanblik van de slanke benen, het ranke lichaam, dat in-vrouwelijk handgebaar, de kleine maar duidelijke en, oh! verrukkelijke jonge boezem, de glimlach en de heldere ogen. Hij, Krause, de jonge officier, zweefde een andere wereld binnen.

En tot haar ouders verschenen, kwam ze bij hen zitten op het terras om hen aangenaam bezig te houden, zonder verlegenheid of schaamte nog in het natte, lichtkleurige badpak, de fonkelende druppels als juwelen op haar mat-gebruinde huid; en Krause, buiten zichzelf sinds hij haar vochtige hand gekust had, kon naar niets anders kijken dan naar de lijnen, de alles-belovende vormen, van haar jong lichaam. Hij hoorde geen woord van wat ze zei, hij kon zelf geen geluid uitbrengen.

Buiten zichzelf? Ja, zo was hij anders niet.

Vrouwen lieten hem niet onverschillig, allerminst; hij was een echte man; ha, dat wist hij zeker. Maar ernstiger zaken hielden hem bezig zodat hij zich - anders dan sommige kameraden - weinig gedachten over dit onderwerp veroorloofde, en als hij het vermijden kon geen gevoelens toestond. Hij had ook, moest hij bekennen, weinig geluk bij de vrouwen gehad. Die paar vriendinnetjes als student en jong officier, ach, dat had niet veel te betekenen. Het was waar; wanneer hij zo'n meisje bekeek of betastte, vooral nog ten dele gekleed, dan kon hij wel in vervoering geraken, maar wanneer het er op aan kwam - nanuh, dat was in een ogenblik gebeurd, en was dat nu waar men zoveel drukte over maakte? Misschien, wanneer hij er zich met hart en ziel aan over gaf, dan zou het wellicht anders zijn; maar dan in deze tijd, en voor een soldaat altijd zijn grote plicht indachtig... En die meisjes gaven ook niet veel; wanneer hij verder trok

vonden ze het niet erg, namen niet eens smartelijk afscheid (en wat waren ze nú? Verlepte oudere vrouwen, met waarschijnlijk soms in een verstild moment nog spijt dat ze toen, eens, in die grote dagen, de kranige jonge officier (en jurist) niet meer gegeven en niet aan zich gebonden hadden). Hij was vrij man, en een echte man, hij kende de begeerte; en terwijl hij daar tegenover haar zat en zijn ogen zich aan haar tedere vormen vergastten en zijn gedachten haar al streelden, was hij, naar hij wist, reiner en waardiger dan de meesten van zijn kameraden. Hij had zich nooit vergrepen, en hem boden de hoerenkasten niets. (Nu ja, er was een onaangename herinnering, maar daardoor had hij zijn les geleerd. Dat was toen in Parijs, de vroege eerste zomer. Opwindend Parijs! Ontvolkt en stil, maar na zeventig lange jaren weer triomfantelijk Duits, zoals de wapperende swastika's boven de decadente regeringsgebouwen getuigden, en het tromgeroffel en klaroengeschal met zingende stemmen wanneer dagelijks de fiere wacht over de Champs-Élysées trok. Ze waren dronken van overwinning en champagne, en gingen op een avond naar zo'n huis van plezier dat aanbevolen was - Gottlieb, en drie of vier anderen, en de jonge Krause. Ze kregen eerst elk een meid en een kamertje: maar o! dat was niets voor hem, dat was hem te plotseling. Zij was donker en willig maar enigszins gehaast, en als beschaafd man voelde hij niet de geringste begeerte, zodat hij niets ondernam en haar geld gaf om dit te verzwijgen. Maar de anderen waren daarna nog niet tevreden en wilden meer; de overwinning vierden. Nu ja, gezonde jonge mannen. Er werd met de Madame gefluisterd; er kwam meer champagne; er kwam een meisje dat voor deze dingen was afgericht, en dat zich met nagels en naaldhakken verzette toen haar door alle kerels samen de kleren werden afgerukt en zij daarna voor straf met de riemen geranseld werd. Daaraan deed Krause niet mee - hij was, in zijn administratieve hoedanigheid, geen man van het geweld - maar terwijl hij toekeek hoe het naakte lichaam bloedrode striemen begon te tonen, en door de kamer tolde, en dan soms door stevige manshanden gegrepen werd (terwijl allen lachten of zongen) en dan weer - klets! - doorgesmeten werd naar de volgende overwinnaar... wel, toen was hem iets gebeurd als bij die schelmenstreken met de jonge Rachel

Levi; terwijl hij wist te voorkomen dat hij de champagne uitkotste, was het zaad hem zomaar ontsnapt in zijn goede uniformbroek. Hoogst onaangenaam en vernederend, maar een goede les.) Terwijl hij nu zich koesterde in Hilda's aanwezigheid wist hij eerlijk en zeker dat het verlangen dat haar ogen en haar glimlach - ja, die ook! - maar vooral haar argeloze half-naaktheid in hem wekten, een rein verlangen was. Liefde. Dat was het. Grote, diepe, zuivere liefde, op het eerste gezicht, een gevoel dat hem doorstroomde als een warm geluk. Wat zou hij dan spreken? Hij bleef zwijgzaam, maar gelukkig, ook toen haar ouders verschenen en er gedronken werd, en zij zich terugtrok (om zich niet meer te vertonen zolang zij er waren; toch jonkvrouwelijke schuchterheid?); zodat Gottlieb op de terugweg zei: 'Wat is er met jou gebeurd? De tong verloren? Omgekieperd door de mooie dochter? Je zat haar met koeieogen aan te gapen.'

Krause glimlachte vergoelijkend, en zei voorzichtig: 'Ze is heel knap.'

'Een lekker ding, ja, maar niet om aan te komen.'

'Hoe bedoel je?'

'We hebben het allemaal al geprobeerd, maar niks.'

Hij zag haar vaker, bij volgende bezoeken, meestal maar kort en zonder dat er een woord tussen hen gewisseld werd behalve de gewone begroeting, want zij bleef nooit lang bij het gezelschap. Ach, had hij haar maar eens rustig alleen kunnen spreken - ze zou merken dat hij anders was dan zijn ruwere kameraden die zij ontweek; hij was geen man van het geweld. Hij dagdroomde van haar, in haar badpak, in haar truitje. Zij benam hem de slaap en de eetlust. Het kostte hem moeite zijn gedachten te houden bij zijn administratieve taak. Eens bracht hij een uit Frankrijk gekomen flesje parfum voor haar mee (en voor haar moeder ook natuurlijk; hij kende zijn manieren) en ze bedankte hem met een glimlach en een schuchter klopje op zijn arm. Hij dagdroomde van haar, zonder badpak, zonder truitje. En op een avond kwam hij alleen de oprijlaan op - de anderen waren hem vooruit gegaan - en zag haar als een lichte vlek terzijde tussen de bomen schemeren (in haar lieflijk en onschuldig zomerkleedje); hij ging er aarzelend heen; zij zat op een kleine, aan een boomtak opgehangen schommel, zeker nog iets uit haar

kinderjaren, en waande zich onbespied, en hij zag dat zij schreide. Wat te doen?

‘Vergeef me,’ zei hij. ‘Ik wist niet... ik dacht...’

‘O, het geeft niets...’ en ze probeerde te glimlachen.

‘Is er iets... ik bedoel, kan ik iets doen?’

‘Nee.’ De glimlach verdween weer, ze keek hem een ogenblik recht aan en wendde dan haar gezicht af. ‘Niemand kan iets doen.’

‘Kom, kom. Er zijn vrienden...’

‘En wat kan iemand doen tegen al dat geweld, al die doden, het moorden dat maar verder gaat, in deze wereld die waanzinnig is geworden?’

‘Ik ben niet een man van het geweld.’

‘O nee? Nee, dat zal wel niet.’ Ze keek hem weer aan en begon te lachen, een beetje hysterisch, dacht hij, en ze zei: ‘Neem me niet kwalijk,’ gleed van de schommel af en verdween snel tussen de bomen. Meisjesachtige schuchterheid, en een diep, mooi gevoel. Hij dagdroomde van haar, samen in bed terwijl hij haar troostend streekte; het verrichten van zijn administratieve taak werd steeds moeilijker. Nu had hij haar dan even alleen gesproken en op subtiële wijze doen gevoelen dat hij anders was dan anderen, een man met een diep geestelijk leven; de uitkomst, dat zag hij in, was niet geheel geweest wat hij zich had voorgesteld... een nerveuze lach, een vlucht... maar het zaad was gezaaid, ze zou hem toch met andere ogen zien, en bij een volgende gelegenheid was een inniger toenadering mogelijk. Jammer was, dat die gelegenheid op zich liet wachten; ook was de stemming onder de vrienden te Aardenbosch niet altijd zo vrolijk meer dat een romantisch en van liefde smachtend jong officier van buitenaf gesterkt werd in zijn gelukzalige toekomstverwachtingen (het nieuws was niet geheel zoals men het wensen zou, hoewel, nu de Westelijke vijand zich tot een invasie had laten verleiden, het toebrengen van een dodelijke slag mogelijk werd, terwijl de Oostelijke vijand zichzelf uitputte door het scheppen van steeds langere verbindinglijnen); maar toch, elke simpele glimp van haar op een zomeravond was voldoende, zijn verlangen, zijn liefde, zijn dagdromen nieuw voedsel te geven.

Een veelbelovende gelegenheid tot verdere toenadering kwam

echter toen Van der Lande een groot feest gaf. Waarom deze rijzige grijzende, voorname man plotseling zijn huis open zette voor een groots feest met muziek, voedsel, drank, versieringen, in een tijd waarin het nog steeds minder gunstige nieuws anderen tot ernst en terughouding bracht, was niet duidelijk, ook al maakte hij zelf iets bekend van een niet nader omschreven, maar te vieren verjaardag; de theorie op de Kommandantur was echter, dat hij met een uitgelaten feestelijkheid de kwijnende moraal op wilde stoten. Alle officieren waren uitgenodigd en troffen, toen zij in groot tenue, glinsterend van de ordeteken, in de schitterend verlichte villa vol bloemen arriveerden, een uitgelezen gezelschap, waaronder zeer veel, vooral jonge, dames - schoolvriendinnen van Hilda misschien, of dochters van geestverwanten uit de omgeving - in bekoorlijke avondtoiletten. En Hilda, ach, Hilda, was de verrukkelijkste van allen, zag Krause, in een ivoorwit gewaad dat de kwetsbare hals en de tengere, mat-bruine schouders onbedekt liet, slechts beschermd door een glanzend parelsnoer. Haar ogen stonden helder en haar lach was, ach! ook gelijk een parelsnoer dat haar tere broosheid een ragfijne omhulling verleende. (Dr. Franz Krause schreef in die tijd, voor en na het dagdromen, gedichten in Goethiaanse stijl, die later helaas verloren waren gegaan.) Van der Lande beperkte de plechtigheden tijdens het feest zoveel doenlijk; hij deed de muziek een ogenblik zwijgen en bracht een dronk uit op de gasten - nogal neutraal dus -; Kupfernagel stelde, met onzekere stem, een dronk voor op de overwinning, en Gottlieb hief - met zijn klare, schallende stem - het glas op de Leider, waarna hij het in één teug leeg dronk en de juiste stemming in het feest bracht door het onmiddellijk daarna in de haard kapot te smijten; een voorbeeld dat door vele officieren onder luid gelach werd gevolgd. (Een mooie, oud-Russische gewoonte; uit dat glas zou geen andere heildronk meer geledigd worden.) Toen zette de muziek weer in; terwijl bedienden rondgingen met nieuwe verversingen, weerkaatsten de hoge spiegels het feestelijk tafereel van de bevallige dames in verleidelijk avondtoilet rondzwerend in de armen der kranig-geüniformeerde militairen. Wanneer Krause er aan terugdacht, zag hij in dat het feest een afscheid was geweest van een zekerheid, een leven, een wereld - het feest

eerst schoon, onvergetelijk, later... ach, is een afscheid niet ook sterven en verdriet?

Natuurlijk had hij zich gedroomd met Hilda te dansen, haar mee te voeren in zijn armen, dicht tegen zich aan, en haar lieve woorden in de kleine roze oorschelp te fluisteren. Maar voordat hij zich een weg naar haar toe had gebaand door het vrolijke gedrang, danste zij al met de leutige Jörgen, en lachte. Hij bleef wat achteraf staan en wachtte, hij had de tijd. Hij liet zich nog een glas goed smaken. Zijn volgende poging kwam net iets te laat omdat hij met 'Verzeihung, verzeihung' tussen zoveel andere feestvierders door moest; en zij danste met de elegante Johann die, dat zag hij duidelijk, haar complimentjes maakte die haar niet onaangenaam waren. Nog maar even wachten dan, en nog een glas; hij dacht nu te weten waar zij zat en na een dans terug zou keren, en hij stelde zich daar op; maar de muziek zweeg nog maar nauwelijks of hij zag hoe zij, glimlachend, naar het buffet geleid werd door de dikke Heinz, en even later walste zij in diens armen rond, Heinz, met zijn ronde buik en rode kop, die haar ruw tegen zijn lijf aan drukte en - dat zag Krause duidelijk - met zijn hand haar hele rug betastte, het zwijn. Maar ah! - en hij liet zich nog een glas aanreiken - nu was het goed, want Ernst Gottlieb, zijn vriend, hoog-opgericht en autoritair als altijd, ondanks de vrolijke gelaatsuitdrukking, schreed tussen de dansenden door op het paar toe en klopte Heinz kort maar beslist even op de schouder. Ha, die was goed! Wat kon Heinz doen, door zijn meerdere aldus gesommeerd? Hij trok spijtig de schouders op en lachte gemaakt, en volbracht een kleine buiging voor Hilda, waarna hij zich wel terug moest trekken en van een afstand toezien hoe Gottlieb de sterke arm om Hilda legde. Franz Krause was nu oplettend, scherp; en Gottlieb, de vriend, maakte hem zijn volgende stap gemakkelijk, want toen de muziek even ophield nam hij van een passerend dienblad twee glazen champagne en leidde Hilda naar een bank terzijde, waar hij met haar plaatsnam en een geanimeerd gesprek begon. Krause had rustig de gelegenheid zich naar hen toe te manoeuvreren. Ach, al die klaterende vrolijkheid om hem heen, de muziek en de fonkeling en de overvloed! Hij wist toen nog niet dat het een afscheid was.

‘...ja, mijn liefje,’ hoorde hij Gottlieb zeggen toen hij dicht genoeg genaderd was, ‘de tijd komt dat ik je dat wonderschone Parijs zal laten zien...’

Dr. Franz Krause sloeg er geen acht op, en hoorde het maar half; het was pas veel later dat hij zich die schertsende woorden veelvuldig en met een vreemde twijfel zou herinneren. Nu, te vervuld van de belangrijkheid van dit, zijn eigen moment, neeg hij en zei zacht maar duidelijk: ‘Verontschuldig mij...’

Gottlieb keek hem koel en streng aan, terwijl hij nogal onfeestelijk vroeg: ‘Wel?’, en Hilda's gezicht verloor alle uitdrukking, werd leeg, alsof zij zich plotseling innerlijk naar elders had teruggetrokken.

‘Mag ik de eer... de volgende dans...?’

Hilda's gezicht bleef leeg, ze keek naar een punt ergens achter en boven hem, en ze gaf hem geen antwoord.

‘Franzerl vraagt je ten dans!’ zei Gottlieb luid.

Zij schudde alleen maar even het hoofd.

‘Die heeft juffrouw Hilda mij al beloofd,’ zei Gottlieb.

‘Ah...’ Krause glimlachte, zij het moeilijk. ‘De daarop volgende dan?’

Zij bleef met dezelfde afwezige uitdrukking langs hem heen staren en schudde opnieuw het hoofd, en Gottlieb begon te lachen; en het was Krause alsof er een scherpe pijn door hem heen sneed, van het hoofd naar het kruis. Hij voelde hoe hij zich in zijn volle lengte oprichtte - dat deed hij niet bewust - en hij hoorde zijn eigen stem met metalen klank vragen: ‘En waarom niet, bitte?’

Zij vestigde haar ogen op de zijne, traag, alsof het haar moeite kostte de juiste blikrichting te vinden, en ze zei zonder glimlach: ‘Vanavond niet, Franzerl. Het is feest. Er zijn meisjes genoeg voor je.’

Hij bleef nog een ogenblik roerloos staan, met haar leeg gezicht voor zijn ogen en de lach van Gottlieb in de oren, terwijl een aanvechting, als ingegeven door een andere, innerlijke en verbeterde Krause, hem er toe brengen wilde haar het glas uit de hand te rukken en de inhoud in het gelaat te gooien; maar intussen schoot er ook een bijna onhoudbare kramp met aandrang door zijn darmen heen, en zijn ogen traanden. Hij kon niet den-

ken, niet verder voelen, en moest snel weg. Lomp tegen feestgangers botsend, duwend, dringend met de ellebogen, rende hij de zaal uit en de gang door - een trapje af, een dwarsgang; o, God! hij was verkeerd, hij had naar boven moeten gaan... te laat, verder; een deur door, een smallere gang (keuken, bediendenvertrekken?), smeed deuren open, zag door een tranenwaas allerlei kamers maar niet wat hij zocht; o, God, vlug, vlug... tot eindelijk, ja! en hij was maar nauwelijks snel genoeg met open knopen en neerzigen voordat zijn ingewanden zich ledigden terwijl intussen zijn hele lichaam schokte van krampachtige snikken.

Daarna was hij leeg, leger dan Hilda's gezicht toen ze weigerde hem te zien. Hij kon niet denken, geen zin wilde zich in zijn gedachten vormen. Hij kon niets voelen ook, hij weigerde iets te voelen, hij weigerde in te zien wat er gebeurd was, hij, o God, o God, hij wilde niet verder bestaan; toen hij de nauwe gang weer in kwam ging hij weg van het geluid van lachende stemmen en muziek, nog wankel op de benen en van tranen verblind en halsstarrig gedachteloos, maar heel zeker van waar hij heen ging, alsof hij er eerder was geweest.

Hij vond de trap naar beneden en de deur, natuurlijk, daar was nooit twijfel aan geweest; maar de kelder was niet donker, het onbestemde licht van een nacht zonder wolken dreef binnen door tralievensters tegen het plafond. Duisternis, o, duisternis nu; hij wankelde, onverschillig bijna, tussen kisten en meubelstukken en rommel door die hij nauwelijks bekeek, naar een volgende, lagere deur, die op slot bleek te zijn - wendde zich om, zag iets dat een logge, ouderwetse hangkast leek, en in zijn wanhoop ging hij er heen en opende de deur, trok die achter zich toe, en struikelde in het nu volslagen donker, waardoor hij tegen de achterwand aanviel... voelde, zonder verbazing, hoe die open kantelde als een goed-geolied paneel, zodat hij een andere, grotere, maar eveneens bechermend-donkere ruimte binnen tuimelde waar hij zacht terechtkwam, op een matras of zo. Daar bleef hij even stil liggen, diep ademend, en voelde met bevrijding hoe heel zijn wil al aan het werk was om alles wat er in hem woelde zwart te maken, zwarter dan de nacht, zwart als de kelder; alle denken, verlangen, hoop, emotie; zwart tot het niet

meer zou bestaan; en tastte onderwijl tussen zijn benen waar (in het donker, altijd) de sleutel tot vergetelheid onweerstaanbaar groeide.

Nog net op tijd vroeg een zachte stem: ‘Ben jij het, Hilda? Waarom zeg je niets?’

Nog net op tijd, want nog net was alles niet zwart; hij had nog een zeker bewustzijn van waar hij was, en waarom hij daar was, van het feest dat boven maar voortging; hij realiseerde zich, niet alleen te zijn en nu... wel, later, als hij verkoos zich de gebeurtenis te herinneren was het niet zozeer zijn aanvankelijke blindelinge vlucht die hem voor ogen kwam, maar zijn zeldzame tegenwoordigheid van geest op dit beslissende moment. Die onschuldig-uitziende kast, het paneel, de donkere ruimte - hah! geheime ruimte! En een stem die in het Nederlands fluisterde. Aha, welnu! En hij, SS-man, officier, in een onwaardige houding? O neen! Hij was gedrild, en altijd op alarm gespist (hij had zichzelf daar later om geloofd), en hij had snelle, zekere reflexen (toen nog wel). Hij was in een tel stram overeind met droge ogen, en met dat wat boven gebeurd was verdrongen door de noodzaak van het moment.

‘Maak licht,’ commandeerde hij kalm.

‘Wie... wie is daar?’ Een lichte mannenstem in het Nederlands, bevend van angst en onzekerheid. En Dr. Franz Krause - wanneer hij er later aan terugdacht dan verwonderde hij zich; hoeveel personen wonen er in ons? Hoevelen werken er in onze geest waarvan wij niets weten? Want het was niet de verslagen, vergetelheid zoekende Krause van enkele seconden eerder die hier optrad, en niet de kwade die met champagne had willen gooien, en niet de hoopvolle die met een weke glimlach het feest had gadeslagen wachtend op zijn kans, en niet de verzaligd dagdromende Krause in de tuin en zelfs niet de officier in administratieve hoedanigheid die de kameraden verzuimden een biertje te geven; neen, een koele, scherp-doorziende, bliksemsnel plannen makende Krause was onverwacht opgestaan en was al aan het werk voordat de eigenlijke mens die hij toch meestal was (dichter, minnaar, dromer, geweldloze goedaard) goed begreep wat er gebeurde.

‘Ik ben een vriend van Hilda,’ zei hij zacht en op vriendelijke

toon. ‘Maak licht, dan kunnen we even praten.’

Na enige aarzeling werd er een lucifer afgestoken en een kaars ging aan, en hij nam bliksemsnel, heel welbewust nu, de omgeving op; veldbed, tafel, stoel, lampetkan, paar boeken, enkele prenten aan de wand (niet goed te onderscheiden in het kaarslicht), en onder het kantelpaneel, als voorzorg zeker, een oud matras; stenen vloer met een mat, stenen wanden, bovenin een kleine opening voor luchtverversing. Een cel; een schuilplaats. En op het bed, met de kaars in de hand, zat een verschrikte jongeman, een jongen eigenlijk nog, die hem, in zijn uniform, vol ontzetting aanstaarde. Een donkere jongen, ja; donker haar, donkere ogen, smalle mond, grote neus. Klopt. Jood. Hah! Onder het huis van Van der Lande. Maar hij (of beter gezegd, die andere Krause) wist koel wat hij deed en maakte een wuivend gebaar als van; leun gerust achterover - en hij zei op diezelfde innemende toon: ‘Schrik maar niet van mijn uniform. Ik ben een vriend van Hilda.’

‘Heeft... heeft Hilda u naar me toe gestuurd? Heeft zij u verteld waar ik was, hoe u me kon vinden...?’ De jongen zette heel voorzichtig de kaars neer, bijna te bang om zich te bewegen.

‘Hilda heeft me gestuurd,’ zei Krause vriendelijk. En, verdomd, dat was geen leugen. ‘Sigaret?’

‘Ik rook niet.’ Een schriële, magere jongen was het, in een armzalige trui. Hij vouwde zijn armen kouwelijk over de borst en bleef met zijn donkere ogen angstig en wantrouwend staren naar die kranige officier in groot tenue die zo plotseling zijn schuilplaats binnen was getuimeld. Krause stak een sigaret op en glimlachte goedig.

‘Er is niets om bang van te zijn. Ik ben een vriend van Hilda. Ik kan misschien wel helpen. Hoe lang zit je hier al?’

‘Oh... al lang.’

‘Wat vreselijk voor je.’

‘Al bijna twee jaar.’

De schlemihl! Twee jaar in zo'n hok! Hoeveel beter was het niet voor hem geweest zich flink te melden en met de anderen mee te gaan naar het Oosten, waar gezonde arbeid hun wachtte! Dat was toch alles naar behoren bekend gemaakt, en de humaniteit van het Rijk stond immers buiten kijf... maar neen, senti-

ment en kinderachtige angst weerhielden sommigen er van, de wetten te gehoorzamen. Het zou correcte plichtsbetrachting zijn, en tevens nog een daad van menslievendheid, de schijterige knaap uit dit hok te sleuren, maar hij deed het niet; o, neen! - hem was door de opperste gerechtigheid een werktuig in handen gegeven om zijn meest begeerde doel te bereiken, en hij, die onverwachte, flinke Krause, wist het te gebruiken. Hij vroeg op zachte, vriendelijke toon voort, en kwam te weten wat hij van de bevende jongen weten wilde. Zijn naam was Joni (van Jonathan zeker), hij was een schoolvriend van Hilda, en zijn ouders waren, zoals hij dat noemde 'weggevoerd', maar Hilda had hem verborgen... o nee, Van der Lande wist daar niets van, die mocht het niet eens vermoeden; toen die toevallig met zijn vrouw een vakantiereis maakte, hadden enkele vrienden geholpen deze schuilplaats in te richten, en sindsdien zorgde Hilda voor hem, bracht hem eten en kleren en boeken, praatte met hem, en speelde soms een spelletje schaak met hem, als ze lang genoeg onopvallend weg kon blijven (en Krause zou, verdomd, wel eens willen weten wat ze verder met hem deed, met die jodenjongen die ze als een privé-bezit daar verborgen hield).

'Zou je niet het land uit willen - naar Zwitserland bijvoorbeeld, waar je vrij zou zijn?' vroeg Krause op fluwelen toon.

De jongen - iets minder bang, zo langzamerhand, nu er niets gewelddadigs gebeurd was - maakte zuchtend dat in-joodse handgebaar dat hopeloosheid uitdrukt. 'Dat kan toch niet.'

Krause glimlachte en tikte met de vingertoppen tegen de tekenen van zijn rang op zijn schouder. 'Er is van alles mogelijk,' zei hij. 'Ik ben een vriend van Hilda, vergeet dat niet. En mijn naam is Krause, Franz Krause. Vertel Hilda maar waarover wij gesproken hebben.' En na een goedmoedig knikje klauterde hij zelfverzekerd uit het hol, sloot het paneel, verliet de kast, de kelder, ging opgewekt en met geheven hoofd het feest weer binnen; ach, dat feest! Voor het eerst zag hij nu, dat het een schijnvertoning was; hoe gedwongen was de glimlach der vrouwen, hoe onzeker de vrolijkheid der kameraden, en hoe mager de muziek! De champagne, die was echt, maar al minder overvloedig dan daarnet; en Van der Lande, die zich pratend en schertsend te midden van zijn gasten bewoog, had kringen onder de ogen,

ja, duidelijk; hij was niet waarlijk vrolijk. En Hilda danste met zijn vriend Ernst Gottlieb; ze was zo licht, zo vederlicht, ze lachte; alles schijn, vriend Gottlieb; zij bedriegt jou, zoals ze mij bedrogen heeft, en haar vader, en alle kameraden, de wet, het Rijk; ha! vier nog maar feest; mijn tijdbom is gelegd, ik hoef nu alleen nog maar te wachten.

En even onverwacht als het begonnen was, hield het gekrijt van de vogels op. Er was buiten niets veranderd; het was nog steeds windstil, de maan verzilverde de nachthemel waartegen de toren trots en donker afstak; maar als op een ongehoord commando werden de vogels stil.

Hij had wel eens gehoord dat het slecht is, in het licht van de volle maan te slapen; dat doet dromen, denken en herinneren. Hilda had er geen last van - hij hoorde aan haar ademhaling dat zij sliep. En waarom zou hij, na twintig jaren, en veilig in een ver, vreemd land aan de uiterste grens van Europa, een kasteel-bezitter, zich verder verdiepen in wat er toen gebeurd was? Hij moest zijn ziekelijke gedachtenstroom onderbreken - en dat viel hem gemakkelijk, want nu het plotseling zo stil was schoot hem ineens de pas-ontvangen rekening van de Limerick Metal & Appliance Co. Ltd. te binnen. Waanzinnig! Tweemaal meer dan geraamd! Als bevreesd voor zijn nu opkomende woede kropen de herinneringen terug in hun donkere schuilhoeken, maar met die rekening in gedachten was slaap al even moeilijk te vinden.

6

Twee maal meer dan geraamd! De waanzin! Voor de radiatoren, buizen en ketel van de verwarming; en hij had toch waarachtig de raming bestudeerd, en hij had (omdat hij Moynihann wantrouwde - niet zijn eerlijkheid, maar zijn verstand) elk stuk materiaal nagemeten en geteld; en alles klopte, dus hoe kon die vervloekte rekening nu zo hoog zijn? Was het de schuld van Ryan de makelaar, die het hele karwei van de restauratie en verbouwing had aangenomen, maar alles aan Moynihann en Tony overliet en alleen maar de rekeningen doorzond? Limerick Metal & Appliance Co. Ltd. - dat was de onderneming van Gottlieb! Hij kon toch moeilijk juist bij Gottlieb over een rekening gaan klagen, terwijl hij allang zag aankomen dat hij binnenkort bij hem moest aankloppen voor een grotere lening...

Ondanks de zonneshijn die hem begroette werd Dr. Franz Krause deze ochtend uit zijn slechte en te korte slaap wakker met een donker humeur. Hij gromde tegen Hilda die hem zijn pap en koffie voorzette (en zijn gebit zát pijnlijk, verdomme), en hij had geen groet voor Moynihann en Tony, hij gaf geen antwoord toen ze hem vertelden dat de elektriciteit nu geheel in orde was, en snauwde hen bevelend af omdat het gebroken wit, waarmee ze de hal zouden schilderen, uit de verfpot te voorschijn kwam als snoepgoed-roze; en zodra hij door de ochtend-beslommingen heen was trapte hij de Volkswagen in beweging om naar Perthmoore te scheuren. Ryan!

De weg was kronkelend en smal - prachtig misschien voor toeristen zonder zaken aan het hoofd, maar voor hem een grote ergernis. Om één van die door een heg onoverzichtelijk gemaakte bochten moest hij gierend remmen en zwenken ten einde een paar schapen te vermijden die daar - dat kon ook alleen maar in dit ordeloze land - doelloos liepen te sjokken. Ze verdomden het

hier de zaken correct te regelen door sloten, prikkeldraad en borden met ‘Verboden’. En het groen lag te lachen, wilde bloemen pronkten als dol op de meest onregelmatige plaatsen, zonlicht glipte speels tussen boombladeren door, allemaal als om hem te bespotten, de man met beslommeringen en haast. Hoewel er een autobus naderde passeerde hij - dat kon nog best - een ezelkar die veel te ver op de midden van de weg reed, met een halfslapende suffe Ier er op die één melkblik vervoerde; de lummel tikte nog aan zijn petje ook; en omdat die ellendeling van een buschauffeur te beroerd was wat snelheid te minderen moest hij toen scherp langs de neus van die oerstomme ezel snijden. Mijn God, wat een land toch eigenlijk. En Perthmoore was een bespottelijk dorp; geen boom te zien, wel lila, gele, groene, roze geveltjes, maar daarachter, wist hij maar al te goed, stank en vuil van armoede. Ryan!

‘Wel, wel, de Limerick Metal and Appliance,’ zei Ryan verbaasd. ‘Ga toch zitten, Mr Krause. En wat denkt u - een glaasje bier verenigt zich prachtig met zo'n morgen als deze, nietwaar? Ja, de lenteochtenden van Ierland! We hebben hier veel regen - ah, het is een slecht klimaat - maar de lenteochtenden! Daar heeft mijn grootvader eens een liedje over gemaakt dat nog steeds op singsongs gehoord kan worden: “Oh Eire, thy sparkling Spring, when lambs are born and birds will sing...”’

‘Die rekening!’ sprak Krause gebiedend.

‘Het gaat verder nog over de liefde,’ opperde Ryan hoopvol, maar Krause's wijsvinger betikte ongeduldig de rekening die hij op het bureau had gelegd, en Ryan begon de cijfers te lezen alsof hij ze voor de eerste keer zag. Hij telde zelfs alles na. ‘Nou dan, het klopt,’ zei hij tenslotte. ‘Daar hoef je bij dat soort mensen nooit aan te twijfelen; die gebruiken moderne telmachines. Een buitenlandse onderneming, moet u denken...’

‘Natuurlijk klopt het!’ riep Krause. ‘Dat telwerk betwijfel ik niet. Maar hier! Hier, de begroting! Kijk! Dát was de opgave!’

Ryan keek enige tijd van de ene cijferlijst naar de andere, en knikte tenslotte. ‘Wel. Daar heeft iemand een vergissing gemaakt. Dat komt weinig voor, bij zo'n buitenlandse onderneming. Duitsers, en die zijn anders goed in die dingen. Daar hebben ze nu toch waarachtig te laag begroot.’

‘Ach wat - te laag begroot! Ze hebben te hoog in rekening gebracht!’

‘Aan de andere kant,’ zei Ryan, ‘een begroting is een begroting. Vrijblijvend, nietwaar? Laten we daar zakelijk in blijven. De prijzen zijn intussen wat opgelopen. Dat komt van al die buitenlandse handel. Ik moet u eerlijk zeggen, daar ben ik altijd op tegen geweest... aha! ik zie dat zo'n biertje u smaakt. Van Guinness, van eigen land. Maar radiatoren, dat is natuurlijk heel iets anders...’

Krause zei, zich dwingend tot geduld: ‘In een maand tijd kunnen de prijzen niet méér dan verdubbelen. Daar heeft de buitenlandse handel niets mee te maken. Dit is veel en veel meer dan ik in Duitsland zou moeten betalen. Hier is een enorme vergissing gemaakt, en ik eis dat u zich daar over beklaagt. U bent de aannemer, u bent verantwoordelijk...’

‘Nu, dan. Vergissen is menselijk, nietwaar? Maar het zou toch veel beter zijn wanneer u nu zelf eens ging praten, als Duitsers onder elkaar. Misschien kunt u dat dan zelfs doen in uw eigen taal, en dat moet een verschil maken, nietwaar? O'Toole!’

Krause vroeg zich een ogenblik af waarom dat zo'n verschil zou maken; zijn Engels was uitstekend, nauwkeurig zoals Dr. Albrechts te Mainz hem dat onderwezen had. Intussen kwam O'Toole te voorschijn, en Ryan gelastte haar, meer bier te brengen, want, zei hij: ‘Het verenigt zich goed met een lenteochtend. Oh Eire, thy sparkling Spring!’

‘Ik ga daar niet praten,’ zei Krause.

‘Lager?’ vroeg O'Toole.

‘Lager,’ bevestigde Ryan, ‘met de kleur van de zon. En een produkt van eigen land. Ik ben altijd tegen geweest op te veel buitenlandse handel. “Ireland, be Irish!” placht mijn vader altijd te roepen; mijn vader, wijlen Sean Ryan, was namelijk zeer actief in de politiek nadat hij eenmaal door de Engelsen gedemobiliseerd was, en hij was een groot redenaar. Beter dan nu onze Lorcan Murphy, hoewel die het soms raak zeggen kan, dat kan Lorcan. Maar mijn vader...’

‘Ik ga daar niet praten,’ snauwde Krause.

‘Hè? O, die rekening. Wel, niet praten. Dat zou dan betalen worden. Zonde, maar, ah, dingen kunnen tegenvallen. Dat we-

ten we nu eenmaal. Goed, O'Toole, zet daar maar neer en schenk eens lekker in voor Mr Kraute.'

'U bent degene die moet gaan praten; u bent de aannemer, u bent verantwoordelijk; en ik, als klant, ik weiger eenvoudig te betalen. Basta.'

'Wel, wel. Wel, wel, wel.' Ryan dronk een half glas bier leeg, dacht na, en stelde aarzelend voor: 'Ik zou ze misschien een brief kunnen schrijven.'

'Wel wis en waarachtig zou u dat! Een brief met nagels en tanden!'

'Hoewel, eens even met elkaar praten is altijd beter. En u, als Duitsers onder elkaar... Maar ja - ah, dat zijn mijn zaken niet, maar ik heb gehoord, er zijn goede Duitsers en slechte Duitsers, en wanneer het daar nu sléchte Duitsers zijn...'

Krause herhaalde gesmoord: 'Een brief met nagels en tanden!' en vertrok voordat de woede hem de baas kon worden. Het is verkeerd om woedend te worden op de plaatselijke bevolking. En zijn woede was te groot, een gevolg misschien van de halfdoorwaakte nacht die Hilda, de heks, hem bezorgd had...

'Ah, en een goede morgen voor u,' zei iemand tegen wie hij buiten bijna blindelings aanstormde. 'En is het niet een lieflijke ochtend die de goede God ons gegeven heeft?'

'Ach, verdammt und zugenäht!' zei Krause, voordat hij zag dat het Vader Kelly was. 'Verontschuldig me - ik ben nogal druk met mijn zaken bezig -' want ook voor een ongelovige, en zeker voor een buitenlander, kan het zijn nut hebben enige eerbied te tonen voor het kleed.

'Nu, dan, zaken op zo'n heerlijke ochtend, mijn zoon, ik bedoel, Doctor Krause? Ja, ja, wel, ik weet, de Duitsers zijn een vlijtig volk...' (de volgende die tegen hem over Duitsers begon zou hij naar de keel vliegen) '... daar kunt u zeker veel mee bereiken. Mag ik hopen dat alles naar wens gaat?'

'Nee. Nee, Vader Kelly. O'Reilly's hekken staan nog altijd op mijn land, en straks zal hij er ook wel zijn koeien weer op zetten, als een dief in de nacht.'

'Wel, O'Reilly, juist. Hum. Daar had ik eens even met u over willen spreken.'

'Wát?'

‘Wel, ja, ah, ik trof die O'Reilly, die aardige man. Toen hebben we het eens even over zijn zorgen gehad.’

‘Zijn zorgen?’

‘Ah, ja. Ik weet, hij doet opgewekt, men zou het zo niet zeggen, maar zorgen heeft hij. Acht kinderen - een trouw zoon van de Kerk - en dat brengt zware zorgen mee. De oudste, Mike, gaat nu binnenkort naar Engeland; ik zie dat niet graag; zovelen komen daar tot verkeerde dingen, maar ik geef toe, de jonge mensen verdienen er meer. Wat kan een man als O'Reilly doen? Een stevige jongen als Mike laat zich niet weerhouden. Maar dan is er de oudste dochter, Noleen; zo'n meisje, zestien jaren oud, ziet men niet graag dezelfde kant opgaan. Engeland, dat lokt, Doctor Krause, maar jonge meisjes in de grote stad... wel, wel.’

Er was, op deze ochtend, weinig dat Dr. Franz Krause minder belang inboezemde dan de zorgen van O'Reilly als opvoeder. ‘Ik verwacht,’ zei hij verbeterd (en zijn gebit dééd pijn, zoals hij verwacht had), ‘dat u met hem over mijn weiland hebt gepraat.’

‘Nu, dan. Dat weiland - ah, de vader van acht kinderen, hij heeft zijn koeien nodig; dat weiland heeft hij altijd zo kunnen gebruiken, en zijn vader vóór hem... Maar nu zo'n Noleen. Die moet iets gaan verdienen, maar natuurlijk willen O'Reilly en de vrouw haar in de buurt houden, onschuldige colleen dat zij is, en ik zei, ik dacht, ik had ineens zo'n ingeving: “Wel,” zei ik, “O'Reilly, mijn zoon, wat goed voor haar zou zijn, dat is werken in een klein hotel waar zij aardige vreemdelingen ontmoet, maar dat toch onder strikte doch vriendelijke leiding staat, en dan dicht in de buurt zodat haar ouders haar niet uit het oog verliezen”...’

‘Maar...’

“En,” zei ik, “O'Reilly, ik weet precies waar je moet zijn voor zoiets. Praat jij nu eens,” zei ik, “met Doctor Krause, zo'n prettige man; stel je Noleen aan hem voor, in haar aardige zondagse jurk”...’

‘...ik weet nog helemaal niet...’

‘Maar wat, zei O'Reilly? “Vader,” zei hij, “Ik ben bang dat Doctor Krause mij niet graag mag. Hij doet altijd kortaf.” Ha! Toen heb ik even hartelijk gelachen, en ik zei: “Mijn zoon,” zei ik, “dat lijkt maar zo, dat komt omdat je de buitenlanders niet

kent. Die hebben het druk, die zijn met zaken bezig. Maar,” zei ik, “wanneer jij bang voor hem bent, dan zal ik wel eens met hem spreken; ik ken hem vrij goed, hij is zo vriendelijk en beleefd geweest zich aan mij te komen voorstellen, en dat voor een protestant; daar zie je toch aan, O'Reilly,” zei ik, “hoe verkeerd je die aardige man beoordeelt.” En nu dacht ik zo, Doctor Krause, die Noleen is een flink en handig meisje, en gewillig ook; ah! ik heb haar de catechismus geleerd, en zij is braaf en oppassend, maar dan met een goed verstand... dat, haha, dat samen, dat treft men niet vaak aan bij zulke meisjes. Dus ik dacht...’

‘Ja ja,’ zei Krause. Hij staaarde de priester door de brilleglazen heen in de heldere ogen, en zijn woede zakte ineen als een te slappe pudding - niet tot vriendelijkheid, maar tot moedeloosheid. Dat was het dus. Hoe kon een normaal, praktisch, hard werkend mens hier ooit iets bereiken? Chantage! Hoe durfde men? Dit was klinkklare chantage, over zijn eigen veld! Er zou, begreep hij duidelijk, met O'Reilly te onderhandelen zijn over zijn veld, zijn eigen weiland, zijn éigen bedrijf, wanneer hij diens dochter, waarschijnlijk een achterlijke boerenmeid, tegen een te hoog loon in dienst nam - en in dienst hield natuurlijk; want wanneer hij haar op luiheid, onbekwaamheid, onbetrouwbaarheid betrapt (zoals hij bijna zeker doen zou) en ontsloeg, dan zouden ongetwijfeld die koeien 's avonds weer op zijn terrein staan. ‘Ik begrijp wat u bedoelt,’ zei Krause langzaam.

‘Ah! Dat wist ik immers? Ik zei al tegen O'Reilly: “Doctor Krause is een welwillend man”...’

‘Maar ik kan niet zo maar personeel aannemen, dat doen we pas als de verbouwing klaar is en de gasten komen, en - ik bedoel, dat zal ik toch ook met mijn vrouw moeten overleggen...’

‘Maar natuurlijk! Er is toch ook volstrekt geen haast, Doctor Krause! Zo over een maand, dan wordt zijn Maureen - zo'n aardig roodkopje - al vijftien, en dan komt zijn kleine Patrick van school en moet een vak leren; ja, dan komt O'Reilly pas recht in de zorgen.’

Krause, verslagen, wist niet wat te zeggen en schudde het hoofd, en stond nog zwijgend het hoofd te schudden toen de priester, een beetje haastig, misschien verlegen door die sprakeloze uitdrukking van moedeloosheid, zei: ‘Nu, vaarwel dan en

God zegene u. En wanneer u me ooit nodig hebt, dan weet u mij te vinden.’

In geestelijke nood, zou hij wel bedoelen.

Als door een wonder bleek de elektriciteit te functioneren; de lampen brandden, de koelkast kwam in werking, en Hilda zette een radio aan waar driekwart van de dag onzinnige Ierse liedjes uit kwamen. De badkamervloer werd gesloten nadat tot ieders tevredenheid - althans die van Moynihann, Tony en Hilda - was vastgesteld dat alle leidingen nu werkelijk naar behoren dienst deden, en Moynihann kondigde aan, dat de voorzieningen in de tweede badkamer het eerste zouden zijn waar ze de volgende ochtend aan begonnen - hoewel Krause, die er dof en mokkend bij stond, liever had gezien dat ze eerst verder gingen aan de hal, die nu voor de helft in zijn wee-zoete kleur geverfd was; als door een wonder bleven de radiatoren op hun plaatsen staan - en langzamerhand, heel langzamerhand, werd zichtbaar wat een aardig klein hotelletje Kilconlagh Castle worden zou. Maar O'Shaughnessy kwam langs: ‘Wel, ik was in de buurt en ik dacht: “Kom, ik loop even bij Kilconlagh Castle aan, want Mrs Kraute heeft altijd een vriendelijk welkom voor een voorbijganger”...’ en hij zong haar toe: ““When he returns from work in bog or wood, her lovely smile makes him feel glad and good!” Alleen jammer, Mr Kraute, die deur in de toren, die is niet in orde, hè? Wat zal Bourke daarvan zeggen, zo'n dwingeland van de oostkust?’

‘In Godsnaam, wat mankeert er nu aan die deur?’ vroeg Krause, uitgeput. ‘Die is toch klaar, Moynihann en Tony zijn allang met ander werk bezig...’

‘Ah, die twee, dat zijn flinke werkers, maar die deur gaat open als je er met een vinger tegen drukt. En als onze lieve kleine kinderen in hun onschuld, God bescherm hen, daar binnen willen gaan spelen, dan hebben ze geen enkele moeite...’

Moynihann werd er bij gehaald en bekende dat het niet meteen gelukt was het slot goed sluitend te krijgen; hij had er mee terug willen gaan naar de slotenmaker, maar daar was iets tussen gekomen - nu zou hij het toch waarachtig even doen, het eerste wat hij deed morgenochtend.

‘Daar zou ik dan maar goed op toezien, Mr Kraute,’ vermaande O’Shaughnessy, ‘want als Bourke uit Dun Loaghaire hier achter komt, dan gaat hij misschien ook weer zeuren over de papieren. Die hotelvergunning is nog steeds niet gekomen? Jammer. Nou, dan. Laten we maar hopen dat hij nog komt voordat het te laat is.’

‘Te laat? Hoe bedoelt u, te laat? Het duurt nog een maand, twee maanden, voordat we de eerste gasten kunnen ontvangen.’

‘Ah! Daar hebt u gelijk in. Maar het zou goed zijn wanneer die vergunning kwam voordat zo’n protestant als Bourke ongeduldig wordt en aan de Council gaat vertellen dat de zaken hier helemaal niet in orde zijn. Ah... Mrs Kraute! Een kop koffie!’ Terwijl hij er even over dacht wat hij haar toe zou zingen, vroeg Hilda met een lieve glimlach:

‘Maar dat laat u toch niet gebeuren, Mr O’Shaughnessy?’

‘Wat? Ik?’

‘U helpt ons toch, dat dit een mooi, klein hotel gaat worden?’

‘Wel - ik zal u zeggen, ik heb niets tegen een mooi, klein hotel...’

‘Wat denkt u van een bloemenperk voor het bordes?’

‘Nu, dan. Dat is een aardig idee. Ik ben zelf dol op tuinieren. Een bloemenperk. Met wat vruchtbomen langs de kant, die bloeien zo mooi in de lente.’

‘Tulpen,’ zei Hilda.

‘Goed. Hollandse tulpen. Een paar palmboompjes naast die blinde witte muur.’

‘Een rozenbed.’

‘Wel, inderdaad. Nergens bloeien de rozen als in Ierland. En ik had gedacht, langs de oprijlaan fuchsia’s.’

‘Een paar seringen misschien?’

‘En rododendrons natuurlijk. Kent u de rododendrons van Killarney?’

‘Dahlia’s en chrysanten voor de herfst.’

‘Wel, kijk, dat is schitterend. Wanneer dit mijn hotel was... Weet u, soms denk ik, ik ben nu meer dan dertig jaar garda geweest; dat is aardig, je komt met veel mensen in aanraking, ik vind dat interessant. Maar een klein hotel voor mezelf, aardige gasten, een mooie tuin er om heen; ja, ik heb wel eens over ver-

vroegd pensioen gedacht, en dan iets dergelijks beginnen; maar met het geld dat een garda kan oversparen, en dan als ongetrouwd man, dan komt daar niet zoveel van, dat begrijpt u...'

Hilda ging tegenover hem aan de keukentafel zitten. 'U ongetrouwd, Mr O'Shaughnessy? Hoe kan dat, een man als u?'

'Wel - ah, hum. Weet u, ah... er zijn veel aardige meisjes en vrouwen, maar het is er nooit zo van gekomen...'

'Maar dat is toch vreselijk jammer! U zou een ideale huisvader zijn, Mr O'Shaughnessy!' (Ze zat, verdomd nogmaals, gewoon met die diender te flirten! Ongehoord! Onbeschaamd! Nog niet daar geweest!)

'Wel. Hum. Aardig van u dat te zeggen. En... hum... als er niet altijd iets tussen gekomen was... Weet u, ik heb een kinderachtig idee; als ik zo'n tuin had, zou ik er hier en daar een stenen leprachurn in zetten...'

'Zo'n kabouterdje? Wat aardig.'

'Ja, ik weet, sommige mensen vinden dat een slechte smaak en misschien is het dat ook wel, maar ik vind ze altijd zo grappig...'

'Ziet u nu wel? U hébt er over gedacht! O, ik kan het me helemaal voorstellen - hoe u werkt in de tuin, en gezellig en vriendelijk bent tegen de gasten...'

'Ik zou misschien soms eens iets voor ze kunnen zingen...'

Dus geen woord meer over papieren of Bourke of de toren; maar verdomd, en verdomd nogmaals en een andere maal, moest hij daar bij zitten, dit walgelijke gedoe? Ze deden, God helpe hem, alsof hij niet bestond!

'Leuk! U hebt een goede stem, en u kent zoveel liedjes...'

'Ah! Kent u die van "That poor Kerry-man who went away to Derry"?' Voordat hij kon beginnen haar toe te zingen ging Dr. Franz Krause, met een harde klap van de deur, de keuken uit, voor een van zijn te lange wandelingen. Zijn gebit deed pijn, hij wipte het los met zijn tong.

's Avonds was hij doodmoe, maar het elektrisch licht brandde nu helder en Hilda zat bij een schallende radio iets rommeligs te doen, zeker weer iets met gordijnen - geen rust voor een beproefde man; maar ja, hij had toch ook zijn zaken aan het

hoofd, en dus legde hij nota's en begrotingen voor zich, en zijn kasboek en zijn bankboek, om die hele geschiedenis nog eens goed te controleren (en eigenlijk verlangde hij nu terug naar Maarschalk Ney bij Friedland).

Laat eens zien. Gordijnen dus. Niet duur, had Hilda gezegd, omdat zij ze zelf wel zou maken; maar lieve Heer God, kijk dit nu eens aan; waren er dan geen goedkopere stoffen geweest? Goed, goed, zestien kamers is veel, en dan nog portières voor in de eetzaal en hal, dat had hij zelf zo gewild, zich in gedachten als kasteelheer tussen de draperieën uit ziende treden ter begroeting van de gasten; dat was veel, maar waartoe die ontelbare meters stof tegen dergelijke prijzen? Was dan een eenvoudig, bedrukt katoen, vrolijk toch, niet even zo goed geweest voor de logeerkamers? En tafelkleden, ach, God. In elke logeerkamer een tafel met daarop een kleed, en dan niet van linnen, maar geknoopt - had dat niet eenvoudiger gekund? En, nu ja, hijzelf had in de eetzaal geen cafetaria-tafeltjes gewenst, dat stond toch niet, hij wilde toch slechts het betere soort gasten ontvangen; tafeltjes van eerlijk imitatie-eikehout, had hij gedacht, goed donker (hij wilde nog niet eens gaan denken wat die zouden kosten; stellig meer dan wat op deze begroting stond), en dan van die aardige linnen onderleggers, dat had hij wel eens gezien, groen, en geel, voor elke tafel een andere kleur; dat had hij zo aan Hilda opgegeven en zij had ze in de catalogi gezocht, mijn God, hij hoefde toch ook niet alles zélf te doen; maar zie nu de rekeningen...

Hilda zette de radio zachter en zei: 'O'Reilly was hier vanmiddag nog.'

'O'Reilly?' In zijn ergernis keerde hij zich te snel naar haar om, zodat zijn overbloezende buik een aantal nota's van de tafel veegde. 'Wat kwam die doen? Met jou praten over kleine mannetjes die in de bomen wonen, en spoken in de toren? Niet over zijn koeien, wed ik, en niet over de afgesloten hekken!'

'Nee...' ze aarzelde: 'Hoewel, hij zei dat er een vloek ligt op de toren. Die is op bloed gebouwd, zei hij; het is goed er een stevige deur in te laten zetten, want die tunnel die naar de zee loopt moet gevaarlijk zijn, maar het zou beter zijn hem helemaal af te breken opdat hij vergeten kan worden. Alleen, zei hij, in Ierland

breken ze nooit iets af, ze laten alles maar staan...'

'Voor de kleine mannetjes zeker.'

'Zo zei hij het niet. Maar hij zei, het was maar goed dat de pastoor het hem niet hoorde zeggen, maar er zijn hier, zei hij, geheime krachten aan het werk...'

'Ja, die zetten zeker zijn koeien op mijn weiland, en sluiten hekken af met sloten op mijn gebied.'

'...geheime krachten, zei hij, die van de aarde zijn, en die de mensen willen straffen als ze de heilige natuur verkrachten.'

'Wie nog gestraft zullen worden, dat zijn de dieven van andermans land.'

'Het vreemde is, ik geloof hem. Ik voel het.'

'Jij wordt nog net zo gek als die zwakzinnige Ieren.' (Want verdomd, ze veranderde.)

'Er is iets hier... in de lucht, in de grond, ik weet het niet; heb jij de zonsondergang gezien?' (Had hij de zonsondergang gezien! Staande op een heuveltop en tegen een eik geleund had hij naar het Westen gestaard, waar de moede zon ter kimme neigde, zwak, maar niet uitgeblust na al het branden van de dag, want steeds nog verwoed haar vlamme lansen werpend naar donkere, dreigende wolkschepen, de voorboden van de nacht, die de glans van goud, de glinstering van bloed aannamen, terwijl de oceaan, gespreid tot aan het einde van de wereld, de kleur aannam gelijk Homeros zong - van wijn; o, drank des levens in het uur van dood!; en terwijl nog een enkele vogel smachtend zong van de voorbije dag, hadden zich daar zijn ogen met tranen gevuld, het leed van het verlangen naar de ware, eindeloze grootsheid die voor de zwakke mensenhand ongrijpbaar is. Ach! had hij de zonsondergang gezien!)

'Dus,' zei hij kortaf, beledigd, 'hij kwam niet over mijn weiland praten.'

'Hij kwam zijn dochter voorstellen. Een meisje dat Noleen heet.'

Dat was een onbeschaamdheid waar geen woord over te zeggen viel.

'Een leuk meisje,' zei Hilda; 'een beetje mollig, rood haar, echt Iers. Als man zou je haar ook aantrekkelijk vinden, denk ik.'

Dr. Franz Krause begon de gevallen nota's op te rapen. Zo'n onzin had hij haar nog nooit horen uitslaan. Als man aantrek-

kelijk vinden! Hij keek niet naar vrouwen, zeker niet naar jonge meisjes; daar stond hij boven; dat wist zij toch!

‘Ze wil hier graag komen werken.’

‘Je hebt toch verdomme niet...’

‘Ik heb gezegd dat ik het met jou zou overleggen.’

‘O'Reilly's dochter komt hier niet over de drempel. Basta!’ zei hij, zo beslist dat ze verder tenminste haar mond hield. Hij boog zich weer over de rekeningen en begrotingen. De meubels, dat stond toch allemaal vast. Geheel volgens catalogus, daar konden geen vergissingen in schuilen. Hoewel: ‘Prijswijzigingen wegens kostenstijging voorbehouden’, stond er; en dan kon je er zeker van zijn dat er kostenstijging was, zo was zijn lot. Keukenuitrusting. Koken voor zestien gasten, of meer als er eters van elders kwamen (daar hoopte hij toch op, daar zou hij ook voor adverteren, met vermelding van de exclusieve wijnkelder); daar moest men goed gereedschap hebben - het oude turffornuis van heden deed dan niet meer mee; neen, tenminste acht gaspitten van verschillende grootte, verscheidene ovens, elektrische grills voor kip - en dat alles, o, verdomd nogmaals, dat alles moest komen van de Limerick Metal & Appliance Co. Ltd., waar die merkwaardige, die voor een Duitse onderneming zo héél merkwaardige vergissing gemaakt was van een rekening meer dan twee maal zo hoog als de ingediende begroting... En ineens trof hem een vreselijke gedachte (dat was Hilda's schuld; zij had hem in deze stemming gebracht); Limerick Metal & Appliance Co., Ltd., dat was Gottlieb, zijn vriend Ernst Gottlieb, die hem zo aardig naar Ierland had geholpen nadat hij... nu ja, na twintig jaar eens was komen praten en gezegd had dat hij niets vergeten had; naar Ierland, één grote samenzwering om hem, nu ja, overspannen te maken; en daar maakte Gottliebs firma een offerte die *vrijblijvend* was, en zond een rekening tweemaal zo hoog; wist Gottlieb wat er gebeurde, was dit alles Gottliebs opzet? En wie zaten er nog meer in het komplot - Ryan, O'Reilly, O'Shaugnessy, Rafferty, Vader Kelly; waren zij omgekocht?

Hij sloeg de papieren woedend tot een stapel bijeen, zei kortaf: ‘Ik ga naar bed,’ en marcheerde de keuken uit. Vervolgingswaanzin - heel lelijk, dát moest hij toch niet krijgen.

Maar in de slaapkamer, nu helder elektrisch verlicht, keek hem

vanaf de schoorsteen de foto van Joni aan, met donkere ogen.

Neen; het was een rustige nacht en hij had geen reden om niet te slapen; Hilda had niet gesproken en zich teruggetrokken in haar geruisloze roerloosheid; er klonk geen geschuifel beneden, al had hij vanavond vergeten daar alles te ordenen en te regelen, er waren geen kleine voetstappen op de trap; en de vogels bleven zwijgen, de toren die hij door het raam kon zien stond doodstil, zwart, met zilver van de prille maan, en sterren rond de trans... sterren, Schiller had wel iets over de sterren geschreven, een gedachte waarmee hij inslapen kon. Maar neen.

Dat was het portret van Joni. Het portret van Joni stond daar, in dezelfde kamer.

Hij was natuurlijk in het begin al, twintig jaar geleden al, dom en kortzichtig geweest, om niet te zeggen gek, toen hij haar toestond dat onding mee te nemen tot aan Olddorff am Neckar toe, en het daar neer te zetten in de overvolle en naar kool ruikende donkere huiskamer, en nog wel (ach, het wás de enige geschikte plek) op de secretaire die hem tot bureau diende zodat hij, wanneer hij ook maar even opkeek van Alexander de Grote, of Caesar, Wallenstein, Ney, in die donkere ogen moest staren; maar ach! wat kon het hem die eerste jaren schelen, er was zoveel gebeurd, de strijd om het bestaan zo zwaar; een wereld ineengestort, alle beloften onvervuld, of verbroken, het leven uitzichtsloos als een lange tunnel zonder licht aan het einde; wat kon het hem schelen? En later? Was er enig verschil? De dagelijkse gang naar het bureel, het dagelijkse glaasje pils, het wekelijks kegelen, 's avonds het blauwe geflikker van de televisie, en op de vrije dagen met de Volkswagen manoeuvrerend op de overvolle wegen, en dan met een Hilda die alleen maar kookte, waste, sokken stopte, stofte, televisie keek en nooit meer praatte dan een moeizaam 'goedendag' of 'lust je nog iets' en waarvan hij, berustend (maar hoe ten onrechte) dacht dat ze al dood was eigenlijk (terwijl ze in werkelijkheid, dat zag hij nu scherp, alleen maar haar tijd afwachtte); ach, wat kon hem toen die foto schelen? Die zag hij niet eens meer.

Maar nu, bij dit alles; ook Joni. Joni die zijn tijdbom was geweest.

Ondanks wat Hilda er later over gezegd had (en dat was so-wie-so natuurlijk weinig), was hij er nooit achter gekomen of het afgaan van zijn tijdbom vertraagd of versneld was door Van der Lande's verdwijning. Maar Van der Lande verdween in de nacht na dat feest, dat dus inderdaad een afscheidsfeest geweest was. Zijn vrouw, na het vertrek der laatste gasten nog door hem goedenacht gekust en daarna enigszins aangeschoten in een diepe slaap gevallen, vond bij het pijnlijk ontwaken een briefje van hem; hij moest, onverwacht, voor zaken op reis. Daarin stak niets merkwaardigs, dat moest hij wel vaker; het vreemde was alleen, dat hij deze keer niet zijn bestemming en de vermoedelijke duur van zijn afwezigheid vermeldde. Zij legde koude kompressen aan, en gaf 's middags bezoekers niet-thuis omdat zij, met haar migraine en zonder haar echtgenoot, liever geen mensen ontvangen wilde. Pas tegen zes uur werd zij enigszins ongerust - toen belde namelijk de bedrijfsleider van de fabriek op, die van zijn directeur enige spoedeisende instructies moest hebben, en niet alleen onkundig bleek van zijn vertrek, maar er zelfs enigszins gealarmeerd over deed; Van der Lande ging nooit op reis zonder zijn plaatsvervangers in te lichten en aanwijzingen na te laten. Mevrouw beloofde, de boodschap over te brengen zodra hij opbelde uit de plaats waar hij verbleef, wat hij toch zeker, naar gewoonte, die avond wel doen zou. Hij deed het echter niet, zodat ze zich ietwat veronachtzaamd voelde toen ze vroeger dan anders en met een restant van hoofdpijn, naar bed ging. (Dat alles werd bekend en druk in de officierseetzaal besproken; tenslotte waren zij daar allen graag te gast geweest en dus in de familie geïnteresseerd. Toen de verdwijning niet meer weggepraat kon worden gingen sommigen zelfs zover, dat zij met officieel gezagsvertoon het huispersoneel van de villa op straat aanhielden en ondervroegen, waarbij ook de kleinste details van het gebeuren aan het licht kwamen.) Pas de volgende ochtend drong het tot mevrouw door, dat Van der Lande's reis niet een gewone reis was; de kassier, die lonen moest uitbetalen, meldde namelijk zenuwachtig dat de directeur niet alleen alle kasmiddelen, maar ook het grootste gedeelte van het banktegoed had opgenomen. Hij had zijn vertrek goed voorbereid, had een afscheidsfeest gegeven en was verdwenen, dat was nu wel duide-

lijk; hij bezat een snelle auto, een paspoort, veel geld, en als collaborerend industrieel alle papieren en vergunningen die hij nodig had om grenzen te passeren; hij kon nu al overal in Europa zijn, ook in het neutrale Zwitserland of Spanje; maar waarom hij verdwijnen zou - hij, een rijk man met een bloeiend bedrijf, een gelukkig gezin, groot aanzien, de beste relaties - dat was niet duidelijk, dat werd nooit opgehelderd. Maar ach wat; achteraf bezien had ook Krause geen last met dat probleem. Van der Lande zag, beter dan de geestdriftige officieren, hoe de oorlog verliep; zijn bedrijf zou na de ineenstorting waardeloos zijn, hijzelf een uitgestotene; zijn vrouw was hij allang moe, van zijn dochter was hij, ondanks de schone schijn, vervreemd (de schuld van die jodenjongen!); hij was gewoon maar een harde, berekenende man, die ervandoor ging toen het nog kon, met veel geld waarmee hij zich elders valse papieren aanschafte en een nieuw leven begon. En misschien - daar was Krause nooit helemaal achter gekomen - wist Van der Lande dingen die voor de Vijand van waarde waren, waarmee hij zich vrijheid en een toekomst kon kopen bij de geallieerden; het was niet voor niets, dat er hoge Gestapo-functionarissen te Aardenbosch arriveerden, die mensen als Kupfernagel en Gottlieb aan strenge verhoren onderwierpen om na te gaan of Van der Lande ooit getracht had iets van hen te weten te komen, waar zijn gesprekken over gingen, of zij hem ooit iets verteld hadden.

Voor die verhoren was hij, Krause, in zijn administratieve hoedanigheid te laag geplaatst; hij werd alleen even in het onderzoek gemoeid toen mevrouw van der Lande, de dame van hoge Duitse afkomst, domme gans, de vermissing van haar man aangaf bij de Nederlandse politie, die daarna alle gasten op dat laatste feest ging ondervragen. Nu ja, de Nederlandse politie. Men kreeg van hogerhand de opdracht, mee te werken en beleefd te zijn. Een dikke inspecteur, zwetend van benauwdheid, moest al deze SS-lieden ondervragen! Het was belachelijk. Men was volgens voorschrift beleefd, men wist van niets; en Dr. Franz Krause liet de man (ene Pannekoek) geducht voelen dat hij maar beter terug kon keren tot zijn kleine inbraakjes en verkeersovertredingen. Maar dat was het enige grappige aan de gehele episode; overigens had Dr. Krause het minstens zo be-

nauwd als de inspecteur Pannekoek. Hoe was het met zijn tijdbom? Het ontging hem niet, dat de Gestapo de villa onderzocht, en dat ook Gottlieb, meestal met Jörgen of Heinz, er regelmatig bezoeken bracht met onvriendelijke bedoeling; stel dat ze die jodenjongen vonden, deze Joni - dan had hij geen enkel machtsmiddel meer in handen. En een machtsmiddel had hij nodig. Hij, de stille, dichterlijke, zachtmoedige officier, hij was uitgelachen geworden; hij, met zijn grote en innige liefde, hij was beledigd en gekwetst, maar zijn liefde was er niet minder om, o neen; hij zou haar bezitten; en hij bewonderde die onvermoede krachtige persoonlijkheid in hemzelf die, toen de kans kwam, het plan had gemaakt en zo koelbloedig aan de uitvoering was begonnen; die zou hij niet meer ontrouw zijn, dat was de ware Krause. Maar dag na dag verstreek zonder dat hij iets hoorde, en hij kon toch nauwelijks zelf naar de villa gaan om contact met Hilda op te nemen zonder verdenkingen op zich te laden. Hij moest rustig (en ook teder), dus onbespied, met haar kunnen spreken. Een briefje zou in verkeerde handen kunnen vallen. Zij vertoonde zich niet op straat. Hij kon alleen maar wachten.

Na zes benauwde dagen was zij het, die hem een briefje zond. Er stond een onbekend afzendersadres op de achterzijde van de envelop, en het poststempel was van een andere plaats; ze had haar boodschap duidelijk met grote omzichtigheid het huis uit gesmokkeld. Haar nog niet eerder gezien handschrift was groot en vastberaden, de stijl was koel, zakelijk, nauwelijks beleefd (ach, deze dingen hadden hem moeten waarschuwen); ze moest hem dringend spreken, deze middag nog; hij werd verzocht naar het Heemschapse Bos te gaan, hoofdweg, derde weg links, tweede pad rechts, bij oude beuk het kromme paadje volgen (er was een kaartje bij, slordig maar duidelijk getekend), en hij diende op te passen dat hij niet gezien werd.

Hij ging, natuurlijk - dit moest zijn tijdbom wel zijn - maar met ergernis; het was een heel eind lopen, en ook toen al waren zijn voeten niet sterk, hij moest zich reppen om op tijd te zijn, de lucht was grauw en zodra hij tussen de bomen was begon de langzame motregen, Hollands en dreinerig, die zich op de boombladeren verzamelde tot trage, dikke petsende druppels. Er was geen mens te zien, geen dier, alleen een enkele vogel betuigde

soms met een korte kreet in de grijze stilte dat het toch zomer was. Krause was nat van regen en zweet toen hij op dikke voeten eindelijk het einde van het kromme paadje bereikte, waar hij toen, ondanks zichzelf, toch even verrast bleef staan; ach, dit was geen natuurschoon zoals hij uit het vaderland kende, maar toch - hier eindigde dat fluisterende, druipende bos, en voor hem, onder hem, strekte zich verlaten heide uit tot aan de horizon, geruisloos, en eenzamer nog door het zachte regenen uit de lucht zonder kleur. Dit was een plek, dacht hij, om mensen te vermoorden. Zijn hand zocht de pistoolholster. Een val? Hij had aan de mogelijkheid van een val moeten denken; hij kende haar geheim, als zij bondgenoten had zou zij hem hier laten ombrengen...

Maar de bank die zij had aangegeven stond er, en op de bank zat zijzelf, in een lichte regenjas geknoopt en met een lelijk slap regenhoedje op het hoofd, onbeweeglijk; ze keek voor zich uit, en knikte alleen maar toen hij 'Hilda!' zei, en maakte een kort gebaar dat hij naast haar moest gaan zitten, maar ze zei niets, en toen ze zo naast elkaar zaten, zwijgend, roerloos en koud (een korte spiegelflits van de toekomst, wist hij nu; van vele zwijgende, roerloze, koude jaren), toen vergat hij de warme en bewogen zinsneden die hij zich voorgenomen had, en wachtte tot ze sprak.

'Jij hebt Joni gevonden,' zei ze eindelijk.

'Ja.'

'Hij moet weg nu de Gestapo steeds bij ons thuiskomt.'

'Ach zo.'

'Je hebt tegen hem gesproken over Zwitserland.'

'Ja.'

'Waarom?'

'Waarom?' Zo moest dit gesprek niet gaan - hij was niet de verdachte die voor een ondervraging was ontboden!

'Ja. Ik vroeg waarom.'

Nu rees hij op. De zware regenlucht was beklemmend, de heide vijandig, hij voelde zich bedreigd; maar dit, het moment waarvan hij gedroomd had, moest heel anders verlopen; die tweede, koene Krause moest nu de zaak in handen nemen, terstond!

'Mag ik dan vragen,' zei hij, streng op haar neerziend

(maar zijn stem klonk schor, de koene Krause was er nog niet), ‘mag ik dan vragen hoe het komt dat jij een jodenjongen verborgen houdt? Zonder medeweten van je ouders? In het huis waar officieren te gast zijn met wie je flirt?’

‘Ga zitten en schreeuw niet zo.’ Ze zag niet naar hem op, en neerkijkend op het druipende regenhoedje zag hij niets van haar gezicht.

‘Ik zal gaan zitten wanneer het mij zint, en ik zal schreeuwen wanneer ik dat nodig acht. Jij hebt verantwoording af te leggen!’

Zij zweeg, en vouwde haar handen in haar schoot.

‘Hoe komt het dat jij een jodenjongen verborgen houdt?’

‘Hij is mijn vriend.’

‘Mooi is dat. Weet je, dat je je schuldig maakt aan een strafbaar feit?’

‘Jullie stellen er straf op, ja.’

‘De overheid stelt er straf op. Het is tegen de wet! Wanneer ik mijn plicht deed dan gaf ik je aan, nu onmiddellijk en dan zouden jij en die jonge jood nog wel eens een ander liedje zingen!’

‘Waarom doe je dan je plicht niet?’

Ja, dat was de vraag die hij had willen horen, maar dan anders; niet zonder klank geuit in deze lusteloze regen door zo'n onherkenbare, bijna onzichtbare half-dode in die regenjas zonder vorm, maar door - ach, mijn God, zo had hij het toch in de afgelopen nachten keer op keer voor zich gezien, gekweld, maar zeker dat de zwoele wensdroom uit zou komen - door dat blanke, sierlijke, zo zacht-vrouwelijk gevormde meisje in zwempak dat hij altijd, naar eigen wil, in zijn bewustzijn op kon roepen (neen; dat ook tegen zijn wil altijd weer in zijn bewustzijn opdook), niet stralend glimlachend dan, maar kwijnend, treurig, en met een blik die toch vol vertrouwen was, en dan met smekende stem; door dat eens geziene, nooit verjaagde visioen, dat hem sindsdien steeds met begeerte had gekweld - o, zijn liefde! En nu stond hij hier, koud en machteloos wachtend op de andere, zelfbewuste Krause; en tegenover een onbewogen ledepop. Het was fout, alles was verkeerd.

Hij ging weer naast haar zitten, maar deze keer boog hij zich naar haar toe en legde zijn handen op de hare, en fluisterde met

een stem die van eerlijk gevoel een beetje trilde: ‘Hilda...’

Geen antwoord.

‘Hilda, kijk me aan...’

Ze gehoorzaamde. Haar ogen waren wijd, maar lichter dan anders, leek het wel, en zonder uitdrukking. Hij wenste zo wanhopig er de ware Hilda in te zien - de zijne - dat het hem bijna gelukte, en hij klemde haar handen, die even een beetje worstelden, steviger vast in de zijne die hij neerdrukte op haar dijen onder de regenjas; ja, nu; nu; hij liet haar blik niet los terwijl hij zijn arm en schouder tegen de hare drong en zacht, met zijn lippen dicht tegen de hare, zei: ‘Hilda, je weet het toch, ik heb je lief, ik heb je lief...’

Ze antwoordde niet, maar bleef hem aanzien en glimlachte.

‘Hilda, ik verzaak voor jou mijn plicht, ik wil alles voor je doen...’

Haar stem was nu tenminste ook zacht als de zijne, gedwee: ‘Zorgen dat Joni naar Zwitserland komt?’

Daar gaf hij natuurlijk geen antwoord op; in plaats daarvan liet hij haar handen los, klemde zijn rechterarm om haar schouder heen - die verdomde regenjas! - en zijn linkerhand vond een weg tussen knopen door en legde zich om het warme been daar onder. ‘Hilda - heb mij lief; heb mij lief, Hilda.’

‘Zorg jij dat Joni naar Zwitserland komt?’ Zij keek hem nog steeds aan, en hij merkte dat hij het was die de blikken afwendde, terwijl hij zich afvroeg of hij zijn rechterhand ook onder die regenjas kon brengen; dat zou immers zoveel verschil maken.

‘Je wilt toch alles voor me doen?’

‘Ach, heb mij lief...’

‘Je bedoelt - je wilt dat ik met je naar bed ga?’

‘Zeg dat niet zo...’ En waarachtig, zijn rechterhand was door de halsopening geglipt en gleed langs blote huid: ‘Ik heb je toch immers lief...’

‘Als jij zorgt dat Joni in Zwitserland komt, dan zal ik met je naar bed gaan.’

Dit cynisme - een harde ruilhandel, een hoerenhandel, heel koel, terwijl het over heilige zaken ging, terwijl hij juist weer aan het ontdekken was dat het meisje van zijn dromen onder de natte regenjas school; dat gaf hem een schok waardoor hij on-

willekeurig zijn handen terug trok en recht overeind ging zitten; maar tegelijkertijd bemerkte hij, dat de scherpe, ferme Krause op wie hij gerekend had plotseling was aangekomen.

‘Ach zo,’ zei hij. ‘Is dat hoe jij er over denkt.’

‘Dat is wat ik voorstel, en dat is wat jij wilt; lieg maar niet.’

‘En als dat zou zijn wat ik wil - wat let me dan om je nu te grijpen...’

‘Hier? In de regen en op de harde grond? O nee, zo ben jij niet, Franzerl.’ Ze lachte.

‘Je weet niet hoe ik ben,’ zei hij. ‘Maar ik lieg niet. Ik zei dat ik je lief heb. Een keer naar bed is niet voldoende.’

Ze bleef glimlachen, en hem aankijken met die ogen zonder uitdrukking. ‘Een keer meer of minder doet er dan ook niet meer toe - als je na de eerste keer nog wilt.’

‘Als dat is hoe je het bedoelt,’ zei hij - even koel als zij nu, en de heiligheid van de zaak vergeten - ‘als je het zo inricht dat ik na de eerste keer niet meer zou willen, dan komt die jood niet in Zwitserland.’

Nu schrok ze. Ha! Hij, Franz Krause, was intelligenter dan ze had gedacht, met meer mensenkennis ook. ‘Dus je wilt... vooruitbetaling...’

‘Meer. Ik ben niet zo een van: naar bed en daarmee uit. Ik heb je gezegd dat ik je lief heb. Ik wil jou.’

‘Maar dat kan niet, dat kan niet...’ Ze wendde haar blikken van hem af, keek even naar de onbarmhartige grauwe horizon en rilde, en sloot haar ogen. Hij was nu ineens de sterkste, hij had de macht; het triomfgevoel over haar komende onderwerping - zij, weerloos aan hem uitgeleverd - zette zich zelfs om in de lijfelijke opwinding die soms alleen maar lastig en beschamend was, maar nu verrukkelijk.

‘Het is alles of niets,’ zei hij. ‘Ik wil jou, en dan komt die jood in Zwitserland. En anders... wel, ik geloof dat ze ze naar Polen sturen.’

‘Dit is smerig,’ zei ze. Ze hield haar ogen stijf dicht. ‘Smerig.’ Hij wachtte wat ze verder te zeggen had, en dat kwam, zoals hij geweten had: ‘En belachelijk. Je kunt mij nooit krijgen. Hoe wou je dat?’

‘Heel eenvoudig. Wij gaan trouwen, en als je je huwelijkse

plichten naar behoren vervult dan komt hij, die jood, naar Zwitserland.'

'Hoe weet ik dat zeker?'

'Door je huwelijkse plichten naar behoren te blijven vervullen. Je zult het verdienen.'

'Maar daarna...?' Ze zat nu zo stil, met die gesloten ogen, in die plumpe regenjas, dat ze dood zou lijken als ze niet die paar woorden fluisterde; maar hij wist - hij zag bijna - hoe zij naakt en weerloos was en zich kronkelde om te ontsnappen, vergeefs. Het was heerlijk.

'Daarna - ach, dat zullen we zien. Ik houd van je. Daarna, dan zijn we in Duitsland, en jij, de dochter van een landverrader en de vrouw van een SS-man, jij kunt nooit meer naar Nederland terug, je hebt dan niemand meer dan mij, en ik houd van je, ik zal je leren van mij te houden.' Het was zo gemakkelijk, en zo onverwacht van hemzelf ook, dat hij er bijna om moest lachen; die Krause, dat was me er een!

'Het is smerig.'

'We zullen er iets moois van maken.'

'Ik moet bedenktijd hebben.'

Hij stond op en kwam pal voor haar staan. 'Er valt niets te bedenken, en je hebt geen tijd. Nu! Als je nee zegt, ga ik regelrecht naar de Kommandantur.'

Ze keek hem eindelijk weer aan, onder de rand van dat rimpelige hoedje uit, met dezelfde licht geworden ogen. 'Beloof me dat Joni het nooit zal weten.'

'Dat beloof ik,' zei hij plechtig. Hij bukte zich, vatte haar ellebogen en hief haar op tot zij stond, dicht tegen hem aan. 'Dus je zegt ja. Kus me.'

Ze gehoorzaamde met onbewogen gezicht. Het was heerlijk. De koude kus in de koude grijze regen was niet veel waard, maar - hoe onbewogen haar gezicht ook was - aan haar ellebogen kon hij door de regenjas heen voelen hoe zij zich naakt en weerloos kronkelde, vergeefs. Heerlijk.

'Ik neem morgen de nodige stappen,' zei hij, en hij marcheerde weg onder de bomen en liet haar bij dat uitzicht alleen met wat voor gedachten ze dan ook had.

7

Zo belachelijk gemakkelijk was het.

En dat bleef het. De opperste gerechtigheid was met deze nieuwe, koele SS-officier Dr. Krause; hij, die zich moeizaam door een vreugdeloze jeugd vol strenge leraren en te zware examens had gesleept en nooit iets helemaal goed had kunnen doen, merkte dat alles hem nu gelukte, alles wat hij ondernam gebeurde zoals hij het wilde; ja ja, dat is een mooi iets, een sterke wil. Misschien had hij voordien nooit iets echt gewild, en had hij daarom zo weinig bereikt. Maar deze nieuwe Krause, dat was me er een! Merkwaardig, dat hij zelfs ineens de toekomst scherp gezien had: 'Daarna, dan zijn we in Duitsland...' zo had hij daar de ineenstorting voorgezegd waaraan hij zomin als zijn kameraden ooit had willen of kunnen geloven. De nieuwe Krause bleek een scherp inzicht te hebben in zelfs de meest jubelende mededelingen uit het Leidershoofdkwartier; het ging slecht, het liep af. Hij bleef rustig op zijn kleine post en maakte zich zo onopvallend mogelijk terwijl vele kameraden, ongeduldig geworden door het lange, vreedzame verblijf in Aardenbosch, overplaatsing vroegen, en soms ook kregen; dat was waarom Jörgen in de omstreden Maas viel, Conrad de lucht inging met de brug over de Moezel, Heinz in handen van de partizanen geraakte, en Johann (na eerst de inwoners van een verraderlijk Frans dorp in de brandende kerk gedreven te hebben) zich tenslotte lafhartig aan de Engelsen overgaf zonder te strijden tot zijn laatste druppel bloed. Wie het ook zagen waren Kupfernagel, die aan de drank geraakte, en Gottlieb. Gottlieb werd heel voorzichtig in alles wat hij deed. De eenheid werd op een zondagavond in september gealarmeerd om ingezet te worden tegen Arnhem; veel van de verveelde manschappen raakten wat opgewonden omdat ze eindelijk weer eens actie zouden zien, maar Gottlieb wist met

het transport zodanig te talmen (de meesten merkten dat niet zo, ergerden zich alleen aan tegenstrijdige orders, of aan het nutteloze wachten van de hele afdeling op een reparatie aan een enkele gevechtswagen), dat ze er pas aankwamen toen het feitelijk al over was en er alleen nog enkele Britten in het stadscentrum waren op te ruimen. Gottlieb speelde het klaar nog een verdwaalde kogel door zijn been te krijgen, bleek na een week verblijf in het veldlazaret enigszins kreupel te lopen, en werd, wegens verminderde geschiktheid in het veld, overgeplaatst naar een post van administratieve aard, waarmee hij Krause's directe chef werd. Maar dat hinderde Krause niet; tegen die tijd had hij zijn voorbereidingen gereed.

Het was allemaal, inderdaad, belachelijk gemakkelijk. Zijn soms wel eens bespote, weinig heroïsche administratieve hoedanigheid maakte voor hem zonder veel moeite mogelijk wat voor anderen ondoenlijk geweest zou zijn; alle papieren die het SS-garnizoen en de plaatselijke Gestapo-afdeling betroffen kwamen vroeger of later op zijn bureau terecht; hij bezat stapels ongevulde exemplaren van alle in gebruik zijnde formulieren, had de beschikking over alle stempels, en kende als geen ander de handtekeningen van alle chefs, waarvan hij voldoende voorbeelden had om ze vrijwel feilloos te leren nabootsen; zelfs tot Kupfernagels administratie van de Ortskommandantur kon hem, als SS-man, de toegang nauwelijks door de Wehrmachts-beambten geweigerd worden. Met voorzichtigheid, intelligentie en doortastendheid had hij binnen enkele dagen alle papieren bijeen die noodzakelijk waren voor Joni's reis naar Zwitserland (want hij was, als goed en rechtschapen man, volledig van plan zijn deel van de overeenkomst correct na te komen); een Ausweis als 'Techniker in Kriegswichtiger Stelle', een Marsbevel naar het buitenland, een paspoort, alles gestempeld en ondertekend door hoge autoriteiten. Dat was tijdig in orde. Met Gottlieb daarna, geheel overbodig, boven zich geplaatst zou deze operatie misschien iets moeilijker geweest zijn. Daarentegen bleek Gottliebs nieuwe positie als direct boven hem staand officier weer van voordeel bij het in orde maken van de huwelijkspapieren, wat anders voor hem, die als SS-man voor zijn aanstaande paring een bijzondere vergunning getoetst aan de waar-Germaanse nor-

men nodig had, een tijdrovend proces had kunnen zijn. Het was even pijnlijk dat Gottlieb zo verbaasd was toen hij van de verloving hoorde: ‘Met háár? Jij, Franzerl? Ach, wie had dat kunnen denken! Dat is te dol!’

‘Ik zie niet in wat daar dol aan is,’ antwoordde Krause met waardigheid.

‘Jij! Verdomd nogmaals! Wie had dat achter jou gezocht - of achter haar? Te dol, te dol.’

‘Geheel niet. Liefde bestaat ook in oorlogstijd.’

Gottlieb lachte nog harder, maar stond toch op ten einde hem een feliciterende hand te reiken; en hij voorzag het verzoekschrift van een warme aanbeveling, die blijkbaar het wantrouwen wegnam dat anders hogerop wellicht tegen de dochter van Van der Lande gevoeld zou zijn: ‘En niet dom van je, Franzerl,’ zei hij er bij; ‘wie weet zit die Van der Lande nu goed, wie weet is zo'n Hollandse vrouw even nuttig als een verwond been...’ en hij knipoogde vol verstandhouding, wat Dr. Krause met verontwaardiging vervulde omdat het net was alsof zijn op strikt eerlijke motieven rustend huwelijksplan in wezen een onvaderlandslievende daad was. Nu ja, het werkte; de snelheid waarmee hij zijn vergunning kreeg vergoedde Gottliebs ongepaste verbazing.

Wie ook verbazing toonde over de verloving was mevrouw van der Lande, die echte dame van hoge Duitse afkomst die na de verdwijning van haar echtgenoot aanhoudend aan migraine leed en in donkere kamers verbleef. ‘Jij? Hoe kan dat?’ vroeg zij tactloos, toen hij haar bezocht om samen met Hilda het vrolijke nieuws bekend te maken. ‘Hoe kan Hilda...?’ Ze lachte er niet bij, wenste hem nauwelijks geluk, reikte hem alleen een slap handje dat hem zich onbehaaglijk deed voelen, en trok zich terug; maar later werd ze vriendelijker, bijna hartelijk. Dat vergemakkelijkte de verhouding en deed hem goed, hoewel hij het vermoeden had dat er geen wijziging in haar gevoelens had plaatsgevonden, maar dat zij inzag dat een onverdachte SS-officier als schoonzoon iets van het met haar echtgenoot verdwenen prestige kon herstellen, en haar zou bevrijden van de onwelkome aandacht der Gestapo.

De verloofden zagen elkaar maar zelden zonder gezelschap

van derden, en wanneer zij ooit alleen waren viel er weinig te zeggen. Ze keek hem maar aan met die grote ogen die lichter van kleur waren geworden en geen uitdrukking meer vertoonden, geen angst, geen vijandschap, geen afschuw, niets, maar die altijd oplettend op hem gevestigd waren, alsof ze dacht op een keer iets aan hem te zien waarvan ze leren kon, waarmee ze haar voordeel kon doen.

‘Wat doe je voor Joni?’ vroeg zij.

Ze vroeg dat bijna elke keer, maar al spoedig kon hij zeggen: ‘Ik heb alle papieren in orde.’

‘Dan kan hij nu weg.’

‘Dat, mijn liefje, zal van jou afhangen, na ons huwelijk...’ (want natuurlijk dacht hij, als man van eer, er niet aan haar eerder te bezoedelen.) ‘Kus me.’

En dit gebod hij haar bij iedere ontmoeting; dan gehoorzaamde ze, en hij raakte alleen maar haar ellebogen aan, want dat was genoeg om te voelen hoe de naakte Hilda onder haar kleren vergeefs worstelde tegen zijn oppermacht, en dat was elke keer weer heerlijk.

Ze trouwden in begin november te Aardenbosch, ten overstaan van een Duitse ambtenaar, heel eenvoudig, en gebruikten daarna een ook al heel eenvoudig maal met de schoonmoeder en de beide getuigen, Gottlieb en Kupfernagel (dronken); de stemming wilde niet erg vrolijk worden, want de bruid was bleek en zweeg, haar moeder streed tegen een opkomende migraine, en de officieren waren gestoord doordat het dagelijks nieuws zo onmiskenbaar slecht was; ook was het voedsel, als overal nu, onsmakelijk en schaars, en de Kapitein Kupfernagel bedierf de feestelijkheid nog verder door aanhoudend van zijn privé-fles te nippen tot hij lalde. Het was tenslotte een opluchting toen de viering beëindigd kon worden. Dr. Franz Krause reed zijn bruid en haar moeder in de hem ter beschikking gestelde auto terug naar de villa; hij had Urlaub, de jonggehuwden hadden een reisje kunnen maken naar een van de nog weinig gebombardeerde delen van Duitsland, maar ze hadden zelfs niet over die mogelijkheid gesproken omdat Hilda immers thuis moest blijven om voor de verborgen Joni te zorgen. Ook gaf het Dr. Krause een prikkelende, grimmige voldoening zijn eerste huwelijksnacht

door te brengen in Van der Lande's villa, in Hilda's eigen kleine heiligdom, waarin zij tot dan toe altijd veilig en alleen had kunnen zijn, haar meisjeskamer.

Toen ze er waren binnen gegaan en zij midden in het kleine vertrek stond, roerloos, met als steeds die uitdrukkingloze maar oplettende blik op hem gericht, niet eens afwachtend, temperde hij eerst het licht tot twee schemerlampjes. Hij ging op een hoek van de toilettafel zitten, in een nonchalante houding. Hij zette zijn uniformpet weer op. Hij gespte zijn koppelriem los en liet die losjes in de hand bungelen.

‘Kleed je uit,’ zei hij. ‘Heel langzaam. Heel langzaam.’

Het was heerlijk.

Hij hoefde haar daarna niet meer te hebben en hij sliep zelfs niet met haar in één bed. Ook hadden ze verder geen woord gesproken, behalve dan dat hij tenslotte vriendelijk ‘slaap wel’ had gezegd.

Ach, wanneer hij daaraan terug dacht, en aan de volgende veertien nachten (tot Joni weg was), dan loofde hij zichzelf; heerlijk was dat wel geweest, en toch had hij van dat schuchtere en - hoe verrukkelijk was hij zich daarvan steeds bewust! - onwillige meisje niets gevergd dan haar onderworpen naaktheid, en soms de gehoorzame kus waarbij hij de vergeefse worsteling tegen zijn oppermacht voelde. Neen, niets anders; en hoe heerlijk toch. De herinnering, die soms onweerstaanbaar in hem opwelde - als hij in de kelder was, bijvoorbeeld - was na meer dan twintig jaar nog in staat hem naar lichaam en geest in vervoering te brengen.

In de kelder - ach! In Hilda's kelder, in Joni's gewezen schuilplaats, waarin hij zich bij de ineenstorting terugtrok om er te wachten tot de gemoederen wat bedaard waren (terwijl Gottlieb, de laatst-overgeblevene van de oude eenheid, op de fiets naar het Zuiden ging om zich ordelijk bij de Amerikanen te melden, achteraf gezien een slimme zet waarmee Gottlieb zich zijn toekomst verzekerd had), in die kelder, daar was dan toch wel duidelijk geworden wat een kerel hij was, en een ware echtgenoot tevens! De tussenliggende tijd - ach, daar dacht hij maar liever niet aan. Na het gebeure met Joni, toen Joni eenmaal weg was - nu ja, de lust was hem vergaan, hij voelde zich dof, en,

vreemd genoeg, enigszins beschaamd alsof hij zich iets te verwijten had - onzin natuurlijk! - ja, de tijden waren zeer slecht, een man had wel iets anders aan zijn hoofd dan vrolijkheid en liefde; er gingen toen dagen voorbij, en nachten, dat Hilda hem niet zag; ze kon wel denken dat hij haar vermeed, maar dat was óók onzin natuurlijk - grote zorgen hielden hem bezig, dat was het. Het was in die periode dat hij en Gottlieb waarlijk samenzweebers werden. Ze hadden nu samen de gehele administratie in handen, en, gelet op het somberder wordende nieuws... nu ja, ze besloten maar liever te Aardenbosch te blijven, ver achter elke waarschijnlijke frontlijn; daar moesten ze dan wel eens brieven en andere officiële stukken een weinig voor veranderen, of doen verdwijnen en door nieuwe vervangen. Dat diende niet gezien te worden als een verbreken van hun eed aan de Leider, en ook hadden ze het heilige vaderland onverminderd lief; o ja! wanneer het nodig was geweest hadden ze met vreugde hun nog jonge levens er voor neergelegd - maar wanneer het nu niet nodig was, wanneer zij nu toch als ervaren officieren, juist in administratieve hoedanigheid, met het beoordelingsvermogen dat al die jaren van harde krijg hun gegeven hadden, konden horen en zien dat de zaak verloren was, het Rijk nog slechts zijn doodsstrijd streed... ach, dan waren hun kleine ingrepen toch immers van geen wezenlijk belang? Door hun handen gingen de papieren die afdeling na afdeling, en man na man, voortzond naar de bloedige slagvelden van het afgrijselijk einde, en zelf bleven zij op hun plaats; er was, door die voortdurende wisseling van garnizoenen, zelfs niemand wie dit kon opvallen behalve de voor het front te oude Kupfernagel, en deze was te dronken om ook nog maar iets opvallend te vinden. Ja ja, het waren donkere dagen met weinig voedsel, weinig vreugde; de bommen hagelden op het vaderland (maar niet op Aardenbosch), er werd verschrikkelijk geleden, en zij bleven waar zij waren. Dat vergde wel grote oplettendheid, en soms veel werk; elk binnenkomend stuk moest worden onderschept, geopend, nauwkeurig nagelezen om te zien of niet naar hun namen verwezen werd, in zo'n geval vernieuwd, vaak laat in de avond wanneer er in het oude schoolgebouw verder geen hogeren meer aanwezig waren; welke man zou in zo'n tijd zijn zinnen kunnen zetten op vrolijkheid en

liefde? Wat Krause deed, en daar had hij zich niets over te verwijten, dat was zorgen voor het gezin. Hij had zijn officiersrantsoenen, en niet zelden smokkelde hij uit de eetzaal iets mee naar de villa, iets extra's dat daar zeer welkom was, zelfs nu er geen staf van bedienden meer was die mee moest eten. Hilda's moeder kwijnde, dat zag hij wel; zij kon de trouweloosheid van haar man en de vroegere grote staat zeker niet vergeten, ze kon misschien niet tegen het neerdrukkende nieuws, en - wie weet? - niet tegen het huwelijk van haar dochter; maar onder de schaarste leed ze niet bepaald, want ze raakte bijna geen voedsel meer aan, ze had geen trek, zei ze. Hilda daarentegen was niet te verzadigen, die vrat als een wolvin. Het was vrijwel het enige dat zij deed, want ze liet het grote huis maar vervuilen - zichzelf misschien ook wel, ze maakte zich niet meer op, liep alle dagen in dezelfde oude jurk, en het blonde haar werd donker van vettigheid - maar eten, dat deed ze fanatiek, alsof het de enige reden voor haar bestaan was. En toch werd ze mager. Ach, welke man had onder zulke omstandigheden zin in de liefde? Er werd in dat huis, dat eens het toneel van zoveel genoeglijkheid was geweest, nauwelijks gepraat en nooit gelachen. Men vermeed elkaar zoveel mogelijk. Krause kon niet helpen dat hij er zich ondanks alles een vreemdeling, een indringer, voelde, en zijn plaats achter het bureau op de Kommandantur innerlijk als de enige beschouwde waar hij thuis hoorde.

Hij en Gottlieb, gebukt onder hun verantwoordelijkheid maar scherpe waarnemers van het nieuws, zagen tijdig wanneer de definitieve ineenstorting zou komen; Gottlieb had zijn burgerkostuum en burgerfiets al gestolen, en sloeg hem, Krause, voor mee te gaan naar het Zuiden, waar de Amerikanen waren, dat naïeve volkje dat het laatst de oorlog was ingegaan en ver-uit het gemakkelijkst in de omgang was, zoals iedereen wist; 'Kom mee, Franzerl,' zei hij, 'we nemen de belangrijkste stukken uit het archief, zoveel als we kunnen dragen, en leveren ons daarmee uit; dan zetten we ons even door de moeilijkheden heen, en daarmee is het achter de rug'; maar Krause zei dat hij voor zijn gezin moest waken, schudde zijn oude kameraad de hand, ging naar huis, en voelde een enorme, onbeschrijflijke opluchting toen hij zich in Joni's schuilkelder verborg.

Kupfernagel, met zijn zatte kop, stak diezelfde avond nog de rest van het archief in brand; dat beschouwde hij misschien nog als zijn plicht, een vaderlandslievende daad; en er waren er die hun laatste kogels uit hun laatste mitrailleurs afschoten op de plotseling opduikende boerenpummels in blauwe overalls die zich binnenlandse strijdkrachten noemden; en in zijn veilige, kleine kelder ervoer hij een vreugde die soms bijna in opwinding oversloeg. Toen Hilda hem de eerste keer eten kwam brengen, trof het hem als merkwaardig dat zij dit deed, als ironisch; en ironisch ook was het, dat hij nu, op haar zorgen aangewezen, in het schuilhok van die jodenjongen zat. Het deed hem hartelijk lachen, zodat zij, op weg naar buiten al, zich nog eens omkeerde en hem met haar onbewogen, oplettende blik bekeek. Misschien ontdekte zij iets nieuws, haha! Toen zij later weer eens kwam - hij wist niet hoeveel later, want in een kelder verliest men het gevoel voor de tijd, maar het was veel later, en hij had honger - lachte hij opnieuw, en ze zei: 'Je schijnt het hier nogal naar je zin te hebben.'

'Ach, dat schikt, ja ja,' zei hij. 'Het kon veel erger.'

Want hij voelde zich veilig. Het kwam zelfs niet bij hem op dat zij, zijn nog steeds niet werkelijk door hem bezeten echtgenote, weg zou vluchten, want als landverradersdochter en SS-ersvrouw had ze geen plaats om heen te gaan; en ook zou ze hem blijven verzorgen, want ze wist - dat had hij haar getoond - dat hij op zijn eigen lijf de valse papieren droeg waarmee ze later naar Duitsland zouden reizen, en die voor haar, zonder hem, waardeloos zouden zijn omdat hun namen er hecht op verbonden waren. Ja, hij was een man die geleerd had zijn voorzorgen te nemen, en hij voelde zich veilig. Tot die keer, misschien twee dagen na zijn onderduiken, toen hij in zijn schuilplaats hoorde hoe de ramen werden ingegooid, de voordeur werd open gerammeid, en er onder geschreeuw van rauwe stemmen vele voestappen door het huis gingen, bruoit, gewelddadig, zoekend.

Toen voelde hij angst, eigenlijk voor het eerst in zijn leven echte angst voor pijn en dood. Zelfs die nacht in de Oekraïense blokhut was hij niet zo diep verschrikkelijk bang geweest, want wel had hij toen het pistool in de hand geklemd om als een man te kunnen sterven, maar hij had er (wist hij

nu) geen seconde innerlijk aan geloofd dat het einde van zijn bestaan nabij was; zijn kameraden waren om hem heen, hulp was onderweg, de gehele stalen macht van het Rijk beschutte hem en zou niet gedogen dat Dr. Franz Krause door een handjevol voddige struikrovers werd omgebracht; maar dit, nu, was anders. Geen kameraad, geen hulp, geen Rijk; de struikrovers waren losgebroken en oppermachtig; dat kleine, grauwe volk dat buiten de historie stond, niet waard om aan te kijken, dat was nu dol geworden... ze kwamen om hém, ze zochten hém, die wilde en bloeddronken boerenpummels - hij kon hun woede horen in het splinteren van meubilair, het kletteren van brekend porselein, het harde schoppen van hun voeten, hij voelde door de keldermuren heen het branden van hun haat. Opnieuw doorsneed een scherpe pijn hem van schedel tot kruis, alsof het al begonnen was, dat folteren dat ze hem, wist hij zeker, aan zouden doen voor ze hem lieten sterven, het toebrengen van open wonden waar ze drek in wreven, het langzaam afscheuren van zijn genitaliën, uitbranden van ogen; o, God, mijn God, hij had dan toch te veel gezien, hij wist het al te goed; en de kramp wrong zo aan zijn darmen dat, zelfs terwijl de zware stappen dichterbij kwamen en het gevaar het grootst was, hij gedwongen was naar het stilletje in de hoek van zijn schuilplaats te vluchten, waar hij leegliep en nieuwe krampen kreeg bij de ineens opkomende zekerheid dat ze hem zó zouden vinden, zonder waardigheid en kermend met zijn afgestroopte broek.

De voetstappen verwijderden zich. Twee of drie vrouwengillen snerpten door een ogenblik van stilte. Het lachen, daarna, hoorde hij minder helder, en ook het aanslaan van motoren was vaag; maar toen was er niets meer, het was gebeurd, het huis was leeg, als door een wonder was hij gered. Nog een half uur lag hij na te rillen op zijn bed, voordat de diepe, donkere, kalme veiligheid van de kelder hem weer geheel doordrong. Hij kwam langzaam overeind, rustig, als gelouterd, en voelde nu eindelijk weer de scherpe zelfverzekerdheid van de andere (de echte) Krause, die hem welbeschouwd te zelden te hulp kwam.

Welnu, dan. Men had het huis onderzocht en hem niet gevonden. Dit verhoogde zijn veiligheid. Aangenomen zou worden, dat hij gevlucht was; wanneer er al verder naar hem gezocht

werd (waarvoor hij, in zijn gewezen administratieve hoedanigheid, nauwelijks belangrijk genoeg was), dan zou dit elders gebeuren. Zeer goed. Niettemin had hij een les geleerd, men wist niet of deze nog eens te pas zou komen; een kelder als schuilplaats is zeer goed, maar dient een nooduitgang te hebben. Hij glimlachte enigszins superieur bij de herinnering aan zijn angst en ontlasting. Dat was niet voorgekomen indien er een behoorlijke nooduitgang was geweest. De logica van deze overweging had eerder bij hem dienen op te komen, maar hij zag nu zeer wel in dat hij de laatste maanden, misschien zelfs wel de laatste jaren, onder een beklemmende ban had geleefd die de zuiverheid en normaliteit van het denken en voelen in de weg stond. De oorlog. Hij had allang geweten, diep van binnen, dat die verloren was. Allang; niet alleen door het aanhoren van de nieuwsberichten die het doodbombarderen van Hamburg of Keulen meldden, of de geallieerde doorbraken in Normandië, maar ook door wat hij zelf gezien had in de Oekraïne, waar tanks weerloos werden in de modder, door wat hij zelf gevoeld had toen hij op de vloer van de blokhut lag en begon te vermoeden dat in lompen gehuld uitvaagsel een bedreiging kon zijn voor de grootste en meest trotse macht die de wereld ooit gekend had. Hij wist het en wilde het niet weten; men ging verbeteren voort met de allang verdoemde onderneming; men liet zich hypnotiseren of, erger nog, hypnotiseerde zichzelf, waardoor een deel van de geest werd afgesloten. Dat leidt tot neurosen. Tenslotte leidt het tot waanzin. Ziehier; hij, Doctor Franz Krause, jurist, intellectueel voor wie psychologie een studievak was geweest, hij had zich ook onder de ban laten brengen en zich laten besluipen door een geestesziekte die, laat ons eerlijk zijn, hem zelfs lichamelijk aantastte. Het was nu over; hij zag het in, hij was genezen. Het verblijf in de kelder nu, bijvoorbeeld. Zijn hang naar verblijf in kelders was, psychologisch gezien door een man die het onderwerp kende, niet anders dan terugverlangen naar het verblijf in de veiligste aller plaatsen, de moederschoot. Wie dit zelf inziet is genezen, nietwaar? Welnu dan, de geboorte, of wedergeboorte, is onontkoombaar. Een traumatische ervaring, naar men zegt; de passage door een donkere, benauwende tunnel, met aan het einde, als beloning, het leven, het licht. Was dat de

nooduitgang waarnaar hij nu verlangde? Schitterende symboliek! Hij wist het nu dus, hij was genezen, nietwaar? Hij moest daar later een helder artikel over schrijven, later, binnenkort, wanneer hij aan zijn nieuwe toekomst begon te bouwen. Aha! De toekomst! Hij had in veel te lange tijd niet aan een toekomst gedacht, niet aan een leven zonder wapenen in een wereld waar vrede heerste; alsof zijn geestelijke horizon was afgesloten door de donkere muur van de altijd-durende oorlog die doel in zichzelf was. Een uitmuntend artikel kon het worden. Een uitmuntende toekomst ook? Hij, intellectueel, vrij man... maar verdomd nogmaals, hij had Hilda! Grote ergernis kwam over hem. Zijn vrouw, de band met een verleden dat moest worden afgeschud; zijn vrouw, die hij zo zwijmelend begeerd maar nog nooit werkelijk bezeten had! Ach, de geestelijke beklemming had hem ook lichamelijk aangetast, dat was duidelijk. Geen excuus; hij was ziek geweest, maar nu was dit ogenblik van opperste veiligheid er ook een van opperste helderheid, hij zag alles scherp in, en dus was hij genezen, nietwaar? Wenste hij haar eigenlijk nog, nu hij het verleden afschudde en een nieuwe man (Man!) ging worden, nu hij genezen was? Ach! Verdomd nogmaals! Het gaf hem grote ergernis dat hij voorlopig niet van haar los kon - die verdomde papieren immers, waar hij zo trots op was geweest, daar stonden hun namen zo hecht aaneen geklonken; zij kon niet weg zonder hem, en hij niet zonder haar. Dat moest hij onder ogen zien, overdenken... maar de andere Krause, de echte, nam afscheid van hem toen hij plotseling voelde dat hij grote honger had na al het doorstane, en zich kwaad afvroeg waar ze eigenlijk zat; dat was nu toch, verdomme, wel het minste wat hij kon verwachten - dat ze haar eigen man, die pas aan groot gevaar ontsnapt was, kwam verzorgen... Hij voelde, meer dan dat hij hoorde, hoe stil het huis boven hem was, en het drong tot hem door dat zij en haar moeder door dat haat-bezeten uitvaagsel waren meegenomen.

Hij wachtte.

De andere Krause, de echte, was weg.

Er gingen uren voorbij, maar hij kon niet nagaan hoeveel; in een kelder verliest men elk idee van de tijd. Zijn horloge stond stil, en hij kwam niet op de gedachte het op te winden.

Naar boven gaan, en op onderzoek uit, was natuurlijk veel te gevaarlijk. Stel, dat hij gezien en herkend zou worden!

Wachtend had hij niets anders te doen dan denken, en hij probeerde zich weer voor de geest te halen hoe hij nu toch genezen was en een andere man ging worden. Hij probeerde te denken over de nieuwe toekomst, maar die bleef onwezenlijk en ver weg, heel ver buiten de kelder die zich veilig om hem heen vlijde. Hij probeerde te bedenken hoe het nu verder met Hilda moest gaan, maar hij kon niet helder zien dat er eigenlijk een probleem was; nee; integendeel; hij werd overweldigd door de herinnering aan zijn triomf tijdens de ontmoeting daar bij de bank en aan zijn volledige heerschappij in de nachten na hun huwelijk, en hij zwol van trots, en van ergernis omdat ze er nu niet was, en van ongeduld. Ha! - hij was nu veilig, hij hoefde niet langer met Gottlieb te komplotteren, hij was geborgen in de kelder - en, ja ja! hij had zijn scherpe bevelen al voor haar klaar en zijn riem ontgespt, voor haar, dat lachende meisje bij het zwembad, haar die hem op het feest bespot had, die hij had klein gekregen, naakt en hulpeloos spartelend in zijn macht, o, heerlijk!

En toen ze eindelijk, eindelijk kwam - mijn God, ach, dat was heerlijker dan hij ooit gedroomd had; want in het kaarslicht zag hij haar daar wankelend en onzeker staan, nu niet met de uitdrukkingloze ogen oplettend op hem gericht, maar neergeslagen en dik van het huilen, zelfs de mond gezwollen, en haar gezicht was vuil, haar kleren waren gescheurd, ze stond gebogen - mijn God; gebroken was ze! - en haar hoofd was kaal, kaal als een biljartbal, ontdaan van alle trots, ontoonbaar en nu, o Lieve Heer God, nu was ze dan waarachtig... (hij dacht er niet over na wat er eigenlijk gebeurd was; dat kreeg hij pas later in stukken en brokken gedeeltelijk te horen, het was geen lang verhaal)... nu was ze waarachtig waar hij haar hebben wilde, zoals hij haar wenste; hij was met twee grote stappen bij haar en greep haar armen en duwde haar neer op de matras onder het paneel - ze was slap en willig, zei niets, schokte soms als van een snik, en zelfs, o heerlijkheid, zelfs spreidde ze uit eigen beweging haar benen toen hij in haar kleren graaide en aan de zijne rukte; en ja, niet te geloven, hij merkte

toen hij met een niet meer in te houden drift haar lichaam binnen stootte dat zij warm-vochtig, als verlangend, voor hem openstond; God, God! dit was de vervulling, eindelijk; en zij schokte (van snikken?) heerlijkheid, en zijn overal tastende handen raakten haar gezicht, haar hoofd, en vonden de koude, kale, door de haat onteerde schedel, en streelden die, wreven en knepen in opperste verrukking... (ze waren ergens op een plein op stoelen gedrukt en geschoren; daarna, met nog enige vrouwen, aan lantarenpalen gebonden te kijk gezet met een paar BSers er bij op post; veel mensen, sommigen spogen, anderen liepen haastig door, enkelen, vooral vrouwen, zeiden dat het schande was dit alles te doen waar kinderen bij waren; het was warm en ze stonden daar uren, soms, als ze vooroverzakten, een beetje opgepord door de geweerkolven van de BSers, tot aan het eind van de middag de inspecteur Pannekoek verschenen was met een paar van zijn agenten, en hen, na een woedende woordenwisseling over recht en wet met de bewakers, had losgemaakt en onder geleide uit de menigte had gebracht; ze hadden het hele eind naar de villa gelopen, er waren overal mensen en er was feest, en ze had haar moeder grotendeels moeten dragen)... en dat was nog niet het einde want zelfs toen zij gegild en hij gekreund had van vervulling gaf dat gevoel van die kale huid met wat haarstoppels, die volkomen vernedering, verkrachting, hem een nieuwe drift, en hij ging door. Hij hield haar uren bij zich. Hij kon elke keer opnieuw, en ging door - zelfs nadat zij, met haar eerste paar woorden, hem huilend smeekte - ja, zij smeekte hém - om op te houden; juist toen weer ging hij door, er was geen ophouden aan, en onder zijn harde vingers begon haar hoofdhuid te gloeien. Dat was hun huwelijk dan. O, heerlijkheid.

Heerlijkheid?

Het leek eigenlijk zo lang geleden. Langer geleden dan die eerste kus die zij hem op bevel gegeven had, en de keer dat zij zich, onder bedreiging met de riem, langzaam, heel langzaam voor hem uitkleedde. Ach, lang geleden. Na de extase kwam eerst de uitputting, en toen kwam de langzaam groeiende afkeer van het slaafse schepsel dat hem lusteloos, met een hoofddoekje omgeknoopt, wat eten kwam brengen. Zorgen kwamen ook. Haar moeder was ziek, longontsteking of zo, en stierf. Hilda moest

het allemaal maar regelen; hij zat ondergedoken, hij kon er niets aan doen. Het mens - nog kort geleden die charmante vrouw van hoge Duitse afkomst - werd begraven, dat kostte verdomme nog geld; en tenslotte was er geen verhelpen meer aan, hij moest zijn schuilplaats uit en ze liepen een nacht met zware koffers, zich soms achter bomen of struiken verbergend wanneer er op de weg iets bewoog - maar dat alles was al heel lang geleden - en ach, het had wel een zekere ironie dat ze een lift kregen in een vrachtwagen van het Amerikaanse leger, vol suffice, nog halfdronken soldaten die terugkeerden van hun leave, en dat ze zo dan Duitsland binnenreden, een gehavend, doodmoe, gebroken Duitsland, waar maar heel langzaam wat hulpverlening op gang kwam voor de duizenden of miljoenen ontheemde zwervers als zij; een land van ruïnes waar het lachen vergaan was. Ach, hij had eigenlijk nog geluk gehad. In Weckeback - waar het kasteel achtereenvolgens kazerne, gevangenis en vesting was geweest, waarna het in brokken was geschoten - trof hij Muti in tranen, steeds maar in tranen, ze wist zelf niet goed meer waarom, en Vati als een nee-schuddende oude man die het allemaal niet gewenst had; maar Vati's naam als gewezen Centrum-stemmer had hier en daar nog een goede, zij het vage, klank, en dat hielp hem aan zijn eenvoudige post te Oltdorff, zonder dat er te veel vragen werden gesteld, en nog voordat de heksenjacht in volle hevigheid uitbarstte. Feitelijk had hij het daar nog niet zo kwaad, ach, nee. Op Hilda lette hij niet bijzonder, zij kookte de kool en stopte zijn sokken; zoveel mensen hadden na het eerste begin niet veel lichamenlijk verkeer meer met elkaar, daar maakte men zich geen zorgen over; zij was zwijgzaam, dat was gemakkelijk; en als ze dan verder maar zuinig en netjes was... Het werk was niet vermoeiend. Elke dag een glaasje bier in het buurtcafé. Een avondje in de week kegelen met vrienden. Het moest allemaal een beetje eenvoudig, maar dank zij overleg en oppassendheid schoten er op de duur toch een televisietoestel en een tweehands Volkswagen op over. Hij begon boeken te lezen over glorierijke tijden, zoals hij die zelf nooit had meegemaakt. Een slecht leven was het niet, ach nee. Rustig. Wat kon hem die foto schelen? Een jodenjongen van lang geleden - als zij dat nu aardig vond; voor hem was het immers

allemaal al verleden, voorbij, verzonken in de diepe put van de tijd.

Ach, had dat zo niet kunnen blijven? Maar daar had hij dan in de krant moeten lezen over de Gottlieb, die zo geloofd en geëerd werd, daar had hij zich tot ergernis laten brengen en toen was de altijd stille Hilda plotseling levendig geworden; ze wist ineens veel van Ierland en wilde er heen, en ze zette hem er toe op Gottlieb te bezoeken met de mededeling dat hij zich alles herinnerde...

Waarom eigenlijk? Waarom, in Godsnaam?

Daar lag hij nu, als man van middelbare leeftijd, oudere man eigenlijk al, slapeloos in de nacht; op vreemde bodem, ver van het lieve vaderland, uitkijkend naar een vreemde, bespookte toren onder vreemde hemel, gekweld door zorgen die hij alleen, geheel alleen, moest dragen. Het is eenzaam, 's nachts wakker te zijn. Maar Hilda sliep niet; ze was te stil, te roerloos, alsof ze haar adem inhield, hij kende dat van haar. En het huis was stil - geen geschuifel van kleine voeten, de Quatsch - maar te stil, alsof het op iets wachtte.

Verdomd, en verdomd nogmaals. Hij haalde zich de waanzinnigste zaken in het hoofd; dat doet de bezorgde man die 's nachts wakker ligt. Maar waarom - de gedachte liet hem niet meer los - waarom had Hilda er plotseling zo op aangedrongen dat ze naar Ierland zouden gaan, dat hij Gottlieb... nu ja, onder een zekere druk zette? Waarom? En dan Gottlieb met die vreemde rekening... Had hij het misschien goed gezien, was Gottlieb uit op zijn ondergang, met geraffineerde behoedzaamheid bewerkstelligd? Was het mogelijk dat die lompentroep, de plaatselijke bevolking - de zingende, hinderlijke politieman, het onberekenbare werkvolk van die zuipende makelaar, de vogelverschrikker van een boer die zijn land stal, de gladpratende priester - dat ze allemaal, op de een of andere manier, in dienst waren van Gottlieb, met hem heulden, met die geloofde en geëerde fabrieksdirecteur en landeigenaar? Onzin, verdomd en dichtgenaaid, dat was vervolgingswaanzin. Maar het leek er toch op - het was anders toch niet logisch dat letterlijk álles en iedereen tegen hem zou zijn? En Hilda dan - Hilda met haar praatjes over klein volk, en vogels, en spoken; zij die naar Ierland had gewild en hem aan-

zette naar Gottlieb te gaan... en herinnerde hij het zich niet, had zij zich niet, heel vroeger toen, door diezelfde Gottlieb het hof laten maken? Mijn God! Hij vloog overeind met zo'n schok dat er iets van het nachtkastje afviel. Mijn God! Gottlieb en Hilda! Gottlieb en Joni, toen! Het was een val, een voor hem opgestelde val; en zij had het portret van die vervloekte jood juist vanavond daar weer opgesteld opdat hij het zou zien, en herinnerd zou worden, en zou begrijpen waar het allemaal om ging. Maar dachten ze soms dat ze hem gek konden maken? Ha, neen! Hij was sterk. Hij was de oorlog doorgekomen, hij had verschrikkelijker dingen meegemaakt dan deze onzin. Hij zou hun tonen! En daarmee stapte hij vastberaden het bed uit - er kraakte iets, pijnlijk, onder zijn blote voeten, maar hij lette er niet op - vond op de tast de schoorsteen, greep de verdomde foto, brak splinterend de lijst en het glas zodat er bloed kwam aan zijn handen, en verscheurde het ellendige ding voor eens en altijd in de allerkleinste snippers.

Ha! Hij zou hun tonen! Nu kon hij slapen.

Die avond was geen werkelijk grote avond in Brandon's Bar; achteraf wel een avond om te onthouden; maar groot? Nee. Dat groepje mannen waarop de welvaart en de veiligheid van Perthmoore rustten waren er wel weer heen gegaan, op voeten die de richting kozen zonder orders van de hersenen te krijgen; de vrouwen heersen thuis, ze brengen kinderen naar bed, en stappen dan nog eventjes naar haar van hiernaast, met de grootmoeder, om er samen naar het geflikker van de telly te staren, intussen zacht fluisterend over dat soort ontplofbare kleinigheden waar vrouwen zich mee bezighouden, terwijl ze (probeer maar niet om ons iets wijs te maken) een drupje nemen van de port of sherry uit hun eigen, anders steeds onvindbare, fles; en de jonge mannen, de zonen, waar de ervaren vaders graag een wijze les aan hadden willen geven, waren allang op hun motorfietsen of in hun opgelapte autootjes gesprongen om naar hun eigen parties toe te gaan, desnoods wel helemaal naar de grote stad (voor zover die zonen niet allang in Engeland waren om er het vele geld te verdienen en het oude land te vergeten); nou, dan, een man treedt dus naar waar zijn vrienden zijn en waar zijn dorst

gelest wordt met menig goed verhaal, een enkele herinnering, een beetje wijsheid, en met zindelijke drank. Maar terwijl dan soms zo'n avond heel de dag, ja, heel het leven haast, te boven gaat - al is het maar in aangename samenzang - werd deze keer zo'n top niet werkelijk bereikt.

Eerst kwam dat omdat die man Rafferty daar zat. Hij bleef er veel te lang en dronk drie whisky's en zocht op luide toon gespreksgenoten. Dat was hinderlijk. Van Rafferty had je geen last zolang hij maar op zijn solicitorskantoor zat en daar Hodgson, de gekochte slaaf, een Engelsman, het werk voor zich liet doen. Maar Rafferty's drinkgelegenheid was drie mijl verderop de weg, bij Lahunt's, waar er meer kwamen van zijn soort; daar lagen kleedjes op de tafels en er stonden kleine lampjes met zacht licht, en daar werd door mannen in tweed gesproken over wat er niet deugde in het land; verder los van Engeland, zeiden ze daar, hereniging met Ulster, geen stemrecht voor de protestanten, de joden er uit, en dergelijke dingen. Wanneer Rafferty dus spreken wilde, dan was Lahunt's de plek voor hem - maar neen, hij wilde vrienden werven, hij wilde misschien nog wel eens gekozen worden in de Dail, en dus kwam hij dan soms bij Brendan's en probeerde zich aangenaam te maken; o, ja, wanneer je ook maar even met hem in gesprek trad kreeg je een whisky van hem aangeboden en was dan verplicht te blijven luisteren, alsof er niets belangrijkers te bespreken viel. Dus zolang Rafferty er was bleef iedereen zwijgend in zijn glas staren, veilig in de schaduw van eigen hoed of pet, terwijl het luid gepraat, gerochel en gespuw van de solicitor de stilte vulden, met geen andere ruggesteun dan soms een 'ja, mr Rafferty,' of 'nee, mr Rafferty,' van Brendan, die niet anders kon, maar het te druk had met zijn werk om een goed gehoor te vormen. En het duurde tot na zijn derde whisky voordat Rafferty eindelijk hinkend naar de deur ging. 'Wel, dan, beste vrienden,' zei hij daar, 'tot de volgende keer, dan moeten we toch eens een echte gezellige bijeenkomst hebben, misschien heb ik dan meer tijd. Arwg...' waarop hij spuwde en verdween, waarschijnlijk naar Lahunt's. Maar het had dan toch maar een stuk van de avond gekost.

'En dat stijve been van hem, dat is niet echt,' zei Seamus

Monk. ‘Hij zegt dat hij het uit de Spaanse burgeroorlog heeft, toen hij voor Franco vocht; ja, ik herinner me hoe hij toen thuiskwam, een en al glimlach en glorie, en zeer goed ter been. Maar ja, nadat iedereen hem toegedronken had, wel, toen daalde de belangstelling, je weet hoe dat gaat, we kenden zijn verhalen wel; nu dan, toen liep hij op een dag wat kreupel, en hij zei dat hij aan de granaatsplinter in zijn dij kon voelen of er regen kwam. Dat was het eerste wat we van een granaatsplinter hoorden; maar het laatste niet, o neen; we horen er van tot op de huidige dag.’

‘Daar heeft hij dan toen aan de kant van de moffen gevochten,’ sprak Dermot Ryan duister, ‘en mijn vader, Sean Ryan zaliger, die in veertien-achttien sergeant was in Frankrijk, die was daar zeer op tegen.’

‘Toch hadden we zonder de moffen en die oorlog onze vrijheid en onze republiek misschien niet gekregen,’ zei Tommy Driscoll, die nu eenmaal moeilijk buiten de politiek kon blijven; maar hij hoorde nog tijdig de gevaarlijke stilte die op zijn woorden volgden, en bestelde dus haastig nog een glas, wat altijd een verzoenend gebaar is.

Lorcan Murphy kwam hem te hulp: ‘De moffen kunnen het niet helpen, die zijn nu eenmaal zo. En flink zijn ze, harde werkers, dat is zeker. We kunnen ze maar beter te vriend houden. Let op wat er tegenwoordig gebeurt; ze brengen hier welvaart in het land. Denk eens aan die reusachtige fabriek daar in Limerick, de Metal and Appliance; veel Duitsers werken daar, mensen die van aanpakken weten, en die verteren hier hun geld. En veel van onze eigen jonge mensen hebben er ook een werkkring gevonden.’

‘Dat is dan wel enigszins waar,’ gaf Dermot Ryan toe; ‘mijn neef, de jonge Terence Ryan, de zoon van mijn oom Kenneth zaliger, die werkt er. Wel, hij wilde voor niet zoveel deugen; hij had nooit veel zin, je weet wat ik bedoel, dus we hebben er maar een boekhouder van gemaakt met twee jaar cursus van de Business and Secretarial School. Maar, zegt hij, dat boekhouden dat ze daar in Limerick doen, bij die moffen, dat is geen boekhouden, dat gaat met machines. Je slaat een paar toetsen aan, je drukt op een paar knoppen, zegt hij, en - hups! daar springt een

hele rekening uit de machine. Dat is geen aardig boekhouden meer, zegt de jonge Terence, en dat doet me denken...'

'Neem nu eens onze eigen mof, Kraute,' opperde O'Reilly, diep onder zijn hoed en zonder nog partij te kiezen.

'Dat doet me er aan denken,' vervolgde Dermot Ryan, 'dat moffen geen gevoel hebben voor poëzie. Toen ik die Kraute vertelde wat mijn grootvader de jonge Kenneth Ryan, zaliger, mijn oom, toezong bij diens vertrek naar het bevrijdingsleger, toen wilde hij niet luisteren. "Oh, sons of Eire..."', zo begint het.'

'Wel ik weet het niet,' sprak O'Shaughnessy aarzelend. 'Ik weet toch niet of het juist is, een man alleen op poëzie te beoordelen. Ik geef toe, ik heb het nu ook meegemaakt - die Kraute is een heel vreemd iemand, koppig zou ik zeggen...'

'Onrustig,' meende Patrick Moynihann. 'Hij stuurt ons maar van het ene karwei naar het andere. Hij laat ons nooit eens gewoon in alle rust werken. Het zullen wel zenuwen zijn, denk je niet, Tony?'

'Zenuwen,' knikte Tony.

'Maar neem nu Mrs Kraute, daar valt geen hard woord over te zeggen,' hernam O'Shaughnessy. 'Dat is zo'n lieve vrouw als een vrouw maar lief kan zijn. Nu zeg ik, je moet een man toch ook beoordelen naar zijn vrouw, en niet alleen naar de poëzie, waarmee ik niets wil zeggen tegen je grootvader, Dermot, of tegen je oom Kenneth, die we allen zo goed gekend hebben.'

'Toen met die overval op de distilleerderij van Mike, toen was een kleine waarschuwing op zijn plaats geweest,' sprak Seamus Monk; maar zijn poging het gesprek in betere banen te leiden werd teniet gedaan door O'Reilly, die wrokkig zei:

'Die Kraute is een vreemde man, ah, hij schijnt mij niet te mogen.'

Hoewel dit nog geen hartverwarmend samenzijn was, bestond er nu een mogelijkheid op meningsverschil, en later misschien zelfs handgemeen, wat er toch nog een grote avond van had kunnen maken; maar op dit ogenblik verkoos Vader Kelly het lokaal te betreden, en dat maakte er natuurlijk een einde aan. Dat Brendan zich haastte, de priester een door het huis aangeboden whisky voor te zetten, kon de ingevallen stilte niet opheffen.

Het was wat eigenaardig gesteld met Vader Kelly's barbezoek.

Hij kwam maar zelden; niet omdat hij tegen een matig drankgebruik was, en ook niet omdat hij de gelegenheid beneden zijn waardigheid achtte - hij was zelf zowel matig drinker als nederig priester - maar hij was zich er van bewust dat velen geneigd zijn zich in aanwezigheid van een geestelijke enigszins in te tomen, en te gaan zoeken naar een onderwerp van gesprek dat de Knecht Gods aangenaam stemt, en dat er dan drukkende stilten als deze kunnen ontstaan. Hij kon het niet helpen dat, behalve op bruiloften en partijen, zijn kleed een zekere plechtigheid verspreidde, en daar wenste hij de goede gelovigen niet mee lastig te vallen in de schaarse uren dat zij zich konden ontspannen. Hij was een goedig en hartelijk man, hoewel niet geheel zonder strengheid. Hij wenste hen 's zondags bij de Mis te zien, op zijn minst eens in de twee weken of zo; hij nam geen genoegen met een enkel haastig opgedreund biechtje net voor Pasen; en hij was het van harte eens met het besluit van zijn Aartsbisschop, de simpele parochianen onkundig te laten van de Vaticaanse nieuwlichterij der laatste jaren. Hij wist dat hij ouderwets was. Hij was ook ouderwets genoeg om te geloven, dat de Kerk er onder andere is om de mensen gelukkig te houden; en hij vreesde een indruk van afkeuring, of, erger nog, van hovaardigheid te wekken wanneer hij zich nooit in de bar vertoonde. Vandaar zijn korte, en zeker niet regelmatige bezoeken. Men respecteerde hem daarom, maar tóch - dat hij juist nu kwam tekende de avond.

‘Ah. Hum. Wel. Uitstekende whisky, dank je, Brendan,’ zei hij. ‘En laat ik vooral het gesprek niet onderbreken.’

‘Nu dan. We hadden het,’ probeerde Dermot Ryan hoopvol, ‘over hoe mijn grootvader mijn oom Kenneth toezong, God hebbe hun beider zielen, toen de laatstgenoemde...’

O'Reilly zette stevig zijn glas neer en bestelde er nog een. ‘We hadden het over Kraute, onze mof,’ bekende hij kortaf; ‘dat is een vreemde man en ik ben bang dat hij mij niet mag. U weet daarvan, Vader Kelly.’

‘Ah, hum, ja. Wel. Je zult Doctor Krause bedoelen. Dat kan een aardig klein hotel worden, dat hij van Kilconlough Castle gaat maken. En er zou een goede betrekking kunnen zijn voor jouw Noleen.’

‘Mrs Krause heeft heel mooie plannen voor de tuin,’ zei O’Shaughnessy, terwijl hij Brendan verkapt beduidde - om de geestelijke niet te storen - dat hij nog iets zou gebruiken.

‘Maar hij,’ verklaarde Moynihann hoofdschuddend, ‘hij is een heel nerveuze man.’

‘Nerveus,’ beaamde Tony.

‘Hij schuwt de poëzie,’ zei Dermot Ryan. ‘En hij is bang voor die andere Duitsers, daar in Limerick. Daar heeft hij moeilijkheden mee, dus wat raad ik hem aan, als cliënt, als vriend zou ik bijna zeggen? Ga met ze praten, zei ik, als Duitsers onder elkaar, daar moet dan toch wel iets uit voortkomen, nietwaar? Maar neen. Hij wil dat ik een brief schrijf, met nagels en tanden, zoals hij dat noemt. Nu. Wel, ik heb dat even laten rusten. Ik dacht, misschien bel ik mijn neef wel eens even op, Terence, die boekhouder is geworden daar. Als dan die Duitsers onderling niet rustig kunnen spreken, dan kunnen misschien Terence en ik, als Ieren, en als volle neven...’

‘Ik geloof dat hij mij niet graag mag,’ zei O’Reilly.

‘Wel. Nu, dan. Ja. Hum.’ Vader Kelly keek rond en zag dat de Duitser hen dwars zat. Wel; hem ook. Doctor Krause was niet een van zijn kudde, maar toch een man in zijn omgeving die hij de hand had geschud, een medemens; en dan niet eens een protestant, maar een afvallige - ah; de eenzaamheid van zo’n man, de troosteloosheid van zo’n leven zonder doel of licht; als een dier in een duistere tunnel die nergens heen leidt. ‘Mijne vrienden,’ zei hij langzaam. Hij onderbrak zichzelf om van zijn glas te nippen en in de stilte duidelijk te laten worden dat hij iets belangrijks te zeggen had: ‘Mijne vrienden, ik bid voor hem. De arme man verkeert in geestelijke nood. Ik bid voor hem. Wij moeten allen goed zijn voor die arme man.’

‘Ah?’ zeiden ze.

Ach, het was dan weer ochtend. Moe van slaap en dromen wist hij dat het ochtend was, ja ja, aufwachen, wake up, up, up uit die bruine gang waarvan hij wist dat het een droom was, in zijn dof gehoor nog de stem, snerpend, van Oberstandartenführer Gottlieb; ‘Schnell, Mensch, los!’ , ook droom, droom; ochtend, nieuwe dag - aufwachen - en nog even, in dat moeras waaruit

hij boven kwam, Vati's trillende knevel (het bijbehorende gezicht al opgelost in de verloren slaap): 'Männer maulen nicht...' en weg was het. Ochtend. Ziek was hij, met een zwaar hoofd en een rottige smaak in zijn mond alsof hij de hele nacht uit slempen was geweest; maar daglicht stak rood door zijn oogleden heen, hij was wakker, dat leed geen twijfel; met pijn hoorde hij van ver onder zich (uit de hal, zeker) het blikken geluid van een transistorradio - 'Yellow Submarine', tweestemmig meegezongen. Ergernis, meteen weer ergernis. Hij rukte zich de dichtgeplakte ogen open en wilde overeind schieten, en kon toen ineens niets meer, voelde zelfs dat beetje wil dat de ergernis hem gegeven had wegebben; want tegenover hem aan het voeteneinde van het bed stond Hilda hem aan te kijken met die koude, oplettende blik.

'Wat is er?' wilde hij vragen, maar zijn mond liet alleen een muf geluid los, alsof er schimmel in groeide. Ze bleef kijken, zo'n koude, oplettende blik, met ogen die lichter waren geworden sinds de eerste ontmoeting. Ach, wat. Meer dan twintig jaar. 'Yellow Submarine'; om dol te worden. En ze keek. Terugzakken, ogen sluiten, slapen? Dat kon toch niet. Doctor Krause, kasteelbezitter. 'Yellow Submarine' ... Moynihann en Tony aan het werk, nu al? Hij moest zich verslapen hebben.

Opnieuw bracht hij een muf geluid voort, en Hilda, die hem bleef bezien - dat was geen gewoon aankijken - sprak eindelijk: 'Ik dacht dat ik je maar moest wekken. Moynihann en Tony zijn een uur eerder gekomen dan anders en al aan het werk, en in de keuken zit O'Shaughnessy; die wil je spreken.'

Ach, mijn God, weer een dag, en zorgen. Waarom keek ze hem zo aan? Hoe had ze hem gewekt? Alleen maar door te kijken? Zo had ze niet meer gekeken sinds... O, vervloekt, zijn kop was zwaar en deed pijn, een geduldige, doffe pijn. Hij had nachtmerries gehad. Ze moest, verdomd nogmaals, ophouden hem aan te kijken, maar zijn bevel daartoe werd een toonloos gemummel. Gebit. Hij tastte naar het nachtkastje en vond niets. Een dikke man in verfrommelde pyjama, die niet spreken kon, onder die oplettende blik; een oudere man met een stinkende mist in zijn kop, zo hulpeloos. Ze keek anders nooit meer naar hem, ze vermeed het hem te zien; alleen achter gordijnen door

het venster wanneer hij buiten liep, als ze dacht dat hij het niet merkte. Ze had hem niet meer aangezien sinds... sinds de keer dat ze kaalgeschoren de kelder binnen wankelde; sindsdien had ze haar blikken afgewend. Waarom dan, nu?

‘Je gebit ligt daar.’ Ze wees naar de grond, waar het leeggelopen glas lag, met daarnaast het boven- en ondergebit, beide onder een zware voetstap in tweeën gebroken. Te versuft van ontzetting om te denken, zat hij er een tijdlang naar te staren, een hulpeloze oudere man, en voelde zich zonder verweer of waardigheid. Er zou wel een tandarts of zoiets zijn in Perthmoore, maar, o, God, hij was er te moe voor; lieve Heer God, wat had hij gedaan om het zo te verdienen?

‘Je hebt Joni kapot gemaakt.’

Van schrik vond hij een stem: ‘Nee, niet ik!’ - een tandeloze stem - ‘Niet ik! Dat was Gottlieb! Ik ben eerlijk, ik houd mijn beloften! Gottlieb!’

De onrechtvaardigheid... Hij richtte zijn zielige, hulpzoekende oude ogen wat hoger, naar haar toe, en zag, te laat, de vergeten snippers van de foto in haar hand, en begreep, te laat, wat hij gezegd had; te laat. Haar ogen bleven onbeweeglijk op hem gevestigd, maar toen de betekenis van zijn bange, suffe woorden tot haar doordrong opende haar mond zich langzaam tot een donker, liploos hol; hij keek niet meer, hij wist niet of die kreet van haar een lach was of een gil, hij staaarde naar zijn gebroken gebit tot hij zeker wist dat zij de kamer uit was gegaan.

O'Shaughnessy, in de keuken, begon rusteloos te worden. Wel, hij had geen klachten, dat niet; hij kon hier door het venster zien wat een stralende ochtend het was, en hoe al dat Ierse groen na een regenbuitje weer stond te fonkelen in de zon; ah, the top of the morning. En, wel, hij had zijn sigaartje uit de kleine doos op de tafel genomen en goed-proevend opgerookt, en Mrs Kraute, lief als altijd, had hem een kop koffie geschonken... nu, een beetje stil was zij. O ja, een wakkere vrijgezel ziet vaak beter dan de gehuwde man wanneer vrouwen zo'n beetje stil zijn, dan is er iets, en dus had hij getracht haar op te vrolijken door haar, dwars tegen die (bah) blikmuziek van de Submarine in, een leuke kleine ballade toe te zingen: ‘t Was late in

the night at Finnigan's wake, there were weeping and prayer, and whisky and cake...' maar, ah, toen zei ze: 'Nee, nu niet, alstublieft, Mr O'Shaughnessy, maar nu niet, en neem me niet kwalijk...' en zo ging ze de keuken uit; en nu wachtte hij hier maar, en wachtte, en wel, hij had het niet slecht, maar hij had haar naar boven horen gaan en later weer naar beneden horen komen, en door het venster gezien hoe ze langs de achterdeur naar buiten ging en daar om de heesters heen, en weg was; een poosje daarna zag hij Kraute-zelf, in een loden jas en met zijn hoed op alsof hij koud weer verwachtte, diezelfde achterdeur uitkomen en een andere kant uitgaan - en nu zat hij hier, met zijn prachtig nieuws; hij kwam goed nieuws brengen, de ochtend had vanaf het opstaan tegen hem gelachen (ondanks dat wat drukkende gevoel tussen de ogen dat het laatste, toch waarachtig niet onvoorzichtige, glas van gisteravond hem gegeven had) want hij had goed nieuws te brengen; en nu was er niemand die er naar luisteren wilde. Wel, wat te doen? Hij was niet voor niets al zoveel jaren wakker vrijgezel, en garda, hij begreep wel dat er ongenoegen was in het gezin; en in geval van ongenoegen bestaan er voor goed nieuws twee mogelijkheden. Is het ongenoegen klein, dan wordt het door het goede nieuws vergeten. Dat is mooi. Maar is het ongenoegen groot, dan wordt het goede nieuws maar nauwelijks gehoord; en dat is niet zo mooi, vooral niet voor de blijde brenger.

O'Shaughnessy vroeg zich af, of hij nog wachten zou, en of hij zich intussen een tweede kop koffie zou inschenken, en begon juist te besluiten dat hij dit maar moest doen (misschien loste het ongenoegen zich vanzelf wel weer op), toen er een nieuwe voetstap door de hal galmde, en er op de deur geklopt werd, en niemand anders dan Dermot Ryan, de makelaar, voor hem stond.

'Ah, het beste van de morgen voor jou,' zei O'Shaughnessy, 'en is het geen schitterende dag?'

'Dat is het zeker,' antwoordde Ryan ernstig. 'Zo'n ochtend doet me denken aan een klein lied van mijn grootvader zaliger, dat nog wel eens op singsongs gehoord wordt: "Oh, morning, so brilliant-bright born..." Een poëet, dat was mijn grootvader. Je moet dat zó horen; de klank van morning tegenover born, en

dan die drie b's daartussen...'

'Ik ben zelf geen slecht beoordelaar van poëzie,' zei O'Shaughnessy waardig, met een oog op de koffiepote.

'Nu, dan. Maar die Kraute, die heeft daar moeite mee. Waar is Kraute? Ik heb een zakelijk gesprek met hem te voeren, over een belangrijke aangelegenheid. Ik heb goed nieuws voor hem.'

'Jij ook al?' vroeg O'Shaughnessy. 'Ga dan zitten en vertel me, terwijl ik je een kop koffie schenk; dat vindt Mrs Kraute wel goed - een lieve vrouw, al was ze wat stil vanochtend.'

God zij dank voor de duisternis, God zij dank dat hij alleen was, God zij dank voor de stilte. Geen zwakzinnige politiemann hier, noch de rijmelende makelaar met de onbetaalbare rekeningen, en - o! - ook niet die halfzachte arbeiders met hun schelle gele onderzeeboot. Stilte, stilte, God zij dank. (Alleen de zwarte vogels natuurlijk, maar daaraan heeft men zich gewend.) Onderzeeboot. U-boot. Onhoorbaar onder de oceaan, in de duisternis een prooi besluipend, en dan na een enkel ogenblik van hels geweld weer duisternis, en stilte. Het was alles de schuld van Gottlieb. Wanneer hij dan toen als jonge man zonder Gottlieb zijn keuze had moeten doen - want ach, hij was jong, het vaderland riep, hij moest toch wel in die oorlog betrokken raken - zonder Gottlieb dus, dan had hij misschien wel de de U-boot gekozen, zelfs niet in administratieve hoedanigheid; zijn zwakke voeten hadden dan niet geteld, maar wel zijn liefde voor de duisternis en stilte, en die grote besluitvaardigheid die hij waarachtig toch bewezen had in enkele beslissende momenten. Ach, hoe anders toch was het hem dan vergaan. Later geen vragen, geen last, misschien zelfs een klein pensioen, een goede positie voor Doctor Krause, de Rechtsanwalt, een net huis, een nette vrouw - geen Hilda; ja ja, het was alles toch de schuld van Gottlieb. En dat hij dan vannacht was opgestaan en zijn gebit kapot getrapt had (zichzelf sprakeloos gemaakt had) om het portret van die vervloekte jodenjongen voor eens en altijd te vernietigen... het was de schuld van Gottlieb. Gottlieb en Joni, Gottlieb en Hilda, Gottlieb met de onbetaalbare rekeningen, de samenzwering met de lompentroep der inboorlingen...

Neen, neen, wees kalm nu. Het is hier veilig, het is hier stil

(alleen die vogels, maar die hoeft men niet te horen); nu niet beven, niet pruilen; kalm de zaken overleggen. Dit was een kelder zoals hij zich die altijd al gewenst had, met een nooduitgang. Hier in alle rust moest hij de zaken onder ogen zien; hij had zich toch door zwaardere omstandigheden heen geslagen. Hij was een intellectueel, en een koel denker, onthoud dat goed. Paranoia, dementia, vervolgingsvrees, ruimtevrees; dat was hem alles vreemd, dat had hij toch bewezen. Had hij niet zelfs - ha-ha - hoe lang geleden? ergens? zichzelf heel koel geanalyseerd, zijn kelderzucht kalmweg verklaard zodat die niet meer ziekelijk was, alleen maar een normaal verlangen om alleen te zijn en de zaken eens rustig te overleggen, in weldadige duisternis, en stilte? Nu ja, die vogels. Men went daaraan. Een zonderling geluid, toch. Men kon het niet verstaan. Het jubelen van de leeuwerik in de zomerse hemel, dat wel, ja; het zoete roepen van de merel in de voorjaarsstemming; ach, liefdesverlangen, nooit schoner vertolkt. Maar dat rauwe krassen hier hoog boven hem, van die dwarrelende zwarte beesten, zonder betekenis of zin... 'alsof de doden...' had Hilda gezegd... maar neen! vervloekt nogmaals, dat had zij niet gezegd, dat was hij, hij-zelf, met dichterlijke aanleg, die dat zo gedacht had, een enkel dromerig moment. Of had zij het gezegd, zijn gedachten geraden, een gedachte in zijn hoofd geplant, zoals zij hem kleine voetstappen had laten horen, en nachtelijke wiekslagen - zoals zij heulde met die leegloperstroep, en met Gottlieb, en juist toen de tijd daar rijp voor was Joni's portret had neergezet, voor hem om aan te zien? Alsof de doden nog eens spreken mochten...

Hij begon op te staan, maar dwong zich weer tot zitten. Rustig nu. Hij trilde. Om Godswil, als hij nu zelfs in de kelder geen veiligheid meer vond...

Rustig nu. Waar is de koele, klare, zelfbewuste Krause, die kalm zijn beslissingen neemt en meester is van elke situatie? Denk kalm. Er is niets gebeurd. Gebit gebroken, dat is binnen een dag weer gerepareerd. En waarom gebroken? Wel, hij ging enigszins driftig te werk toen hij besloten had voor eens en voor altijd die foto te vernietigen, en daarmee dan de vloek die er aan verbonden was. Ach, de Hemel wist; hij was een eerlijk man, en hij had niet zijn woord gebroken, en al het andere was inbeel-

ding. Dus rustig (en luister niet meer naar de vogels; men went daar immers aan).

Nadat O'Shaughnessy vernomen had wat Dermot Ryan kwam vertellen, wist hij dat het goede nieuws nu gróót goed nieuws geworden was, ruim voldoende om elk huiselijk ongenoegen weg te vagen; en dus ging hij op zoek naar Mrs Kraute. Hij vond haar waar hij het wel gedacht had, achter de bessestruiken, zo'n beschut stil plekje, waar de soms zonderling gevormde en getinte blaadjes van de door haar uitgezette kruiden, nog pril, boven de aarde kwamen. Daar lag ze op haar knieën, met de rug naar hem toe, en hij had al vrolijk geroepen: 'Nou, dan, Mrs Kraute, luister...' voordat hij zag dat haar schouders schokten. 'O, vergeef me,' zei hij ongelukkig.

'Het geeft niet, O'Shaughnessy.'

'Ah, maar de tranen van een vrouw zijn haar eigendom, als haar kuisheid en haar hart; vaak heeft ze alleen de tranen over, en die kan ze niet met ieder delen.'

Ze keek hem even over haar schouder aan, en hij zag dat haar gezicht wel bleek was, en haar mond heel dun, alsof ze pijn had, maar haar ogen waren licht en traanloos. Ah, welke man zal ooit een vrouw begrijpen?

'Je bent een goede man, O'Shaughnessy. Ik vind je aardig.'

'Nu, dát,' zei hij opmonterend, 'dat is een van de vriendelijkste dingen die in lang tegen mij gezegd zijn; waarachtig, dat was een lief woord.'

Ze wendde zich weer af, en daar stond hij dan in de stilte die hem zei dat hij maar beter gaan kon; en zo'n wenk zou zelfs hij als vrijgezel en garda wel gevolgd hebben, als hij niet dat dubbele goede nieuws te brengen had, waartegen elk ongenoegen moest verbleken. Hij zette zich dus schrap, schraapte zijn keel, keek naar de lucht, en begon: 'Wel, dan, ik zou dit alles Mr Kraute moeten vertellen, maar die is uitgegaan; en bovendien, omdat dit zulk goed nieuws is, ik dacht, wel, dat zal Mrs Kraute aardig vinden om haar eigen goede man te zeggen. Het kan soms zo eigenaardig gaan in het leven, nietwaar; dan hebben wij zorgen en alles loopt tegen, en een lange, lange tijd is het bestaan erg moeilijk - en dan ineens... ah, het zal wel zijn dat de

lieve God zich ons ineens herinnert tussen al zijn drukke bezigheden... dan ineens, dan klaart alles op, en alles is in orde. Neem nu eens Patrick Moynihann en Tony, die flinke werkers; ik heb net met ze gesproken, want bij hun lelijke muziek zijn zij druk bezig alsof er goud aan te verdienen is; en ja, dat is dan zo gegaan dat Patrick gisteren bij Paddy wat tabak ging kopen en daar, bij Paddy dus, daar valt zijn oog ineens op de kalender. Toevallig, natuurlijk, want wat heeft zo'n man voor reden om kalenders te bestuderen? Maar daar zag hij dan ineens dat de tijd niet stilstaat. Men vergeet dat soms. Men denkt toch meestal; morgen is er weer een dag. Maar daar kreeg me die Patrick ineens een schok. Lieve Moeder Gods, de dagen vliegen, en we kunnen beter wat opschieten, anders krijgt Mr Kraute, die goede man, zijn aardig hotel niet klaar voordat de gasten komen. Vandaar dus. Hij en Tony zullen nu elke dag een uurtje eerder opstaan, en desnoods gaan ze voortaan een uur later naar huis; maar gezworen hebben ze dat het karwei op tijd gereed zal zijn, en Paddy geeft hun dagelijks de datum op, en een eed is voor een Ier heilig. Maar ah; wacht; dat is nog lang niet alles. Want zo heel toevallig hadden we gisteravond ook een bestuursvergadering van de Vereniging tot Behoud van Perthmoore's Oudheden, in Brendan's achterkamer na de sluitingstijd, met Tommy Driscoll als de voorzitter, en Lorcan heeft daarbij nog schitterend gesproken. En daar is toen het besluit genomen, luister goed, om Doctor Kraute te benoemen tot ons erelid! Ja, hemzelf, die goede man, wie anders? Als eigenaar van Dairmuid's Tower natuurlijk. En toen is er besloten geworden een aanbeveling te doen bij de County Council dat die lelijke nieuwe deur van Dairmuid's Tower af moet; dat is een ontsiering van een oudheid, en voor de veiligheid is hij ook overbodig, want, zoals ik op de vergadering heb mogen opmerken, Mr Kraute houdt wel de wacht, en anders Mrs Kraute wel, die lieve vrouw, die kijken wel uit dat onze onschuldige kinderen niet in die lelijke tunnel verdwalen. Ja, zeker, zo is dat alles besloten, en ik kwam Doctor Kraute feliciteren, maar aardiger nog is het als uzelf hem dat goede nieuws gaat vertellen. En zeg hem er dan bij... ah, dat is zo merkwaardig! Want wie zal ik dan ontmoeten, deze zelfde ochtend nog? Wel, Dermot Ryan, de makelaar, al vroeg op weg

om Mr Kraute een belangrijke mededeling te doen; dus wat zeg ik? Ik zeg: Dermot, mijn goede man, ik heb Mr Kraute over gewichtige zaken te spreken, dus vertel het mij maar, dat spaart dan weer veel moeite, nietwaar? En zo is het dan gebleken, dat Dermot een telefoongesprek heeft gevoerd met zijn neef, Terence... ah, die Terence; een aardige man met een goede tenor, maar, wel, niet een erg werkzaam iemand; ze hebben er dan ook maar een boekhouder van gemaakt, en dat bleek een gelukkig zet, want nu heeft hij een betrekking bij de Limerick Metal and Appliance. Maar hoe lang nog? Dat vraagt men zich af. Want die Duitsers daar houden niet boek door dingen in boeken te schrijven, neen; ze hebben grote machines, en je drukt op een paar knoppen en draait aan een zwengel, en dan is het gebeurd. Nu, dan. Die Terence, die is daar niet mee vertrouwd, die heeft het heel anders geleerd; en zo is hij dan nu, vertelt Dermot mij, bij zijn chef geroepen omdat hij, door verkeerd aan de zwengel te draaien, of zo, in tien dagen tijd honderdnegenentwintig rekeningen heeft opgesteld, de een te hoog, de ander te laag, maar niet één goed, en verscheidene klanten van de Metal and Appliance zijn daar niet over te spreken. Ah, neen. Die chef ook niet, een strenge Duitser. Die machines zijn kostbaar, zegt deze, maar in Duitsland kunnen zelfs kleine kinderen er onberispelijke rekeningen mee maken. Een wonderlijk volk, het Duitse, en daarmee wil ik niets aanstootgevends zeggen. Wel, Dermot tobt er over dat dit misverstand Terence de aardige betrekking kan kosten, en wat dán weer met de man te doen? Een volle neef en een goede tenor, maar... ah, ik dwaal af; wat Dermot ook te weten kwam, ja, ik geloof dat dit zelfs de reden was waarom hij opbelde - wat hij te weten kwam, dat was dat één van die honderdnegenentwintig rekeningen van Mr Kraute was, en die viel per ongeluk, door die zwengel, of door de knoppen, tweemaal te hoog uit. Ah, ik dacht, Mr Kraute zal het prettig vinden dat te horen, misschien heeft de aardige man zich al zorgen gemaakt. En ik dacht, wel, hij is uitgegaan, maar misschien weet Mrs Kraute hem te vinden, en dan zal zij het prettig vinden hem te kunnen zeggen hoe alles toch zich soms ten goede keert...'

Hij wendde zijn ogen weer af van een monumentale wolkenstapel in de blauwe lucht en zag, een beetje teleurgesteld, dat

ze nog steeds met haar rug naar hem toe op haar knieën lag. Nu ja, haar schouders schokten tenminste niet meer. En toen hij nog een beetje wachtte stond zij op en wendde zich naar hem toe, en glimlachte: ‘Dank je, O’Shaughnessy. Dat moet ik eigenlijk die aardige man laten weten; hoe alles toch zich soms ten goede keert...’

Daarmee liet ze hem alleen, en de vreugde was uit de dag. Die glimlach van haar, zo zonder vrolijkheid, zelfs zonder vriendelijkheid, die beklemde hem. Het is goed, beseft men soms, om dan toch maar vrijgezel te blijven, maar dat laatste glas had hij gisteravond niet moeten nemen; en na die glimlach verbaasde het hem niets, dat de wol kentoren voor de zon schoof en hem in schaduw dompelde.

Wanneer je maar heel rustig denkt, zo veilig geborgen in de duisternis, dan wordt de kernvraag klaar. Hij was, dat wilde hij eerlijk erkennen, even in de paniek geraakt, hoogst onverstandig, maar zo menselijk, dat kon toch een ieder gebeuren. Nu met de heldere gedachten kon hij zien wat het kernpunt van deze stoornis was geweest; hij had zich daar bij het ontwaken versproken. Hoe durft zo'n vrouwspersoon het wel, haar echtgenoot - een man met zorgen en verantwoordelijkheden - onmiddellijk bij het ontwaken scherp aan te zien, en toe te spreken op verwijtende toon? Zo was hem dan in een enkel onbewaakt moment ontvallen wat hij bijna twintig jaar maar beter had geacht te verzwijgen; de Joni was kapot. Niet alleen de foto, nee, de Joni zelf.

En laat ons dat nu eerlijk en nuchter beschouwen; het was niet zijn schuld geweest. Nee; in het huwelijkscontract had hij het op zich genomen de Joni in veiligheid te brengen, naar Zwitserland, en hij was een man van eer, hij had niets nagelaten om dit doel te bereiken, hij had er grote gevaren voor gelopen, hij was bereid geweest nog meer te doen; en in enkele helse ogenblikken was zijn gehele omzichtige plan vernietigd, en die jongen er bij. Ach, een zware last was dit geweest, maar hij had met grote tegenwoordigheid van geest onmiddellijk besloten dat hij dit Hilda niet vertellen zou; hoe had hij dit kunnen verklaren, hoe zou zij van hem willen geloven dat het alles niet zijn schuld was? En

ach, daarna kwamen dagen met zo zware zorgen, ja ja, hij was sindsdien nooit meer zonder zorgen geweest, en zij spraken toch ook immers steeds minder samen; het werd immers steeds minder nodig het haar te vertellen, ook minder nodig er zelf aan te denken - hij had er in jaren niet meer aan gedacht, het was ook maar zo'n klein gebeuren in die godenschemering van de ineerstorting; en daarna leefde men heel eenvoudig voort als een klein ambtenaar, in stilte, en sprak niet meer over wat geweest was. En ware hij niet naar dit doorspookte land gekomen, hierheen gesleept door die verdomde Gottlieb, en gestuwd (hoe vreemd, een samenzwering, toch?) door Hilda - ach, misschien had hij er nooit meer aan gedacht. Maar hier in deze rust kon hij er, nu het moest, zonder zelfverwijten over denken. Hij was nog steeds een man van eer. Hij zou het alleen aan Hilda, die nieuwe, hekserige Hilda, nooit kunnen bewijzen.

Eén leugentje, niet meer, ten bestwil, dat was al wat hem ooit ten laste gelegd zou kunnen worden. Toen hij thuiskwam in de vroege ochtend na de nacht waarin hij Joni weg zou brengen, had hij gezegd, eenvoudig, manlijk: 'Het is gebeurd. Laat ons er niet meer over spreken'; en dát was toch geen leugen. Het was gebeurd, het was over, uit, endgültig. Maar daarna de kleine leugen; hij sliste, hij miste tanden, zijn mond bloedde nog (en dat was nooit meer goed gekomen), en eigenlijk mocht hij daar achteraf dankbaar om zijn want het leidde Hilda's aandacht af; hij had gezegd: 'Het is niets, een ongeval met die verdomde oude auto.' Ja, een kleine leugen, ten bestwil.

Hoe kon hij het Hilda bewijzen? Ach, hij had toch alles gedaan wat er nodig was, gedurende die late uren in die lege Ortskommandantur van Aardenbosch; een Ausweis voor de Joni als 'Techniker in Kriegswichtiger Stelle', een Marsbevel naar het buitenland, een paspoort, en hij had, God was zijn getuige, zelfs nog voor het geld gezorgd. Alles snel, zakelijk, doeltreffend; de jongen moest weg, er viel geen dag te verspelen. En zodra alles geregeld was nam hij zonder aarzelen het besluit; vandaag moet het gebeuren. En daar, en daar begon iets verkeerd te gaan, een kleinigheid.

O God, het was zo'n kleinigheid, maar toen hij eindelijk in de donkere ochtend thuiskwam, met bloedende mond, en gezegd

had dat het gebeurd was, toen verlangde hij deze Hilda niet meer (nu ja, tot later dat met háár gebeurd was, maar dat was iets anders); zo'n man van eer was hij.

En God, zo'n kleinigheid. Het was de auto. Volgens zijn schrandere plan zou hij die nacht (een kille, winderige Hollandse regennacht) met Joni een snelle rit maken over de lege wegen, naar Luik, in België. België was goed terrein, donker volk, minder joden, de bezetting minder politiek, meer militair. Daar ging een nachtelijke trein, twee keer overstappen, tot Bazel toe, met honderden buitenlandse arbeiders, en techniker, en kleine zakenlieden, en soldaten die op Urlaub gingen; dwars door Duitsland heen, maar als Joni zich onopvallend hield was hij onkwetsbaar, met zijn prachtige papieren. Het was heel eenvoudig, heel schrandere; alleen, hij had die auto nodig. Jawel, daarin moest hij controleposten en de grens passeren. En inmiddels was bij Arnhem gevochten, en Gottlieb was zijn chef geworden, en met Gottlieb deed hij alles samen, alleen dit niet. En ook dit had goed kunnen gelukken; de kalme, zelfverzekerde Doctor Krause had de overhand, die liet een eenvoudig woord tegen Gottlieb vallen; hij wilde even een nachtje over de grens voor boter, sigaretten en schnaps, dat hadden ze wel eens vaker gedaan, tegen de regels, maar geen probleem voor ons, officieren; dus kon hij die nacht even de DKW? En ja, Gottlieb vroeg ook wat rokerij voor hém mee te nemen; Gottlieb maakte een komische grap, vragend of Krause zijn jonge bruid wel alleen durfde laten zolang, terwijl toch hij, Ernst Gottlieb, in de buurt was; ja ja, meestal ernstig, maar soms een plagerige grappenmaker, dat was Ernst Gottlieb; en hij had zijn vulpen al losgeschroefd en boven het formulier; en, verdomd nogmaals! de kleinigheid begon. Het was, vervloekt, niet eens de auto die het hem gedaan had; neen, dat was de zatte Kupfernagel. Want juist op dat moment moest Kupfernagel, tijdelijk even wakker uit zijn roes, dus prikkelbaar en snauwend, opbellen uit zijn Kommandantsbureau, of Gottlieb even kwam; nu, direct, meteen. En Gottlieb haalde zijn schouders op - hij ging onmiddellijk, zei hij, dan kon de oude zatlap weer zijn fles opnemen, dan had je verder immers geen last meer van hem. Maar dat formulier bleef zonder de handtekening liggen, terwijl Doctor Krause wachtte, en

wachtte, en begon te zweten toen het wachten langer duurde. De vroege duisternis was al gevallen, en het uur begon te naderen waarop hij afgesproken had Joni te komen halen. Hij kon Gottliebs handtekening namaken, maar stel dat Gottlieb juist binnen zou komen terwijl hij er mee bezig was? Hij kon het formulier meenemen en thuis ondertekenen, maar stel dat Gottlieb zich het geval herinnerde, en zich afvroeg waar dat formulier gebleven was? Verdomd, waar zat die Gottlieb, wat hield hem op? Het werd later. Binnenkort moest hij weg, die trein uit Luik moest hij halen. De hele operatie een dag uitstellen, twee dagen... maar wanneer kreeg je weer zo'n nacht met storm en regen waarbij schildwachten graag binnen hun hokjes blijven? ... trouwens, verdomd, hij wilde nu die jodenjongen kwijt, het huis uit. Waar bleef Gottlieb? (De volgende dag, toen ze weer heel gewoon tegen elkaar deden en niet meer - nooit meer - over dat ene voorval spraken, was hij het te weten gekomen; de Kapitein Kupfernagel, nerveus geworden door het nieuws, had zich krampachtig van de fles gehouden, en wilde Gottlieb overhalen om nu, dezelfde dag nog, gedragslijnen te wijzigen; soepel optreden, vriendelijk zijn tegen de plaatselijke bevolking, geen tuchtmaatregelen meer, de gevangenen vrij - en Gottlieb moest blijven zitten en de slappe Wehrmachtsman sussen, bezighouden, nog verder verwarren, tot de zorgen hem te zwaar werden en hij dan maar weer de greep deed naar de fles, en na zijn derde, vierde glas onsamenhangend werd.) Maar, ach, hij, Doctor Krause, mocht dan al eens even zweten, maar hij was een man van scherp intellect, en plotseling werd hem de oplossing van het kleine probleem duidelijk. Hij verliet het gebouw en ging naar de parkeerplaats en gelastte daar de dienstdoende sergeant op hoge toon, hem de DKW ter beschikking te stellen, met de benzinetank geheel gevuld.

Zo'n sergeant, dat was niet meer een snijdige Feldweibel als in '39 - een slappe huisvader van tegen de veertig, nog even haastig in een uniform gestoken voor de laatste slag; die liet het wel uit zijn hoofd een SS-officier naar de gestempelde vergunningen te vragen, die glimlachte maar wat en deed gediensig, die maakte zelfs een kleine buiging voordat hij zich het militair saluut herinnerde. Hoe anders waren de dagen van weleer! - maar

hij kon er in een noodgeval als dit gebruik van maken. De DKW bracht hem knorrend doch snel naar het huis van Van der Lande (neen, wat donders, zijn eigen huis nu) en kwam daar tien minuten vóór afgesproken tijd aan. Zo kon men zien hoe punctueel hij was. Afspraak is afspraak. Een man een man, een woord een woord. Hij claxonde tweemaal, kort, en bleef in de auto wachten, de motor draaiend, en keek naar de duisternis door het gordijn van regen waarin de ruitewissers aarzelend openingen maakten. Wat een nacht, voor zo'n tocht! Maar dit zou de schildwachten binnen houden. Hij was veilig. Alles was geregeld. Straks reed hij met de jongen terug naar de Kommandantur, en liet hem dan in de wagen wachten op de binnenplaats... o, Doctor Krause was een man wie de humor niet vreemd was, hij glimlachte zelfs bij de gedachte; nergens zou zo'n jood veiliger zijn dan in een dienstwagen op de binnenplaats van de Kommandantur met geen ander toezicht dan een sergeant die boog in plaats van te salueren; en intussen zou hij, Krause, dan rustig naar binnen gaan om even die handtekening van Gottlieb te halen. Dit was de eenvoudige oplossing van het kleine probleem. Maar ze moesten hem, vervloekt nog aan toe, hier nu niet te lang laten wachten. Alles was immers goed afgesproken geworden; waarom kon dan, wanneer hij kort en krachtig op de claxon drukte, die jongen niet meteen naar buiten komen en geruisloos naast hem plaats nemen? Neen, dat duurde maar, dat duurde maar. Natuurlijk ging hij niet naar binnen; hij had, na die ene keer, nooit meer iets van de onderduiker willen horen of zien; hij voerde nu zijn aandeel in de overeenkomst uit, als man van eer, en dat was alles, aan afscheidstaferelen had hij geen behoefte. Welnu, hij was tien minuten te vroeg gekomen, hij gaf hun tien minuten; en inderdaad, juist toen zijn geduld ophield was er even de lichtreep van de zich openende en sluitende voordeur van het verduisterde huis, een licht knerpen op het grind, het portier ging open, iemand glipte naast hem - dun en donker, bijna niet aanwezig, met een heel klein koffertje - en op dat zelfde ogenblik schakelde Krause in en reed weg.

Hoe lang was het, van het huis naar de Kommandantur? Drie minuten - vier misschien wegens duisternis en regen? Een slingerende laan door de villabuurt, de hoofdweg over, een paar

straten van de kleine stad. En in die korte tijd zei eerst die donkerheid daar naast hem, dat stuk niet-bestaan (in vrijwel onberispelijk Duits): ‘Misschien moet ik u heel dankbaar zijn. U weet wat er anders met me gebeurd was, wat er met mijn familie gebeurd is.’

Men gaf daarop geen antwoord. Krause onderdrukte zelfs de kwade grom die naar zijn keel steeg. De regen kletterde tegen de voorruit en de rechter-ruitewisser knarste een beetje, en de DKW maakte dat knorrende geluid dat alleen die auto's hadden. Wat anders met zo'n jood gebeurd zou zijn... het sprak vanzelf dat men geen antwoord gaf. Er was gezegd geworden, door de opperste leiding, dat de joden weg moesten naar nieuwe nederzettingen in het Oosten onder scherp toezicht, om flink te werken; en dit was zeer begrijpelijk, het Rijk kon geen vijand dulden in het eigen ingewand, het eigen hart. Streng, maar juist. Wel, ach, hij had bij zijn kort oponthoud in de Oekraïne wel gezien dat soms scherpe maatregelen nodig waren - ja, men streed op leven en dood, dit was geen tijd voor een langdurig overleg en een zacht optreden. Er was ook enkele malen 's nachts zo'n trein door Aardenbosch gekomen - ha! geen pleziertocht voor de reizigers, maar zo zouden die wel afleren zich tegen het Rijk te keren. Maar nu, men dacht toch niet zoveel over dat alles, men had wel belangrijker zaken te overdenken in deze genadeloze kamp om de toekomst van de wereld. Tot daar op een dag een hoge ambtenaar uit Berlijn verschenen was, een ingenieur met zodanige papieren dat hem alle mogelijke assistentie verleend moest worden, ook door de militairen. Hij bezocht een eigenaardig bedrijf op vijftien kilometer afstand van Aardenbosch, een zogenaamd destructiebedrijf waarin voor de Hollandse boeren het aan ziekten gestorven vee vernietigd werd dat niet voor de consumptie geschikt was. De ingenieur was geestdriftig; het was, zei hij een doeltreffende apparatuur, die kadavers wilde en vervolgens geheel verwerkte tot veevoer of meststof, met oliën en vetten als nevenprodukt. Dit bedrijf moest onverwijld in beslag genomen worden, zei de ingenieur, ontmanteld en naar Duitsland gevoerd. Men had de ingenieur twee dagen te gast; hij at ook mee in de officierseetzaal. Zo'n burger in de kameradenkring, dat stoort toch. Zijn naam was Heckmayer. Het was

even opgevallen dat de beide officieren die hem op zijn inspectie moesten vergezellen, Holzmann en Kröger, die twee dagen niet aten en hem later openlijk Dreckmayer noemden. Maar ach. In het Oosten de strategie der egestellingen, in het Westen de snelle terugtocht als voorbereiding tot een latere, beslissende sprong naar voren. Verdomd nogmaals men doet zijn plicht, gehoorzaam, trouw; en de andere problemen, die zijn voor de hogergestelden, daar tobt men zich de kop niet suf over. Neen, Krause onderdrukte zelfs de kwade grom in zijn keel; wat daar een ogenblik door zijn gedachten flitste verdween alweer terwijl hij gespannen links en rechts keek bij het oversteken van de hoofdweg.

En daar moest dan nog die stem uit de duisternis naast hem vragen: ‘Maar waarom doet u het eigenlijk?’

Hij moest, verdomd nogmaals, met deze niet-persoon nog uren voort, tot Luik, en snauwde dus: ‘Dat heb ik je gezegd. Ik ben een vriend van Hilda. En verder geen woord. Houd de muil.’

Daarmee was dan dat afgehandeld. Waarom hij het deed, dat ging de vervloekte smaas niet aan; het was deel van zijn gelofte dit nooit te laten weten, hij was een man van eer. Maar dan ook verder nooit één woord daarover meer. En dus bleef het stil, de laatste minuut, terwijl ze door de nauwe straten knorden en dan de binnenplaats op (die misschien eens de speelplaats van de school geweest was) tot dicht bij de achterdeur.

Knorden, ja. Dat geluid, dat deed alleen de DKW. En Gottlieb, daar in het bureau, had hen die hele laatste minuut horen naderen door het doodstille Aardenbosch. En Gottlieb had wat schnaps meegedronken met de zatte Kupfernagel, en was nu wel gestemd tot zo'n kleine, komische grol, zoals hij zich soms tegenover zijn vriend Franz veroorloofde; ach ja, men gewent zich daaraan, maar om Gods Wil, niet nu! Maar hij had nog nauwelijks gestopt en het portier geopend, of daar stond Ernst Gottlieb (snijdig nog altijd) in de achterdeur van de verlaten Kommandantur, met zaklantaren en met schallende stem; ‘Ja, Franzerl, nu ben je er bij! Met de auto weg zonder mijn handtekening! Betrapt! Insubordinatie! Veroordeeld en ter plaatse geëxecuteerd!’

O, God, mijn God, het was een grap, een grol; en toch, terwijl Krause daar naast zijn geopend portier stond kwam er die

vreemde kramp weer door heel zijn lijf tot in zijn kruis; en tegelijk met deze onhoudbare aandrang ook een doorbraak in de discipline die zijn geest bijeenhield zodat het alles als een gek geworden draaimolen of een heksendans hem voor de ogen dwarrelde; het vaderland, zijn eer, de krijg, de doden en zijn liefde en beloften en de kelder en de uniform; het licht van Gottliebs zaklantaren spoot hem recht in het gezicht, en toen wist hij dat het onherstelbaar was, hij had het in zijn broek gedaan.

Hij viel bijna toen Gottlieb hem opzij duwde, het portier opensmeet, de lantaren naar binnen straalde. Hij dacht toen al niets meer, hij wist niets meer, hij leefde alleen nog in zijn eigen stank. Vreemd toch, dat hij waarnam; niets weten, toch waarnemen - wees dit misschien, dacht hij nu na jaren opzettelijk vergeten, toch op enige begaafdheid?

‘Er uit, jij, snel!’ Gottlieb, de reus, had een revolver in de ene hand en maakte een wijzend gebaar met de lantaren in de andere; ‘Raus, schnell!’ en de donkere niet-aanwezigheid werd een mens die uit de auto kwam; ach, ach, wat kon het hem nog schelen, ach, wat een stank, ach. ‘En jullie beiden hier de deur in; los!’ Hij liep voorop, in zijn plakkende broek, de zijgang in die naar de achterdeur leidde, en stond stil toen er ‘Halt!’ geroepen werd; hij stond stinkend en ineengezakt naast die nutteloze, laffe, en in Gods Naam voor Dreckmayer bestemde jood, met de gigantische Gottlieb wijdbeens en met de handen in de zij tegenover zich, zoals hij hem vaker had gezien tegenover diegenen die getuigen moesten en getuigen zouden, en de messcherpe stem begon op dezelfde manier; ‘De waarheid! Spreek op!’

Het was alsof hij uit een diepe put moest klimmen, ja, een beerput; hij vocht om iets te zeggen, vond geen woord, en klom, en mompelde: ‘Tijd, bitte, tijd...’

Maar het was de jood die sprak, heel kalm, nog steeds in dat nauwgezette Duits: ‘Mijnheer de officier, heeft uw collega mij hier opzettelijk heen gebracht?’

Gottlieb glimlachte. Dat was die aanmoedigende, vriendelijke glimlach voor de getuigen die hun eerste woord gesproken hadden zodat misschien de volgende nagel gespaard kon worden en men bijna vertrouwelijk zou worden: ‘Merkwaardig - neen. Heel merkwaardig. Maar met u zullen wij straks nog spreken, mijn-

heer de jood. U hebt een jodensmoel. Hoever had u gedacht te komen, langs de controleposten? U zult me nog dankbaar zijn, mijnheer de jood, dat ik u heel veel ongerief bespaard heb; ik heb mijn plicht te doen maar draag u geen kwaad hart toe, Herr Jude. Met wie ik spreken moet is... Krause! Geef acht!’

En hij sprong overeind, correct in de houding, stank of geen stank.

‘De waarheid! Waar haalde je die jodenjongen vandaan, waar wilde je daarmee naar toe?’

Maar hij had inussen de tijd gekregen waar hij om gevraagd had en zijn besluit genomen; hij was een man van eer. Déze belofte (eed) zou hij niet breken; en dus schudde hij zwijgend het hoofd.

‘Jij wou langs controleposten, met dat jodensmoel naast je? En dan met mijn handtekening, met mijn Genehmigung, Franz? Mij in gevaar brengen, Franz, mijn vertrouwen misbruiken? Waarom dan, Franz? Vertel me de waarheid... Franzer!’

Nu was het de andere glimlach, de strakke, die bestemd was voor getuigen die nog niet gesproken hadden, en de revolver richtte zich van dichtbij op de onderbuik van de jodenjongen, zodat deze onwillekeurig de handen beschermend voor zijn kruis hield. Alsof dat hem, Franz Krause, iets kon schelen. Dat wat hem met zijn plakbroek en zijn stank nog schelen kon, onder het schelle licht van de schoolgang en tegen de stekende blik van Gottlieb in (mijn God, wat had hij die Gottlieb altijd gehaat) dat was, nu; die laatste belofte houden.

‘Jij bent mijn vriend,’ zei hij, met een stem die hij niet kende. ‘Geef je handtekening en vraag niet verder.’

‘Verdomd. Daar is de kleine Franz ineens een flinke jongen,’ zei Gottlieb vriendelijk, terwijl hij, zonder de richting van de revolver te veranderen, met de vrije hand Krause hard links en rechts in het gezicht sloeg, zodat deze de stenen wand achter zich tegen zijn hoofd voelde bonken. ‘Een flinke jongen. Maar de waarheid nu. Snel, Franzer.’

Hij wilde zijn ogen sluiten maar de tranen maakten het hem onmogelijk; en zo begon het, wist hij, met die eerste twee harde klappen, een met de palm, en een terug met de knokels, zo begon het, en tenslotte kon niemand zwijgen.

‘Jij... jij was... mijn vriend...’ hakkelde hij (ja ja, ach, hij pruilde, Männer maulen niet, maar hij hakkelde dan toch); ‘jij hield van Hilda... doe het dan voor Hilda...’

De revolver bewoog, weg van de jood, tot hij op zijn navel gericht was, en Gottliebs gezicht bewoog tot het, zonder glimlach en met een beantwoordende haat, gericht was op die kleine man die in zijn trillende, stinkende gevangenis van vlees nog vocht om het houden van een belofte, om zelfbehoud.

‘Wát? Om die hoer? Dat mokkel waar jij elke nacht het nest mee inkruipt?’

‘Franz?’ vroeg de stem van Hilda heel zacht, bij de ingang, en, lokkend: ‘Franzerl?’

Ach, misschien nam hij dan toch niet zo goed meer waar; de volgende klappen waren niet van Gottlieb, en Gottlieb glimlachte weer uit de verte, zoals wanneer dan, ondanks vriendelijke overreding, toch een nagel getrokken moest worden - uit de verte, want dichtbij was alleen die nooit-goed-geziene jodenjongen, een wild beest, een zwarte, opgekropte, plots ontladen furie met vuisten, laarzen, nagels, tanden, waartegen hij geen verweer had zodat hij gebeukt, geschopt, gekrabd, tegen de vloer sloeg; en daarna draaide alles, alsof hij te zat was; hij wist nu werkelijk niets echt zeker meer, behalve dan, dat de belofte... nee, niet gebroken; verloren... was; de Joni wist het nu, van hem en Hilda, en wist waarom hij hem had willen redden, en de Joni was verloren, en Gottlieb glimlachte uit de verte terwijl hij, stinkend en machteloos op de vloer van de gang, door de jood getuchtigd werd...

‘Franz?’ Dat was de stem van Hilda, bij de ingang, lokkend: ‘Franzerl?’

En hoe dat afliep was niets dan een nachtmerrie, herinneringen zonder veel verband: een schorre stem uit de verte, dat moest uit de dwarsgang, de hoofdgang, zijn - de Kapitein Kupfernagel uit zijn schemertoestand gewekt door het gillen van de jood: ‘Was geht hier vor? Was ist denn los?’ - en ineens een besliste

greep van de machtige Gottlieb die Joni bij de nek pakte en overeind scheurde, een trap gaf in de richting van de achterdeur; ‘Schnell, Mensch, los!’ zo bevelend dat Joni werkelijk nog twee, drie dwaze stappen nam voordat het revolverschot hem onder het linkerschouderblad trof en hij wankelde en viel; en Gottliebs kalme stem, aan Kupfernagel verklarend hoe Franzerl hier toch werkelijk nog een jood gevangen had, die het lef had te vechten en nu op de vlucht was neergeschoten; een Sanitäter, God weet waar vandaan gehaald, die hem lusteloos met pleisters beplakte en in een schone broek hielp, maar niets kon doen aan die uitgeslagen tanden die nooit meer goed zouden worden; en Kupfernagel helpend met de drankfles, werkelijk voor eens in zijn leven een hulp, omdat, na een derde slok, Krause weer Franz Krause, Dr. Jur. en officier was, die naar huis kon gaan met het bebloede hoofd geheven om er te zeggen: ‘Het is gebeurd. Laat ons er niet meer over spreken,’ en die verder leven kon, omdat hij de belofte niet verbroken had, niet hij.

‘Franz? Franzerl?’

En dat kwam van de ingang, door het krassen van de vogels heen.

‘Laat ons er niet meer over spreken,’ en dat hadden ze niet meer gedaan. Ook Gottlieb niet, want Krause wist te veel van Gottlieb, zoals Gottlieb te veel van Krause wist; maar twintig jaar later was alleen wat Krause wist van Gottlieb nog belangrijk, en zo was hij dan naar Ierland gekomen, met Hilda, die plotseling graag wilde. Hoe vreemd toch. Gottlieb, en Hilda, en die Ierse lompentroep...

‘Franz? Franzerl?’

Maar hij liet zich niet vangen, oh neen! Want dit was een kelder zoals hij zich altijd gewenst had - niet alleen donker, en stil, en koel, maar ook nog voorzien van een nooduitgang, de tunnel. Hij mocht dan nu een oudere man zijn, en - ach - hij kon nu niet spreken, en al had hij het gekund, wie had hem geloofd? Maar toen hij de lokroep hoorde, schuifelde hij voorzichtig tastend langs de wand tot hij de ingang van de tunnel had gevon-

den en schuifelde daar in, een beetje krom, een beetje scheef tussen de natte muren. Losse stenen, ja, hij struikelde, herstelde zich, en schuifelde verder; het was laag, er lag een hindernis waar hij zich op handen en voeten overheen moest werken; mijn God - die duisternis, als een blind dier - maar deze tunnel leidde ergens heen, aan het einde zou het licht zijn, en de zee, en vandaar kon hij dan een van zijn lange wandelingen gaan maken. De aarde begon te bewegen.

O'Reilly had die ochtend gezien dat het mooi weer was en zou blijven; geen wolkje, geen vlekje zelfs op de Ben Sieve. De lieve God had weer eens een dagje op de aarde neergelegd waar de vogels gelukkig mee waren en zelfs het kleine volkje Hem voor zou prijzen; en wanneer hij, O'Reilly, nu dan goed moest gaan doen aan die vreemde man die hem niet graag mocht, dan was dit er de dag voor. Hij zag het nu als een plan, en dat was zeer eenvoudig. Seamus Monk hield geen ponies meer sinds hij er te oud voor was; op diens veld konden de koeien best eens een poosje staan. En de hekken, waar de vreemde man zo'n bezwaar tegen had, die konden dan dienst doen op Seamus Monks veld, waar het maar een verwaarloosde boel was. Dit werd, kortom, een mooie dag vol fatsoenlijke daden.

Hij ging allereerst naar Lorcan Murphy, en voerde een vriendschappelijk gesprek, en leende daarna Lorcans tractor en een flinke ketting met haak. Hij reed met de tractor naar het weiland, legde de ketting om een van de hekposten, en liet de motor voorzichtig opkomen. Hij had natuurlijk minder kans op schade gehad wanneer hij die dingen had uitgegraven, maar ah! wat een werk. Het hek raakte al spoedig losgewoeld, gaf mee; de wielen van het mechanische monster ploegden onweerstaanbaar voorwaarts tot - begorrah - de grond inzakte en er een diepe kuil ontstond.

Nu dan, teruggeschakeld. Ze zeiden, er liep een oude tunnel onder dit terrein. Er was niets onherstelbaars gebeurd. Hij kroop iets terug en begon opnieuw; ah! het hek gaf mee; hij hoopte maar dat die vreemde man hem nu liever zou mogen.

Wicklow - Amsterdam, 1969